

TEHNIČKI IZVEŠTAJ

KONFLIKT NAM NIJE DONEO CVEĆE

Potreba sveobuhvatnih reparacija za
preživjele seksualnog nasilja povezanog
sa sukobom na Kosovu

TEHNIČKI IZVEŠTAJ

KONFLIKT NAM NIJE DONEO CVEĆE

Potreba sveobuhvatnih
reparacija za preživjele
seksualnog nasilja
povezanog sa sukobom
na Kosovu

UN WOMEN

Priština, jul 2016.

SADRŽAJ

PRIZNANJA	5	C. Vladinoj Komisiji za priznavanje i utvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu	53
SKRAĆENICE I AKRONIMI	6		
REZIME	7	D. Nevladinim institucijama i akterima	53
I. UVOD I METODOLOGIJA	11	ANEKSI	55
A. Uvod	11	Aneks I: Pregled reparativnih inicijativa za preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu	55
B. Metodologija	13	Aneks II: Pregled naknada po Zakonu br. 04/L-054 i Zakonu br. 04/L-172	58
II. REPARACIJE ZA SEKSUALNO NASILJE POVEZANO SA SUKOBOM: DEFINICIJE, PRAVNI OKVIR, IZAZOVI I NAJBOLJE PRAKSE	17	Aneks III: Popis konsultovanih učesnika	60
A. Definicije	17	Aneks IV: Lista ključnih dokumenata koji su konsultovani	63
B. Pravni okvir	18		
C. Izazovi u dizajnu reparacija za seksualno nasilje povezano sa sukobom	19		
D. Najbolji pristupi reparaciji za seksualno nasilje povezano sa sukobom	21		
III. REPARACIJE ZA SEKSUALNO NASILJE POVEZANO SA SUKOBOM NA KOSOVU	27		
A. Trenutne inicijative reparacije za seksualno nasilje povezano sa sukobom na Kosovu	29		
B. Perspektive preživjelih na reparacije	36		
IV. PREPORUKE ZA SVEOBUHVAATNI REPARACIONI PROGRAM ZA ŽRTVE SEKSUALNOG NASILJA POVEZANOG SA SUKOBOM NA KOSOVU	49		
A. Vladi Kosova	49		
B. Vladi Kosova i nevladinim institucijama i akterima	52		

PRIZNANJA

UN Women želi da zahvali organizacijama i pojedincima uključenim u izradu ovog izveštaja. Posebna zahvalnost Siobhan Hobbs, autorici ovog izveštaja. Zahvalnost upućujemo kosovskim institucijama, zvaničnicima i predstavnicima civilnog društva, a posebno četvrtom Predsedniku Kosova Atifete Jahjaga i članovima Nacionalnog saveta za žrtve seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu na njihovoj bliskoj saradnji i podršci.

UN Women izražava zahvalnost žrtvama seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu, koji su odvojili vreme, energiju i znanje za saradnju i sastavljanje ovog izveštaja. Ovaj izveštaj ima za cilj da iznese njihove glasove i zahteve za pravovremenu i sveobuhvatnu reparaciju.

Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku Evropske Unije. Stavovi izneseni ovde se na nikakv način ne mogu smatrati zvaničnim mišljenjima Evropske Unije.

SKRAĆENICE I AKRONIMI

CAVR	Komisija za reparaciju, istinu i pomirenje Istočnog Timora, (Akronim iz portugalskog naziva: Comissão de Acolhimento, Verdade e Reconciliação)
CEDAW	Konvencija za eliminaciju svih oblika diskriminacije protiv žena
EULEX	Misija za vladavinu prava Evropske Unije na Kosovu
Forum ZFD	Forum servis za građanski mir
IER	Markonska komisija za jednakost i pomirenje (Akronim iz francuskog naziva: Instance Equité et Réconciliation)
KAIPP	Kosovska agencija za investicije i podršku preduzećima
KCRŽT	Kosovski centar za rehabilitaciju žrtava torture
MMRG SPP	Međuministarska radna grupa za suočavanje sa prošlošću i pomirenje
MŽK	Mreža Žena Kosova
Nacionalni savet	Nacionalni savet za preživjele seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu
NATO	Severnoatlantski pakt
NVO	Nevladina organizacija
OCD	Organizacija civilnog društva
OFVIR	Odsek za familije veterana i invalida rata
OHCHR	Kancelarija visokog komesarijata Ujedinjenih Nacija za ljudska prava
OVK	Oslobodilačka vojska Kosova
SNPS	Seksualno nasilje povezano sa sukobom
TÍKA	Turska agencija za međunarodnu saradnju i koordinaciju
UN Women	Entitet Ujedinjenih Nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena
UNMIK	Misija Ujedinjenih Nacija na Kosovu
UNSCR	Rezolucija Veća Sigurnosti Ujedinjenih Nacija
USAID PRP	Program za imovinska prava agencije Sjedinjenih država za međunarodni razvoj
ŽMS	Žene, mir i sigurnost

REZIME

Seksualno nasilje povezano sa sukobom na Kosovu je javna tajna. U prvih nekoliko godina nakon konflikta, u javnosti su se pojavili oskudni izveštaji o seksualnom nasilju nad albanskim ženama, počinjeni od strane pripadnika srpske policije i paravojnih snaga. Sredinom ili krajem 2000-ih, u prostorijama organizacija koje pružaju podršku žrtvama seksualnog nasilja povezanog sa sukobom počela su šaputanja o seksualnom nasilju nad drugim grupama, kosovski etničkim Romima, Aškalijama, Egipćanima i Srbima, kao i kosovskim muškarcima i dečacima. Pružaoci usluga, ženske grupe civilnog društva i politički akteri su isticali pojavu seksualnog nasilja tokom sukoba na Kosovu, podižući javnu svest i provodeći političke akcije za potrebe žrtava i preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom tokom sukoba na Kosovu.

Danas, žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu se i dalje suočavaju sa ogromnim izazovima. Percepcija ili stvarni odnos zajednice prema žrtvama seksualnog nasilja su doveli do nekoliko smrtnih slučajeva samoubistvom. Dodatno je mali broj ljudi umrlo od nasilja u porodici nad žrtvama u ime časti. Strah od nasilja i stigmatizacije je sprečio mnoge da traže usluge. Pristup zdravstvu, zapošljavanju, (re)obrazovanju i uslugama (re)obuke je težak većini, posebno onima u oblastima u kojima trenutno ne deluju organizacije civilnog društva koje obezbeđuju zdravstvene usluge i aktivnosti za stvaranje prihoda manjeg obima. Potrebe onih koji su identifikovani kao osobe koje su preživele seksualno nasilje povezano sa sukobom nisu iste. Pristup zdravstvenoj zaštiti i finansijskim sredstvima su prioriteti za mnoge; međutim, udovice, samohrane majke, oni u braku sa ranjenima u ratu, i osobe sa invaliditetom se suočavaju sa dodatnim poteškoćama. Žrtve sa decom se fokusiraju prvenstveno na njihovu sposobnost da prehrane i obrazuju svoju decu, u nadi da mogu da obezbede bolji život za njih.

U poslednjih nekoliko godina, značajni napori su preduzeti od strane mnogih aktera na Kosovu u cilju poštivanja prava preživelih na reparaciju i adresiranje njihovih potreba. Napori su preduzeti od strane inovativne strukture Nacionalnog saveta za preživele seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu (Nacionalni savet) kojem je cilj adresiranje identifikovanih neposrednih potreba preživelih, do civilnog društva i članova parlamenta koji traže zakonsko priznavanje žrtava, do spremnosti centralnih vlasti i nadležnih ministarstava da budu uključeni u procese koristi žrtava, preko ključnih lidera na lokalnom nivou koji pokazuju javnu podršku preživelim. Aktivnosti i inicijative do sada su pokazale sposobnost i spremnost kosovskih vlasti da odgovore na potrebe osoba koje su preživele seksualno nasilje povezano sa sukobom. Međutim, preživeli su imali ograničeno učešće u ovim aktivnostima, inicijativama i procesima, pošto su se njihovi zahtevi za tajnost i anonimnost često tumačili kao pokazivanje želje da ne budu uključeni. Izvan organizacija koje im mogu pomoći, preživeli nemaju mogućnosti da podele svoje stavove o ovim pitanjima ili da učestvuju u relevantnim procesima donošenja odluka.

Značajan prvi korak ka garantovanju prava preživelih na reparaciju je preduzet donošenjem zakonodavnog okvira za obezbeđivanje reparacije za preživele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Preduzeti su koraci za sprovođenje zakonskog okvira i uspostavljanje Vladine komisije o priznavanju i proveru statusa žrtava seksualnog nasilja tokom kosovskog oslobodilačkog rata (Komisija). Članovi sekretarijata Komisije su izabrani, i u toku su procesi za odabir i obuku članova Komisije, članova sekretarijata i ovlašćenih zvaničnika civilnog društva i lokalne Vlade. Međutim, kritični koraci kao što je objavljivanje poziva za članove Komisije da se omogući njihovo zapošljavanje, i odluka Vlade o iznosu naknade koja će biti obezbeđena

na potvrđenim preživelim se željno očekuje. Važno je da se sadašnji zakonski okvir sprovede brzo, i da se preuzmu svi procesi potrebni da Komisija bude funkcionalna i sposobna za raspodelu beneficija trenutno dodeljenih zakonom kako bi se osiguralo preživelim da je ispunjenje njihovih prava vladin prioritet.

U vezi sa preduzimanjem procesa trenutno propisanih zakonom, preporučuje se određeni broj amandmana pravnog okvira da bi se obezbedilo da Komisija može da funkcioniše bez diskriminacije, u skladu sa međunarodnim pravom, i da može da zadovolji potrebe preživelih. Ovi amandmani ne bi trebalo da uspire ili na bilo koji način ometaju uspostavljanje Komisije. Tu spada: ispravljanje razlika u prevodu između albanske, srpske i engleske verzije Zakona br. 04/L-054 (izmenjen i dopunjen Zakonom br. 04/L-172) kako bi se osiguralo da su definicije korisnika u skladu sa međunarodnim pravom; obezbeđivanje da su preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom izuzeti iz testiranja invaliditeta (ne samo preživeli silovanja); i izmene roka za krivična dela seksualnog nasilja kako bi se uključile radnje koje su se dogodile za vreme koje je prethodilo sukobu, i nakon formalnog prestanka neprijateljstava neposredno nakon oružanog sukoba.

Dalje se preporučuje da se sadašnje odredbe u skladu sa Zakonom br. 04/L-054 dopune kako bi se osiguralo da se raznolike potrebe preživelih ispune kako bi im se omogućilo da ponovo izgrade svoje živote. Preživelim je potreban pristup zdravstvenoj zaštiti unutar Kosova, uz (re)obrazovanje i mogućnost zapošljavanja. Osim toga, pružanje beneficija preživelim seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na koje druge grupe imaju pravo može smanjiti rizik da budu identifikovani kao preživeli seksualnog nasilja, obezbediti različite potrebe i izbeći slanje poruke diferencirane vrednosti patnje.

Međutim, preživeli glave porodica i oni sa decom imaju specifične dodatne potrebe. Beneficije, kao što su pristup obrazovanju i zdravstvu, su trenutno nedostupne za decu preživelih

seksualnog nasilja povezanog sa sukobom iako su očajnički potrebne. U mnogim slučajevima preživeli vrednuju sudbinu svoje dece više nego svoju. Neki osećaju krivnju za patnje kojima su bili podvrgnuti, pošto su uticale na njihovu sposobnost da obezbede bolju budućnost za njihovu decu. Pružanje usluga obrazovanja i zdravstvenih usluga za decu preživelih je korisno za preživele, kao i onoj deci koja su indirektno žrtve povreda koje su pretrpeli jedan ili oba roditelja. Takođe se treba obezbediti da su deca rođena silovanjem uključena u mere reparacija, ali nisu izdvojena kao deca rođena silovanjem. Omogućavanje pristupa uslugama deci preživelih može takođe smanjiti rizik od transgeneracijske i međugeneracijske diskriminacije i stigmatizacije.

Reparacije daju priznanje žrtvama, ne samo kao žrtvama, već i kao nosiocima prava. Simbolično priznanje kršenja njihovih prava može da posluži kao reafirmacija njihovih jednakih prava kao građana i može poslati poruku o članstvu i dostojanstvu i preživelim i zajednici. (Bivša) Predsednica Jahjaga je uložila značajne napore u potvrđivanju kršenja prava i patnji žrtava seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, međutim važno je za obnovu građanskog poverenja između preživelih i Vlade da preživeli dobiju zvanično priznanje od Parlamenta i aktualnih zvaničnika Vlade. Javna priznanja visokog nivoa mogu da posluže kao prikaz posvećenosti države prema žrtvama, doprineti društvenom ozdravljenju i pomirenju, i ojačati poruku članstva i dostojanstva.

Trenutno, preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu osećaju da imaju ograničene mogućnosti da se čuju ili da doprinesu u njima važnim procesima koji se preduzimaju u njihovo ime. Loša i zakasnela komunikacija su takođe dovele do toga da su preživeli nesvesni različitih faza svakog procesa koji se dešava, što je prouzrokovalo dodatnu uznemirenost i nezadovoljstvo. Kreatori politika, dizajneri programa i realizatori mogu bolje da adresiraju potrebe preživelih ako direktno uključe preživele, razumeju šta preživeli smatraju važnim u vezi

pravde i obeštećenja za njih i njihove porodice, i saslušaju preživeli o izazovima sa kojima se suočavaju u pristupu i maksimiziranju pristupa uslugama i beneficijama.

Procesi povezani sa pružanjem reparacija sami po sebi mogu biti prilika za osnaživanje preživelih. Značajno učešće preživelih može poboljšati dizajn programa reparacije i uticati na mere tranzicione pravde. To takođe može poboljšati doseganje, sveobuhvatnost i potpunost programa reparacije. Osim toga, direktno angažovanje sa preživelim može pomoći u upravljanju očekivanja i povećati smislenosti simboličkih i materijalnih reparacija.

Važno je napomenuti da, uprkos jakom pravnom okviru kada je u pitanju rodna ravnopravnost na Kosovu, u praksi je učešće žena i dalje ograničeno u procesima donošenja odluka, posebno na nivou zajednice. Preživeli takođe nisu navikli da govore otvoreno i često popuste pred liderima. Odgovarajuće mere se trebaju uspostaviti da bi se otklonila njihova zabrinutost oko angažovanja u vezi procesa koji utiču na njih. Kao takav, pristup "ne čini zlo" se mora koristiti u svim aktivnostima i procesima.

Šteta od seksualnog nasilja povezanog sa sukobom nije ograničena na sam čin, nego takođe može proizaći iz treatmenta koji kao rezultat toga preživeli imaju u kući i zajednici. Mnogi preživeli se plaše nasilja, stigme i odbačivanja kao rezultata biti žrtva seksualnog nasilja. Kao što jedan preživeli elokventno navodi, važno je da društvo shvati da "sukob nam nije donelo cveće." Garancije ne-ponavljanja za seksualno nasilje povezano sa sukobom zahtevaju promenu društvene strukture i stereotipa koji nastavljaju diskriminaciju i nasilje nad ženama i devojčicama. Kreiranje kampanja za podizanje svesti o činjenicama o seksualnom nasilju i patnjama žrtava mora biti napravljeno u konsultaciji sa preživelim da bi se sprečilo dalje povređivanje.

Preživeli se i dalje suočavaju sa izazovima u svim aspektima svakodnevnog života. Već postojeća

neravnopravnost polova, stigmatizacije u kući i zajednici, i druge dugotrajne posledice povreda sa kojima se suočavaju preživeli ograničavaju njihovu sposobnost da se uključe kao punopravni građani u ekonomski i društveni život. Pristup strukturama i programima koji bi mogli da pomognu njihovoj rehabilitaciji i reintegraciji je i dalje težak.

Ciljane akcije za poboljšanje pristupa pravdi za preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom se sprovode od strane raznih aktera u koordinaciji Ministarstva pravde u skladu sa Akcionim planom pristupa pravdi za žrtve seksualnog nasilja tokom rata. Pored ovih inicijativa, postoji veliki broj programa i inicijativa na Kosovu koji direktno ne ciljaju na preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, ali bi mogli da obezbede značajne transformativne koristi za pomoć pri njihovoj rehabilitaciji i reintegraciji. Ovo uključuje inicijative za podsticanje i olakšavanje vlasništva nad imovinom od strane žena, aktivnosti za generisanje dohotka, pružanje malih grantova i pristup programima za ekonomski razvoj za ugrožene grupe na Kosovu. Koordinacija postojećih inicijativa koje bi mogle biti prilagođene u cilju dobrobiti preživelih i omogućavanje pristupa preživelih ovim inicijativama, bi bila korisna. Uključivanjem preživelih u programe i inicijative koje ciljaju na širu publiku bi se izbegli identifikacija i dalja stigmatizacija.

U meri u kojoj je to moguće, treba tražiti sinergiju između reparacija i razvojnih programa. Vlada je pokazala političku volju da se podrži pravo na reparaciju uspostavljanjem pravnog okvira za pružanje verifikacije i reparacije preživelim seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Sa tom posvećenošću, država i razvojni akteri mogu da rade zajedno na implementaciji ovog pravnog okvira i povećanju efikasnosti reparacija za žrtve. Razvojne politike mogu da upotpune domet politika reparacije i da garantuju socijalna i ekonomska prava marginalizovanih grupa.

Preliminarni koraci koje je Kosovo preduzelo se mogu i trebaju pratiti uz dalji napredak i os-

tvarivanje prava za preživjele. Na taj način, Vlada Kosova može da obezbedi adekvatnu restituciju, kompenzaciju, rehabilitaciju i garancije neponavljanja preživelim seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Potpunim garantovanjem prava na reparaciju, Vlada Kosova može pomoći preživelim da ponovo izgrade svoje živote, pružiti pomoć u obnavljanju građanskog poverenja između žrtava i vlasti, i dalje napredovati ka izgradnji održivog mira. Ako se preduzmu ovi dalji koraci, moguće je da Kosovo posluži kao pozitivan primer za druge zemlje koje pokušavaju da adresiraju nasleđe seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.

Niz konkretnih preporuka za potpunije garantovanje prava na obeštećenje za seksualno nasilje povezano sa sukobom su u Poglavlju V. U širem smislu, ove preporuke su:

1. Sprovesti sadašnji pravni okvir i obezbediti da Vladina Komisija za priznavanje i utvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu može da funkcioniše efektivno, efikasno i bez diskriminacije.
2. Izmeniti i dopuniti postojeći zakonski okvir da garantuje pravo na reparacije za sve preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, i obezbediti mere reparacije koje mogu da pomognu preživelim da ponovo izgrade svoje živote.
3. Dati prioritet priznavanju povreda i patnji preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, i ojačati poruke članstva i dostojanstva.
4. Obezbediti da se preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom uključe u faze konsultacija i odlučivanja svih procesa koji se na njih odnose. Učešće se mora prilagoditi razvoju kapaciteta.
5. Nastaviti obrazovanje zajednica o seksualnom nasilju i istaknuti vezu između zlostavljanja u prošlosti i sadašnjih povreda.

6. Olakšati socijalnu i ekonomsku integraciju preživelih. Osigurati da preživeli mogu pristupiti postojećim programima, inicijativama i podršci, i olakšati sudelovanje preživelih u stvaranju budućih programa koji im mogu pomoći da ponovo izgrade njihove živote.
7. Sinergiju između reparacija i razvojnih programa da bi se maksimalno iskoristili resursi i osigurala dugoročna predanost reparativnim ciljevima.

I. UVOD I METODOLOGIJA

A. Uvod

Pokret za uspostavljanje nezavisnog Kosova eskalirao je u oružani sukob između februara 1998. i juna 1999. godine. U tadašnjoj pokrajini Srbije u okviru bivše Republike Jugoslavije (koja se u to vreme sastojala od Srbije i Crne Gore) Kosovu, je započelo nasilje kada je Beograd slomio organizovani etnički albanski otpor. Među raznim oblicima kršenja ljudskih prava o kojima je izvešteno da su se desila tokom sukoba, često je izveštavano o razdvajanju muškaraca i žena od strane srpskih snaga tokom napada u albanskim sredinama.¹ Izveštaji o Seksualnom Nasilju Povezanom sa Sukobom pre, za vreme i posle sukoba su se takođe pojavili tokom vremena. Sukob je završen kada je Severnoatlantski pakt (NATO) podržao Oslobođilačku vojsku Kosova (OVK) zaštitnim bombardovanjem usmerenim protiv srpskih ciljeva u bivšoj Republici Jugoslaviji. Intervencija 1999-e je dovela do povlačenja jugoslovenskih snaga sa Kosova i uspostavljanja UNMIK-a, Misije Ujedinjenih Nacija na Kosovu, koja je upravljala privremenom vladom na Kosovu. Neposredno nakon sukoba, dok su se nasilno raseljena lica počela vraćati, došlo je do masovnog pokreta jugoslovenskih snaga i Srba. Uprkos formalnom prestanku neprijateljstava, brojni izveštaji opisuju porast osvetničkih napada koji su izvršile obe strane.²

U periodu posle neprijateljstava, ženske grupe i organizacije civilnog društva pružile su hitne usluge preživelim³ seksualnog nasilja pov-

ezanog sa sukobom. Pružaoci usluga prilagodili su se potrebama preživelih osoba tokom godina, pružajući im kasnije psiho-socijalnu podršku i brigu za seksualno i reproduktivno zdravlje. Tokom ovog perioda, ugledni aktivisti za ženska prava su vodili kampanje za podizanje svesti o stradanju preživelih, pokušavajući da razbiju ćutnju koje okružuje seksualno nasilje povezano sa sukobom. Između 2008. i 2012. godine, labava mreža aktivista za ženska prava se počela koordinirati i kolektivno zalagati za potrebe i prava preživelih i razbijanje stigme vezane za seksualno nasilje tokom konflikta. 2010. godine, osnovan je Regionalni ženski sud (regionalna inicijativa civilnog društva), obezbeđujući prostor za diskusiju o nasilju nad ženama tokom i nakon sukoba na Zapadnom Balkanu 1990-ih.⁴ U decembru 2010. godine, Ženski Sud je održao sednice na Kosovu sa fokusom na seksualno nasilje povezano sa sukobom. Sledeće sesije su održane širom regiona i uključivale su preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom Kosova, dok je poslednja održana u maju 2015. godine u Sarajevu.

Od kada je Kosovo proglasilo nezavisnost 2008. godine, lokalne vlasti su preduzele mnoge inicijative u cilju suočavanja sa prošlošću.⁵ Kampanje javnog zagovaranja, naročito od 2012. godine, fokusirane na seksualno nasilje povezano sa sukobom su služile da se probije prethodna zagušujuća tišina o seksualnom zlostavljanju i da se ojača podrška vlade preživelim⁶. U nekoliko

1 Andrew Testa, 'Završna igra na Kosovu', New York Times (Online), 9. decembar 2007. <http://www.nytimes.com/packages/html/world/20071209_KOSOVO_FEATURE/index.html>

2 Tokom dokumentovanja perspektive preživelih za ovaj izveštaj, pokazalo se da je seksualno nasilje unutar etničkih grupa i protiv etničkih grupa bilo u kontekstu ovih osvetničkih napada.

3 Reči "žrtva" i "preživeli" se koriste naizmenično na Kosovu u kontekstu seksualnog nasilja. Prihvaće-

no je da je u pitanju lični izbor kako svako bira da se identifikuje. Za potrebe ovog dokumenta, lica koja su pretrpela seksualno nasilje se nazivaju žrtvama u kontekstu da su povređene, a kao preživeli u kontekstu nakon sukoba.

4 Regionalni Ženski Sud – Feministički pristup pravdi. Vidi <http://www.zenskisud.org/en/index.html>

5 Potpuni opis situacije na Kosovu uključujući inicijative do danas se mogu naći u Poglavlju IV. Kosovski kontekst i Aneksu I: Sažetak reparativnih inicijativa za preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu.

kratkim godina, diskusija o seksualnom nasilju povezanom sa sukobom je eksponencijalno porasla na različitim nivoima vlasti. Napori da se obezbedi i obeštećenje i podrška preživelim seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i da se traži odgovornost za njihove počinitelje su povećani tokom vremena.

Napori lobiranja da se uključe žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom u izmenu zakona za prepoznavanje i pružanje beneficija za žrtve OVK, veterane i civilne žrtve (preminule, nestale i ranjene),⁶ su počeli 2012. godine. 2014. je usvojen amandman koji je doneo Parlament za priznavanje i pružanje beneficija žrtvama seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.⁷

2012.-2013. godine, Kancelarija visokog komesarijata Ujedinjenih Nacija za ljudska prava (OHCHR), je uz podršku UN Women obavila istraživanje kako bi se naglasili uzorci i dugoročne posledice seksualnog nasilja na Kosovu između februara 1998. i juna 1999. godine, identifikovala dostupnost uslugama i pristup pravdi za žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, i identifikovale praznine u zakonodavnom okviru za pristup pravdi i mere za zaštitu i reparaciju.⁸

Snažnu podršku civilnom društvu, političkim i drugim grupama je dodatno pružila Predsednica Atifete Jahjaga u martu 2014., kada je posebnim dekretom Predsednice osnovan **Nacionalni savet za žrtve seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu** (Nacionalni savet). Nacionalni savet je okupio predstavnike ključnih ministarstava koji mogu podržati žrtve seksualnog nasilja, civilno društvo i međunarodne aktere u cilju poboljšanog, bolje koordiniranog odgovora. Brojne aktivnosti Nacionalnog saveta su dovele do izrade strategije za pristup žrtava pravdi, sačinjavanja memoranduma razumevanja sa

Ministarstvom zdravlja o pristupu zdravstvenim uslugama, aktivnosti podizanja svesti i inicijativa ekonomskog osnaživanja kroz projekte više zainteresovanih strana.

Predsednica i članovi Nacionalnog saveta su takođe blisko sarađivali sa Kancelarijom za pravne poslove Predsednika Vlade na izradi uredbe za sprovođenje zakonskog amandmana za prepoznavanje i obezbeđivanje beneficija preživelim. Usvojena u decembru 2015. godine, uredba predviđa osnivanje komisije za proveru statusa žrtava i preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, i osiguranje raspodele beneficija predviđenih zakonom. Kancelarija premijera sada preduzima korake za osnivanje i funkcionalizaciju **Vladine Komisije za priznavanje i utvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu** (Komisija).⁹

Dok su zakonske dopune do sada veliki korak napred, postojeći pravni okvir ne zadovoljava čitav spektar potreba preživelih. U izvesnoj meri, pravni okvir je dopunjen sporazumima između Kancelarije predsednika i pojedinih ministarstava radi obezbeđivanja pristupa uslugama i upućivanja pravdi preživelih seksualnog nasilja.¹⁰ Završetkom mandata Predsednice Jahjaga 7. aprila 2016., i zatvaranjem Nacionalnog saveta, blagovremena je procena dosadašnjih reparativnih inicijativa i uputstava o budućim koracima za rešavanje hitnih potreba preživelih.

U tom kontekstu, UN Women na Kosovu je inicirao ovo istraživanje kao član Nacionalnog saveta da bi se dopunile prethodne inicijative novim istraživanjima, sa fokusom na uključivanje glasova i perspektiva preživelih u buduće politike i programe. Namera je da se obuhvate najbolje prakse reparacije, uključujući i one istaknute 2014. u *Uputstvu o obeštećenju za seksualno nasilje povezano sa sukobom Generalnog Sekretara Ujedinjenih Nacija*¹¹ i stavovi, očekivanja i potrebe preživelih seksu-

6 Zakon br. 04/L-054 O statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica.

7 Zakon br. 04/L-172 O izmenama i dopunama Zakona br 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica.

8 Zakon br. 04/L-172 O izmenama i dopunama Zakona br 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica.

9 Kosovo, Uredba br. 22/2015 o Definisaniu procedura za priznavanje i verifikaciju statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu, od 2. februara 2016. [Dalje "Uredba br. 22/2015"], član 3 (1.2).

10 Istaknuto u Poglavlju IV.

11 Uputstvo Generalnog Sekretara: Reparacija seksualnog nasilja povezanog sa sukobom (jun 2014.).

alnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu da bi se dopunili dosadašnji napori i osigurala potpuna reparacija za preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom koja je orjentisana na žrtve, rodno senzitivna i transformativna.¹² Nije namjera da se uspore ili osujeti realizacija već osmišljenih reparativnih mera. Namjera je da se dopune postojeće i planirane mere za povećanje njihove efikasnosti za rešavanje potreba preživjelih, vođene potrebama preživjelih.

B. Metodologija

Konsultant je sprovedla istraživanje od 1. septembra 2015. godine do 31. januara 2016. na Kosovu. Informacije su prikupljene tokom ovog perioda putem radionica i sastanaka sa žrtvama seksualnog nasilja, Nacionalnim savetom, njegovim članovima pojedinačno, kao i sa predstavnicima ministarstava i odseka.¹³

Istraživanje je započelo pregledom svih dostupnih publikacija i neformalnih dokumenata o situaciji žrtava seksualnog nasilja na Kosovu i angažovanja sa članovima Nacionalnog save-ta.¹⁴ Početkom oktobra 2015. godine je održana radionica s Nacionalnim savetom.

Tokom ove radionice, Nacionalni savet je istakao svoj glavni cilj: razvijanje sveobuhvatnog pristupa reparaciji za preživjele kako bi se omogućilo njihovo puno učešće u njihovom porodičnom životu, zajednici i nacionalnom procesu kroz poboljšanje kvalitete života i osnaživanje; uklanjanje prepreka u pristupu pravosuđu, zdravlju, i ekonomskoj nezavisnosti; i bolje priznanje zajednice i podrške preživjelim.

Nekoliko pod-ciljeva koji nadopunjuju holistički pristup koji je zauzeo Nacionalni savet su:

- 12 Reparacije mogu biti transformativne kada se njima traži transformacija strukturnih nejednakosti koje su dovele do kršenja prava žena, odgovori na specifične potrebe žena i sprečavanje njihovog ponavljanja, a ne da se nastoji da se ponovo uspostavi stanje koje je postojalo pre povrede.
- 13 Potpuna lista ključnih aktera koji su konsultovani se može naći u Aneksu III.
- 14 Potpuna lista izvora se može naći u Aneksu IV.

- Da pomogne preživjelim da izađu iz siromaštva i pruži im ekonomsku nezavisnost kroz ekonomske mogućnosti, poreske olakšice i ekonomsku podršku.
- Da osigura da preživjeli seksualnog nasilja imaju pristup najvišem mogućem standardu zdravstvene zaštite.
- Da omogući pristup pravdi preživjelim seksualnog nasilja putem fizičkih i logističkih sredstava.
- Da adresira društvenu sramotu i stigmatu vezanu za seksualno nasilje. Ovo uključuje preusmeravanje društvene sramote i stigme u vezi sa seksualnim nasiljem sa preživjelih i njihovo nedvosmisleno usmeravanje na počinioca seksualnog nasilja.
- Da osnaži preživjele da podignu svoj glas o sebi i drugim preživjelim širom sveta i pomognu preživjelim da se oslobode sumnje u sebe i stida koji je vezan za žrtve seksualnog nasilja.

Preživjeli seksualnog nasilja su u centru istraživanja, i informacije i zaključci su sprovedeni dvosmernim dijalogom tokom pet meseci da bi se prevazišle fizička i kulturna udaljenost koja je odvajala preživjele od dosadašnjeg odlučivanja. Oko 70 preživjelih je učestvovalo u aktivnostima sa konsultantom: 14 je učestvovalo na preliminarnom sastanku u oktobru 2015., 59 je prisustvovalo dvodnevnoj radionici koja se sastojala od sastanaka šest fokus grupa u novembru 2015., a neki su prisustvovali na oba. Konsultant se takođe povezo sa preživjelim u događajima koje su organizovali Nacionalni savet i zajednica.

Dopiranje do preživjelih je omogućeno putem četiri organizacija civilnog društva koje pružaju usluge psiho-socijalne podrške ovoj populaciji: Medica Kosovo, Medica Đakovica, Kosovski centar za rehabilitaciju žrtava torture (KRCT) i Centar za promociju ženskih prava. Tajnost identiteta preživjelih koji su učestvovali u istraživanju bila je najvažnija briga. Detalji radionice i sastanaka

nisu objavljeni, imena učesnika nisu korišćena za logističke potrebe i nije bilo fotografisanja. Učesnici su u svim prilikama bili u mogućnosti da se uključe anonimno tokom sesija ukoliko su to želeli, i na svakoj sesiji je bila obezbeđena zatvorena kutija da bi preživeli mogli da ostave anonimne poruke. Kako je tajnost preživelih i dalje ključni problem, detalji koji mogu da identifikuju preživeli ili oblasti u kojima preživeli borave izostavljeni su iz ovog izveštaja. Stoga, izveštaj je neodređen u pojedinim oblastima, kao što su mesta na kojima preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom žive i gde mogu imati koristi od komunalnih usluga i resursa. **Akterima koji su zainteresovani za preduzimanje aktivnosti koje bi mogle pružiti takve usluge se savetuje da kontaktiraju kancelariju UN Women na Kosovu za upute o područjima sa specifičnim potrebama.**

Tokom dvodnevne radionice, sesije opuštanja kao što su umetnička terapija, upravljanje stresom i sesije terapije tela su vođene od strane obučanih voditelja kao dodatni način dvosmernog učešća. Na ovaj način, preživeli koji su u stanju da budu deo procesa reparacije su dobili alate za poboljšanje zdravlja koje su poneli sa sobom, i sesije fokusirane na dokumentovanje njihove potrebe i mišljenja su bile protkane druželjivim sesijama i sesijama relaksacije.

Preživelim nisu postavljana pitanja u vezi sa njihovim specifičnim iskustvima seksualnog nasilja. Međutim, nekoliko preživelih je nepodstaknuto ponudilo iskaze o njihovim iskustvima tokom grupnih sesija i još je nekoliko zahtevalo privatno vreme sa konsultantom da otkriju detalje o njihovom iskustvu i konkretnim posledicama, što je dokumentovano. Ovi detalji nisu navedeni u ovom izveštaju.

Nije bilo moguće da se dopre do muških žrtava seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i da se uključe njihove perspektive. Ovo ne znači da muškarci i dečaci nisu bili žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu. U stvari, muški preživeli su se javili pružateljima usluga za tretman i medijima da ispričaju svoje priče. Do danas, samo je jedan davalac usluga na Kosovu imao kapaciteta da pruži usluge saveto-

vanja i zdravstvene usluge muškim preživelim. Drugi pružatelji usluga nisu bili u stanju da pruže takve usluge zbog nedostatka kapaciteta i bezbednih, anonimnih prostora za muškarce i dečake. Još jedan davalac usluga pokušava da izgradi takve kapacitete sa ciljem pružanja usluga muškim preživelim u bliskoj budućnosti. Ipak, u ovom trenutku se čini da mnogi muškarci preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom nemaju pristup specifičnim i prilagođenim uslugama. Zato je trenutno teško dopreti do muških preživelih.

Cilj konsultacija je bio da se čuju i prioritiziraju mišljenja učesnika i da se osvrne na heterogenost potreba. Većina onoga što je do danas urađeno na Kosovu je zasnovano na pretpostavci da preživeli imaju jedno zajedničko mišljenje. Realnost je da se, ranije, za preživeli i njihove potrebe najviše oslanjalo na informacije od najglasnijih među zajednicom preživelih i pružateljima usluga.

Sastanci sa svakom od organizacija civilnog društva koje rade sa žrtvama su takođe sprovedeni. Svaka organizacija je pružila detalje o uslugama koje pružaju preživelim seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i pozadinske informacije koje se odnose na to kako i zašto su ove usluge identifikovane kao potrebne. Pošto su u izveštaju OHCHR dokumentovane ove usluge, one nisu uključene u ovaj izveštaj.¹⁵

Važan faktor bilo kog oblika programa reparacije je kapacitet i spremnost odgovarajuće vlade da obezbedi reparaciju. Da bi se to utvrdilo, održani su sastanci sa predstavnicima: Kancelarije Predsednika, Kancelarije Premijera, Ministarstva zdravlja, Ministarstva rada i socijalne skrbi, Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja, Ministarstva pravde, Ministarstva trgovine i industrije, Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije i Agencije za ravnopravnost polova. **Svi državni subjekti izrazili su iskrenu želju da u okviru svog delovanja pronađu rešenja za izazove sa kojima se preživeli suočavaju.**

Istraživanje i preporuke su predstavljene 72 preživelih u aprilu 2016. Sastanak je održan u

15 Vidi Aneks II Rames, Lečenje duše

četiri grupe, 68 od 72 preživelih koji su učestvovali na sastancima validacije u aprilu 2016. godine takođe je učestvovalo u fokus grupama u novembru 2015. Ovi sastanci su poslužili da potvrde zaključke iz prethodnih radionica i obezbede dodatna pojašnjenja perspektiva u nekoliko tačaka.

II. REPARACIJE ZA SEKSUALNO NASILJE POVEZANO SA SUKOBOM: DEFINICIJE, PRAVNI OKVIR, IZAZOVI I NAJBOLJE PRAKSE

A. Definicije

Opšte Uputstvo Generalnog Sekretara Ujedinjenih Nacija o obeštećenju za seksualno nasilje povezano sa sukobom¹⁶ koristi definiciju seksualnog nasila povezanog sa sukobom razvijenu od strane UN analitičkog i idejnog oblikovanja seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.¹⁷ Prema ovoj definiciji, **seksualno nasilje povezano sa sukobom** se odnosi na incidente ili uzorke seksualnog nasilja nad ženama, muškarcima, devojčicama i dečacima koji su se desili u sukobu ili post-konfliktnom okruženju, a koji ima direktne ili indirektno veze sa samim sukobom ili koje se dešava u drugim zabrinjavajućim situacijama u kontekstu političke represije.¹⁸

Seksualno nasilje povezano sa sukobom ima više oblika uključujući silovanje, prisilnu trudnoću, prisilni prekid trudnoće, prisilnu sterilizaciju, prisilnu golotinju, prisilnu prostituciju, seksualnu eksploataciju, trgovinu ljudima, seksualno ropstvo, prisilno obrezivanje, kastraciju i druge oblike seksualnog nasilja slične težine.¹⁹

16 Opšte uputstvo Generalnog Sekretara Ujedinjenih Nacija o obeštećenju za seksualno nasilje povezano sa sukobom (jun 2014.).

17 A/66/657- S/2012/33, para. 3.

18 Opšte uputstvo Generalnog Sekretara Ujedinjenih Nacija o obeštećenju za seksualno nasilje povezano sa sukobom (jun 2014.), str. 3.

19 Isto, str. 2.

Žrtve²⁰ seksualnog nasilja povezanog sa sukobom uključuju žene, devojke, muškarce i dečake koji su pojedinačno ili kolektivno pretrpeli seksualno nasilje i takođe članove porodice, kao što su deca ili partneri, i deca rođena kao posledica trudnoće silovanjem.²¹ Osobe koje zavise od neposrednih žrtava seksualnog nasilja takođe mogu biti žrtve kao posledica povrede nanete nasiljem. Žrtve mogu obuhvatiti lica koja su pretrpela povredu tokom intervencije da pomognu žrtvama u nevolji ili da spreče viktimizaciju.²² Reči "žrtva" i "preživeli" se koriste naizmenično na Kosovu u kontekstu seksualnog nasilja. Prihvaćeno je da je u pitanju lični izbor kako svako bira da se identifikuje. Za potrebe ovog dokumenta, lica koja su pretrpela seksualno nasilje se nazivaju žrtvama u kontekstu da su povređene, a kao preživeli u kontekstu nakon sukoba.

20 Vidi Osnovni principi i smernice o ostvarivanju prava na pravni lek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnih ljudskih prava i teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava (A/RES/60/147, 21. mart 2006.) [U daljem tekstu "Osnovni principi i smernice o ostvarivanju prava na pravni lek i reparacije"], načelo 8 i 9.

21 Isto, načelo 8; i Opšte uputstvo Generalnog Sekretara Ujedinjenih Nacija o obeštećenju za seksualno nasilje povezano sa sukobom (jun 2014.), str. 3.

22 Isto

Žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu su stoga sva lica koja su doživela bilo kakav oblik seksualnog nasilja pre, tokom i nakon formalnog perioda neprijateljstva, koji je imao direktne ili indirektno veze sa sukobom, uključujući i dela seksualnog nasilja nad etničkim grupama i unutar njih. Žrtve mogu biti i žene i muškarci, i mogu pripadati bilo kojoj etničkoj grupi. Žrtve takođe mogu biti članovi porodice neposredne žrtve i lica koja zavise od neposredne žrtve kao posledica povrede nasiljem. Povreda može uključivati one neposredne i dugoročne: fizičku i duševnu povredu; gubitak ekonomskih i obrazovnih mogućnosti; može biti vezana za daljnje kršenje ljudskih prava, uključujući i pravo na porodični život; i moralnu štetu, uključujući društveno poniženje, narušenu reputaciju i povezani strah ili anksioznost.

U međunarodnom pravu, **reparacija** se odnosi na sve mere koje se mogu koristiti da bi se prevazišle različite vrste štete koje su žrtve možda pretrpele kao posledicu određenih krivičnih dela.²³ One mogu biti različitog oblika i, uglavnom uključuju restituciju, kompenzaciju, rehabilitaciju, zadovoljštinu i garancije neponavljanja.²⁴

- **Restitucija** ima za cilj vraćanje žrtve u položaj pre povrede (koliko je to moguće). Ona može uključivati vraćanje slobode, uživanje ljudskih prava, porodičnog života i državljanstva, vraćanje na posao i povratak imovine.²⁵
- **Kompenzacija** se treba obezbediti za ekonomski procenjeni štetu, kao odgovarajuća i proporcionalna težini povrede. Šteta može uključivati fizičku i mentalnu štetu; propuštene prilike, uključujući zapošljavanje, obrazovanje i socijalne beneficije; moralnu štetu i troškove potrebne za pomoć.

23 Izveštaj specijalnog izvestioca o promociji istine, pravde, reparacija i garancija neponavljanja Generalnoj skupštini (A/69/518, 14. oktobar 2014.), stav 19.
 24 Osnovni principi i smernice o ostvarivanju prava na pravni lek i reparacije, načelo 18.
 25 Isto, načelo 19.

- **Rehabilitacija** uključuje medicinsku i psihološku negu, kao i pravne i socijalne usluge.²⁶
- **Zadovoljština** se odnosi na ne-finansijske oblike reparacije koji uključuju otkrivanje istine i obelodanjivanje; zvanične izjave koje vraćaju dostojanstvo, ugled i prava žrtve; javno izvinjenje, uključujući priznavanje činjenica; i uključivanje preciznih izjava povrede u obrazovne materijale.²⁷
- **Garancije neponavljanja** uključuju mere koje doprinose sprečavanju daljih ili budućih povreda kao što su institucionalne reforme; promocija mehanizama za praćenje i sprečavanje društvenih konflikata; i promocija ljudskih prava.²⁸

Ovi oblici reparacije su razvijeni bez posebnog obzira na povrede povezane s polom i samim tim mogu predstavljati izazov za naknadu štete od seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i specifičnost ženskih iskustava. Njihova primena u širem pravnom okviru i kroz rodno osetljivi pristup se razrađuje dalje u tekstu.²⁹

B. Pravni okvir

Pravo na delotvoran pravni lek je zagarantovano međunarodnim ljudskim pravom i humanitarnim pravom,³⁰ kao i regionalnim in-

26 Isto, načelo 21.

27 Isto, načelo 22.

28 Isto, načelo 23.

29 Vidi Poglavlje III. C i D.

30 Ključne odredbe međunarodnog zakona o ljudskim pravima su: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, čl. 8; Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, čl. 2; Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, čl. 6; Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, čl.14; Konvencija o pravima deteta, čl.39; Međunarodna konvencija za zaštitu svih lica od prisilnih nestanka, čl. 24. Ključne odredbe međunarodnog humanitarnog prava se nađene u: Haška konvencija o poštovanju zakona i običaja rata na kopnu od 16. oktobra 1907. (Konvencija IV), član 3; Dodatni protokol Ženevskim konvencijama od 12. Avgusta 1949., koji se odnosi na Zaštitu žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I) od 8. juna 1997., član 91 (primenjuje se na međunarodni

strumentima.³¹ Pravo na delotvoran pravni lek je razrađeno u sudskoj praksi.³² U decembru 2005. godine, Generalna skupština Ujedinjenih Nacija je usvojila *Osnovne principe i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju za žrtve grubih kršenja ljudskih prava i ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju* su kompilacija prava priznatih od strane međunarodne zajednice putem Komisije za ljudska prava i Generalne Skupštine.³³ Prema međunarodnom pravu, pravni lekovi za ozbiljna kršenja međunarodnog zakona o ljudskim pravima i teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava obuhvataju pravo žrtve na:

- a. Jednak i efektivan pristup pravdi;
- b. Adekvatnu, efektivnu i blagovremenu reparaciju za pretrpljenu štetu;
- c. Pristup relevantnim informacijama u vezi sa kršenjem pravnaimehanizimareparacije.³⁴

Premadomaćem i međunarodnom pravu, države moraju pruži naknadu štete žrtvama ozbiljnog kršenja međunarodnog zakona o ljudskim pravima i teškog kršenja međunarodnog humanitarnog prava koji se mogu pripisati državi. Osobe i lica koja su proglašena odgovornima za povrede tokom sukoba mogu takođe biti odgovorna za pružanje reparacije. U slučaju da se ne nađe lice ili entitet odgovorno za reparaciju žrtve, a država je obezbedila naknadu štete žrtvi, odgov-

oružani sukob, ali obaveza se danas smatra delom međunarodnog običajnog prava koja je primenjiva na ne-međunarodni oružani sukob); Rimski Statut Međunarodnog kaznenog, članovi 68 i 75.

31 Regionalni instrumenti uključuju: Afričku povelju o ljudskim pravima i pravima naroda, član 25; i Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, član 13. Trenutno, nema regionalnih instrumenata kojih je Kosovo potpisnica, a koji predviđaju pravo na pravni lek.

32 Vidi, na primer, opšti komentar br. 31 Komiteta za ljudska prava koji je usvojen 29. marta 2004., i opšti komentar br. 3 Komiteta protiv torture. Za primer sudske prakse koja se tiče reparacije među državama za povrede međunarodnog prava o ljudskim pravima i međunarodnog humanitarnog prava vidi na primer, Oružane aktivnosti na teritoriji Konga (Demokratska Republika Kongo protiv Ugande) (Zakonska prava) [2005] ICJ Rep 116.

33 Rezolucija Generalne skupštine 60/147.

34 Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju, načelo 11.

orno lice ili entitet treba da obešteti državu.³⁵ U slučaju da odgovorni za obezbeđenje reparacije nisu voljni ili nisu u stanju da ispune svoje obaveze, države će nastojati da osnuju nacionalne programe za reparaciju i drugu pomoć žrtvama.³⁶

Sudska praksa potvrđuje da obaveze da se obezbedi reparacija obuhvataju više od novčane naknade, kao što su javna istraga i krivično gonjenje; pravna reforma; restitucija slobode, zaposlenja ili imovine; medicinska nega; i izrazi javnog izvinjenja i zvaničnog priznanja od strane države odgovorne za kršenje.³⁷

Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih Nacija o ženama, miru i bezbednosti obezbeđuju metode za usvajanje rodno osetljivog pristupa pri primeni zakonskog okvira.³⁸ Osim toga Odbor Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena ("CEDAW") je takođe pridoneo razumevanju pravnog okvira putem njegove Opšte preporuke 30 o ženama u sprečavanju sukoba, u situacijama tokom sukoba i nakon njega koja preporučuje da države osiguraju da reparacije budu rodno osetljive, promovišu ženska prava, i uključe žene u osmišljavanju istih.³⁹

C. Izazovi u dizajnu reparacija za seksualno nasilje povezano sa sukobom

Tradicionalne forme reparacije - restitucija, kompenzacija, rehabilitacija, zadovoljština i garancije neponavljanja - ako se usko tumače, se mogu pokazati kao problematične i neefikasne u pružanju obeštećenja za žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.

Za zločine seksualnog nasilja, cilj reparacije kojim se nastoji da se pojedinac vrati na stanje pre nasilja (**restitucija**) je problematično jer je status quo za žene pre, tokom i nakon sukoba

35 Isto, načelo 15.

36 Isto, načelo 16.

37 A/69/518, para 17.

38 Naročito, UNSCR 1325 (2000), 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2122 (2013), i 2242 (2015).

39 Komitet UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, Opšta preporuka br. 30 o ženama u prevenciji sukoba, konflikta i post - konfliktnim situacijama, CEDAW/C/GC/30, 1. novembar 2013.

često jedan od sistemskih nedostataka. Ionako postojeće strukturne rodne nejednakosti ne samo da se spajaju s posledicama seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, već predstavljaju i značajne izazove u izradi i sprovođenju mera koje imaju za cilj da poprave štetu od seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Žene doživljavaju nejednakost i ranjivost tokom raznih dnevnih realnosti: diskriminacija i stereotipi u kući, zajednici i na radnim mestima; kulturna i zakonska ograničenja vezana za svojinu žena i pristup imovini; rodno zasnovano ograničenje kretanja i pristupa javnim mestima; kulturne norme i verovanja u vezi sa ženskom čednosti i čašću; izloženost seksualnom i rodno zasnovanom nasilju i uznemiravanju; i nejednak pristup zdravstvenim uslugama i obrazovanju.⁴⁰

Naknada za štetu koja se može ekonomski proceniti zahteva razumevanje neposredne, srednjoročne i dugoročne štete koja može proizaći iz seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, i nasleđenih rodničkih faktora u strukturalnim nejednakostima koji mogu uticati na takve kalkulacije. Nasilje može izazvati dugogodišnju fizičku, mentalnu i emocionalnu traumu, uključujući i nemogućnost začeća, neplodnost, i reproduktivne zdravstvene probleme; gubitak obrazovanja, ekonomskih i bračnih mogućnosti; gubitak imovine; dalja kršenja ljudskih prava kao što je pravo na porodični život; i moralnu štetu kao što su socijalna poniženja i oštećeni ugled.

Rehabilitacija za žrtve seksualnog nasilja zahteva razumevanje *ko* treba imati pristup *kojoj* vrsti usluga, i *koliko* su pristupačne ove usluge. Jako često je rehabilitacija ograničena na pružanje medicinskih i fizioloških usluga ženama žrtvama seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Kako je seksualno nasilje nad muškarcima i dečacima često nevidljivo i/ili nedovoljno prijavljeno, muške žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom često nemaju pristup određenim i prilagođenim

40 Izveštaj UN Women sa sastanka grupe stručnjaka o sprečavanju nasilja nad ženama i djevojčicama (2012.), s. 8 – 10. Dostupno na: <http://www.unwomen.org/~media/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2012/11/Report-of-the-EGM-on-Prevention-of-Violence-against-Women-and-Girls.pdf>

uslugama. Rehabilitacija za druge vrste žrtava se može zanemariti. Žrtve mogu takođe obuhvatiti članove porodice i lica koja mogu da zavise od neposredne žrtve, kao i osobe koje su pretrpele štetu tokom intervencije da pomognu žrtvama u nevolji ili u sprečavanju viktimizacije.⁴¹ Među brojnim negativnim posledicama seksualnog nasilja na živote preživelih, emotivni uticaj na ostatak porodice može biti veoma poražavajući.⁴² Pristup odgovarajućim službama rehabilitacije za druge žrtve, pored neposredne žrtve je od ključnog značaja, posebno u adresiranju međugeneracijske štete nastale seksualnim nasiljem povezanim sa sukobom. Ako se razmatra šire, rehabilitacija ima potencijal da uključi strategije osnaživanja žrtve kao što je povezivanje preživelih sa obrazovnim i ekonomskim mogućnostima.⁴³ U kontekstu u kojem preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom trpe ostracizam koji može dovesti do oskudice, pristup stanovanju takođe može da bude neka vrsta rehabilitacije.

Koncept **zadovoljštine** kao oblik reparacije uključuje napore da se priznaju i otkriju činjenice, i povrati dostojanstvo žrtve. Ono što se može smatrati "zadovoljstvom" verovatno varira kod žena, devojaka, muškaraca i dečaka. Razumevanje društvene sramote i stigme je od ključnog značaja za osmišljavanje mera namenjenih za pružanje zadovoljštine. Poražavajući fizički i fiziološki uticaj seksualnog nasilja je često praćen stigmom o njemu. Žrtve se suočavaju sa strahom od fizičkog, emocionalnog i mentalnog zlostavljanja od onih koji ih okružuju što može dovesti do smrti u ekstremnim slučajevima fizičkog zlostavljanja, ili samoubistva. Za muškarce i dečake žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, homofobija i koncept oduzimanja muškosti ili feminizacije žrtava može

41 Osnovni principi i smernice o ostvarivanju pravnopravnog lek i reparacije, načelo 8; i Opšte Uputstvo Generalnog Sekretara Ujedinjenih Nacija o obeštećenju za seksualno nasilje povezano sa sukobom (jun 2014.), str. 3.

42 Cristián Correa, Integracija razvoja i reparacije za žrtve masovnih zločina (Univerzitet Notre Dame, 2014.), str. 9.

43 Fionnula Ní Aoláin, Catherine O'Rourke, Aisling Swaine, "Transformacija reparacija za seksualno nasilje povezano sa sukobom: Principi i praksa", Harvard Human Rights Journal, vol. 28 (jul 2015.), str. 121.

dovesti do dodatne stigme i diskriminacije.⁴⁴ Pored autocenzure zbog straha od stigme, žrtve seksualnog nasilja mogu takođe da se suočavaju sa aktivnim utišavanjem od onih koji su im bliski, kao i onih u široj zajednici. Strah od društvenog srama i stigme može da spreči preživeli da pristupe delotvornom leku, uključujući i reparaciju.

Napori usmereni na priznavanje činjenica i žrtava ne smeju predstavljati dalji rizik od povreda za preživeli. Oni ne trebaju identifikovati, dalje stigmatizirati ili onesposobljavati žrtve. Prečesto, žene i njihova iskustva su izuzeti od javnih priznanja u vezi sukoba, a ukoliko postoje onda se žene spominju samo kao žrtve nasilja. Priznanja i pokušaji da se obnovi dostojanstvo i ugled preživelih trebaju biti rodno osetljivi i fokusirati se na uvažavanje njihovih prava kao ravnopravnih građana.

Koncept **garancije neponavljanja** je na sličan način problematičan ako se tumači previše usko. Nasilje i neravnopravnost kojem su žene izložene u svakodnevnom životu su simbiotički povezani sa nasiljem koje su žene doživele tokom sukoba. Istraživanja pokazuju da su stvoreni uslovi strukturne ekonomske i društvene nejednakosti za žene povoljni za nasilje u svakodnevnom životu.⁴⁵ Takođe postoji dokaz da se nasilje nad ženama i djevojčicama pojačava i pogoršava u situacijama socijalno-ekonomskog stresa, sukoba i drugih kriznih situacija.⁴⁶ Seksualno nasilje povezano sa sukobom je oduvek postojano obeležje u sukobima.⁴⁷ Da bi se obezbedila adekvatna reparacija- uključujući i garanciju neponavljanja - od ključnog je značaja da se adresiraju strukturne

44 Opšte Uputstvo Generalnog Sekretara Ujedinjenih Nacija o obeštećenju za seksualno nasilje povezano sa sukobom (jun 2014.), str. 5.

45 Fionnula Ní Aoláin, Catherine O'Rourke i Aisling Swaine, "Transformacija reparacija za seksualno nasilje povezano sa sukobom", str. 107.

46 Izveštaj UN Women sa sastanka grupe stručnjaka o sprečavanju nasilja nad ženama i djevojčicama (2012.), str. 8 - 10. Dostupno na <http://www.unwomen.org/~media/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2012/11/Report-of-the-EGM-on-Prevention-of-Violence-against-Women-and-Girls.pdf>, str. 8.

47 Elizabeth D Heinman (Ed.), Seksualno nasilje u zonama konflikta: od antičkog sveta do ere ljudskih prava (2011.).

realnosti svakodnevnog nasilja, diskriminacije i nejednakosti u životima žena, kao i popravni šteta nastala nasiljem.

D. Najbolji pristupi reparaciji za seksualno nasilje povezano sa sukobom

Smernice za projektovanje nacionalnih administrativnih programa reparacije mogu se naći u programima reparacije koji su se do sada primenjivali u različitim državama.⁴⁸ Nacionalni administrativni programi reparacije posebno za seksualno nasilje povezano sa sukobom su projektovani i sprovedeni u različitim stepenima u Peruu (visoka implementacija), Hrvatskoj (srednja do visoka implementacija), Gvatemali (niska do srednja implementacija), Sijera Leoni (niska do srednja implementacija), Bosni i Hercegovini (srednja implementacija), i Istočnom Timoru (bez implementacije).⁴⁹ U drugim zemljama, seksualno nasilje nije bilo eksplicitna kategorija za reparaciju, nego su usvojene šire kategorije (kao što su žrtve kršenja ljudskih prava). Danas je još nekoliko zemalja u procesu izrade administrativnih programa reparacije za seksualno nasilje povezano sa sukobom.⁵⁰ U svakoj zemlji osmišljavanje i sprovođenje programa reparacije je drugačije prema tipu sukoba, istorijskom kontekstu, pravnoj tradiciji, regionu i razlikama u socio-ekonomskom razvoju. Ipak, lekcije naučene iz svakog procesa su dragocene.

Principi i smernice za oblikovanje reparacije za seksualno nasilje povezano sa sukobom se nalaze u Osnovnim principima o pravu na pravni lek i reparaciju; smernicama Generalnog Sekre-

48 Sudski programi reparacija koji spominju oblike seksualnog nasilja u listi povreda koje kvalifikuju žrtve za reparaciju su takođe sačinjeni. Međutim, kako su administrativni programi reparacija šireg obima, a Kosovo je već započelo proces programa administrativne reparacije, ovi se se ne razmatraju u okviru ovog rada.

49 Do danas, program administrativne reparacije u Istočnom Timoru nije realizovan, međutim, u okviru mandata Komisije za istinu i pomirenje, hitne reparativne mere su obezbeđene žrtvama kojima je potrebna hitna pomoć.

50 Kao što su Tunis i Obala Slonovače.

tara o reparaciji za seksualno nasilje povezano sa sukobom; i Izveštaju specijalnog izvestioca iz 2014. o promociji istine, pravde, reparaciji i garancijama neponavljanja Generalne Skupštine.⁵¹ Rezime glavnih karakteristika programa reparacije za seksualno nasilje povezano sa sukobom na osnovu ovih principa, praksi i smernica je prikazan niže.

1. Dizajn i implementacija programa reparacije mora biti vođeno po principu “Ne čini zlo”

Dizajniranje i implementacija programa reparacije za seksualno nasilje povezano sa sukobom treba da se rukovodi principom “ne čini zlo”. Dizajniranje mora da uzme u obzir specifične izazove pristupa i stigmatizacije. Ograničavajući pristup reparaciji u procesu koji zahteva registraciju žrtava može pokrenuti rizik izlaganja žrtava, čak i ako je proces registracije poverljiv. Dizajniranje programa reparacije u kojem su na raspolaganju olakšice žrtvama seksualnog nasilja povezanog sa sukobom kao i drugim kategorijama osoba može da pomogne da se sakrije identitet žrtava seksualnog nasilja u većoj grupi, čime bi se izbegla stigmatizacija.

U Istočnom Timoru, Komisija za prijem, istinu i pomirenje (CAVR) je preporučila da samohrane majke, udovice i preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom dobijaju beneficije koje bi im mogle pomoći da ponovo izgrade svoje živote kao što su obuke veštine i aktivnosti za stvaranje prihoda. Preporuka nije samo poslušila da se da prioritet onima čiji je najveći izazov bio osiguravanje finansijske sigurnosti, nego je za cilj imala i smanjenje rizika od identifikacije žrtava seksualnog nasilja njihovim neizdvajanjem.

Za programe reparacije za seksualno nasilje povezano sa sukobom koji uključuju proces registracije, mora se voditi računa o proceduralnim pravilima da bi se zaštitio interes žrtava, posebno njihova bezbednost i privatnost. Bitno je da su usvojene razumne i odgovarajuće mere o dokazivanju.

51 A/69/518.

U Peruu, korišćeni su različiti mehanizmi za registraciju žrtava, uključujući izjave lidera zajednice i analizu kontekstualnih informacija. U Čileu plaćanje odštete za torturu ne zahteva od žrtava da otkriju ili dokažu svoje iskustvo mučenja. Činjenica da su oni bili zatvoreni u centru poznatom po širokoj upotrebi mučenja znači da se odšteta plaća bez potrebe dokazivanja.

2. Dizajniranje, implementacija, monitoring i evaluacija programa reparacije mora biti usredotočeno na žrtve i inkluzivno

Reparacije su jedina mera tranzicione pravde koja je dizajnirana za direktnu korist preživelih. Stoga je od ključnog značaja da se čuju mišljenja preživelih o određenim oblicima reparacije, i da se da prioritet sredstvima kako bi se osiguralo da su reparacije efektivne.⁵² Svi preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom trebaju biti u mogućnosti da učestvuju u procesima reparacije i trebaju biti tretirani sa poštovanjem i brigom da bi se izbeglo nanošenje dodatne štete i traume. Pristup učešću i konsultacijama treba biti olakšan, bez diskriminacije na osnovu pola, roda, identiteta, etniciteta, rase, političke pripadnosti, klase, bračnog statusa, seksualne orijentacije, nacionalnosti, religije, i (ne)sposobnosti, ili bilo kojeg drugog statusa.

Da bi se osiguralo da žrtve na adekvatan način mogu da učestvuju i da su im perspektive uključene u projektovanje, realizaciju, praćenje i evaluaciju programa reparacija treba se: obezbediti adekvatne informacije putem dostupnih sredstava za sve potencijalne žrtve; identifikovati pravne, kulturne, socijalne, ekonomske i druge barijere sa kojima se suočavaju žrtve; saslušati i postupiti po njihovim žalbama; obezbediti bezbedno okruženje koje je prihvatljivo za kulturu i religiju učesnika, i koje je u skladu sa porodicom, poslom i socijalnim obavezama koje učesnici mogu imati.

52 Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparacije; Uputstvo Generalnog Sekretara o reparaciji za seksualno nasilje povezano sa sukobom (jun 2014.); Izveštaj specijalnog izvestioca o promociji istine, pravde, reparacije i garancija da se neće ponoviti u Savetu za ljudska prava, A/HRC/21/46 (9. avgust 2012.); i A/69/518.

Proces reparacije treba da nastoji da poveća uključivanje i autonomiju žrtava u svim fazama, i da se prilagodi razvoju kapaciteta. Fokus grupe u kojima su samo žene tokom konsultacija zajednice mogu olakšati razvoj ženske autonomije. Obezbeđivanje rodno izbalansiranog procesa odlučivanja može da posluži u osnaživanju učešća žena.

3. Reparacije moraju biti rodno osjetljive

Dizajn pravednog programa reparacije zahteva razumevanje rodne prirode i posledica štete koju su pretrpele žene i devojke, kao i muškarci i dečaci. Rodne nejednakosti takođe treba uzeti u obzir kako bi se osiguralo da reparacije ne marginaliziraju, izoluju, kažnjavaju ili isključuju žene, devojke, muškarce ili dečake.⁵³ Ukrštavanje pola s drugim oblicima identiteta (kao što je etnička ili verska pripadnosti) i strukturne pozicije (kao što su dob, obrazovanje ili bračno stanje) se mora uzeti u obzir.⁵⁴

Na primer, rodno osetljivi pristup obračunu naknade za seksualno nasilje povezano sa sukobom nad ženama mora uzeti u obzir socijalni značaj ženskog fertiliteta, čednosti, časti i ulogu u društvu kao žena i majki; posledice seksualnog nasilja na perspektivu braka za žene; i faktor nedostatka finansijske nagrade za rad žena u privatnoj sferi.

Slično, rodno osetljivi pristup rehabilitaciji treba uzeti u obzir dodatne poteškoće sa kojima se preživeli muškarci mogu suočiti tokom pristupa uslugama koje su im potrebne. Dodatni resursi mogu biti potrebni kako bi se omogućilo sudevanje muškaraca i dečaka u procesima reparacije.

53 Uputstvo Generalnog Sekretara o reparaciji za seksualno nasilje povezano sa sukobom (jun 2014.), str. 5.

54 A/69/518, stav 70.

4. Reparacije trebaju nastojati da budu transformativne

“Reparacije trebaju prevazilaziti neposredne razloge i posledice zločina i kršenja; one moraju imati za cilj rešavanje političke i strukturne nejednakosti koje negativno oblikuju živote žena i devojaka.” Nairobi deklaracija o pravu na pravni lek i reparaciju za žene i devojke.

Seksualno nasilje je često posledica i nastavak prethodno postojeće diskriminacije i strukturne subordinacije.⁵⁵ Seksualno nasilje nad ženama je često ukorenjeno u verovanjima o njihovoj podređenosti i pravu muškog pola, zajedno s zanemarivanjem njihove jednakost u uživanju prava. Seksualno nasilje nad muškarcima može takođe biti ukorenjeno u stereotipe o muškosti i građenju pola i polnog identiteta na moći i dominaciji.⁵⁶ Pravedni i učinkoviti programi reparacije stoga moraju nastojati promeniti - koliko je to moguće - ove strukture diskriminacije i nejednakosti. Oni bi trebali nastojati rešiti i uzroke i posledice seksualnog nasilja vezanog za sukobe.⁵⁷ Oni ne trebaju vratiti ili pojačati strukturne uslove unutar društva koji bi mogli pridoneti perpetuiranju seksualnog nasilja, odnosno diskriminaciji žrtava seksualnog nasilja.⁵⁸

Do danas, bila je ograničena sposobnost programa reparacije da budu preobražajni. Međutim, sačinjene su mnoge smernice o tome kako programi reparacije, posebno za seksualno nasilje vezano uz sukobe, mogu biti transformativni.⁵⁹ Pored toga, posledice za zdravlje i

55 Uputstvo Generalnog Sekretara o reparaciji za seksualno nasilje povezano sa sukobom (jun 2014.), str. 8.

56 Isto

57 CEDAW/C/GC/30 (2013), para. 77.

58 Uputstvo Generalnog Sekretara o reparaciji za seksualno nasilje povezano sa sukobom (jun 2014.), str. 8; i A/69/518, str. 72.

59 Vidi na primer: Melanie Hyde, Emma Palmer and Sarah Williams, Transformativne reparacije za seksualno i rodno osnovano nasilje u posebnim većima sudova u Kambodži: izveštaj radionice (28. novembar 2014.); Fionnula Ní Aoláin, Catherine O'Rourke and Aisling Swaine, “Transformativne reparacije za seksualno nasilje povezano sa konfliktom”; Ruth Rubio-Marin, “Reparacije za nasilje povezano sa sukobom i reproduktivno nasilje:

dobrobit žrtava, dugoročna diskriminacija i stigmatizacija može sprečiti žrtve u socijalnom i ekonomskom napredovanju.⁶⁰ Što se tiče osnaživanja preživelih kroz distribuciju, davanje periodičnih koristi i projekta za povećanje autonomije kao što su mikrokreditni programi u kombinaciji sa specifičnim treningom su se pokazali više korisnim i održivim nego paušalne ili jednokratne naknade.⁶¹ Pružanje zdravstvene zaštite, stanovanja i drugih potrebnih prednosti su od ključne važnosti za preživjele da bi mogli da iskoriste takve programe. Pristup zdravstvenoj zaštiti, mogućnostima obrazovanja i nasleđe za decu žrtava mogu pomoći da se zaustave dugoročne i međugeneracijske posledice koje mogu nastati iz seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i da se spreče među-generacijske strukturne nejednakosti.

Cilj transformativne reparacije je da se adresira i uzrok i posledica nasilja i/ili povrede. Definisane standarde za smernice razvoja i implementaciju reparacija može pomoći u rešavanju uzroka i posledice nasilja. Correa elokventno sugerira da je odgovarajući standard za reparaciju isporuka konkretne poruke članstva i dostojanstva.⁶² Pošto se grubo kršenje ljudskih prava, kao što je seksualno nasilje povezano sa sukobom može posmatrati kao poruka negiranja dostojanstva i članstva žrtve u zajednici, i neaktivnost ili dalje maltretiranje mogu da ojačaju tu poruku, cilj reparacija treba biti dostavljanje suprotne poruke. Sve reparativne mere zato trebaju nastojati da dostave i pojačaju poruku članstva i dostojanstva.

5. Ogovarajuća reparacija za seksualno nasilje povezano sa sukobom zahteva kombinaciju različitih oblika reparacije

Reparacija može imati različite oblike, te se uglavnom kategorizira kao materijalna, simbolična,

dekalog" William & Mary Journal of Women and the Law (2012) 19(1), str. 69; A/69/518; Uputstvo Generalnog sekretara o reparacijama za seksualno nasilje povezano sa konfliktom (jun 2014.).

60 Cristián Correa, Integracija razvoja i reparacije za žrtve masovnih zločina, str. 13.

61 A/69/518, str. 73.

62 Cristián Correa, Integracija razvoja i reparacije za žrtve masovnih zločina, str. 12. A/69/518, stav 23.

individualna ili kolektivna. Materijalni oblici reparacije mogu obuhvatiti novčane isplate ili usluge i pogodnosti kao što su zdravstvo, stanovanje ili obrazovanje. Simbolički oblici reparacije mogu uključivati službene isprike, podizanje spomenika, i/ili obeležavanje javnih prostora (kao što su muzeji, parkovi ili menjanje imena ulica), dane počasti, odnosno mere za rehabilitaciju, kao što je obnavljanje dostojanstva i časti žrtva. Individualne reparacije su za dobrobit određenih pojedinaca, a kolektivne reparacije za pojedine skupine ili zajednice. Individualne i kolektivne reparacije treba da nadopunjuju i jačaju jedne druge. Programima odštete, pored uključivanja materijalnih i simboličnih elementa pojedincima i kolektivima, se može podići učinkovitost kada kombiniraju neposredne i trajne pogodnosti.

U Kolumbiji, 25.maj je proglašen „Nacionalnim danom dostojanstva žena žrtava seksualnog nasilja uzrokovanog u unutrašnjem oružanom sukobu“. Komemorativni dan je jedna od kolektivnih mera reparacije koju je predložila jedna od preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom u cilju priznanja fizičkog mučenja žrtava seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i povrata njihovog dostojanstva.

Kako efektivni program reparacije distribuira prednosti na takav način da se svaki preživeli pretvori u korisnika,⁶³ kombinovanje različitih oblika reparacije može da pomogne da se postignu maksimalni rezultati. Kombinovanje oblika takođe može da posluži kako bi se povećala sredstva, jer programi koji koriste kako pojedincima, tako i zajednici, mogu da pokriju veći broj preživelih.⁶⁴ Budući da možda ne žele svi preživeli sukoba da se identifikuju kao takvi (čak iako su procesi identifikacije poverljivi), kombinovani oblici takođe pomažu da se dopre do onih koji ne žele da se prijave za pojedinačne beneficije. Uključivanje kombinovanih reparativnih

63 A/69/518, stav 23

64 Isto, stav 31.

mera u program reparacije – na primer isplate, zdravstvena nega, stipendije, pristup stambenim i simboličkim oblicima reparacija - pruža reparaciju za različite potrebe bez slanja poruke o diferenciranoj vrednosti patnje.⁶⁵

U junu 2015.godine Sabor Hrvatske je usvojio zakon koji obezbeđuje svim žrtvama seksualnog nasilja u ratu jednokratnu isplatu, mesečne naknade do kraja života, i pristup pravnoj pomoći, obavezno i dodatno zdravstveno osiguranje, redovne godišnje lečničke preglede i smeštaj u ustanove koje pružaju usluge i pomoć veteranima i žrtvama rata.

Iako su materijalni oblici reparacije često prvi koji padnu na pamet, simboličke reparacije su značajno sredstvo kroz koje se zlo koje ne možu biti popravljeno novcem (kao što je stigma) može rešiti, i može pomoći zajednici da shvati bolne događaje prošlosti, i može ojačati poruku **članstva i dostojanstva**.⁶⁶ Priznanje od strane države je ključni oblik simboličke reparacije koji je od ključnog značaja za rešavanje i borbu protiv stigme i vraćanje žrtve u poziciju vrednosti.⁶⁷

Česta afirmacija poruke članstva i dostojanstva može da posluži da se ista pojača.⁶⁸ Simboličke forme reparacije su sastavni deo reparacija za sukob u vezi seksualnog nasilja; međutim, neophodan je oprez u dizajnu simboličkih oblika reparacija, kako se ne bi dodatno povećala stigma i stereotipi koji se pridaju preživelim.⁶⁹ Doprinos preživelih pri oblikovanju simboličkih reparacija je od ključnog značaja kako bi se osiguralo da su i smislene i da ne čine štetu.

65 Cristián Correa, Integracija razvoja i reparacije za žrtve masovnih zločina, str.12.

66 Isto; A/69/518, stav 33.

67 Fionnula Ní Aoláin, Catherine O'Rourke and Aisling Swaine, "Transformacija reparacija za seksualno nasilje povezano sa sukobom", str. 118.

68 Cristián Correa, Integracija razvoja i reparacije za žrtve masovnih zločina, str. 17.

69 Uputstvo Generalnog Sekretara o reparacijama za seksualno nasilje povezano sa konfliktom (jun 2014.), str. 7.

6. Povezivanje reparacija i razvoja

Pravo na reparacije i pravo na razvoj su različita prava. Države su prvenstveno odgovorne da obezbede reparacije žrtvama teških kršenja međunarodnih ljudskih prava i ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava.⁷⁰ Politike razvoja često imaju širi fokus, kojima su cilj veće grupe i zajednice koje pate zbog marginalizacije i siromaštva. Razvojni programi se ne trebaju koristiti kao zamena za programe reparacije, iako temelji, funkcije i svrha reparacija i razvojnih programa mogu biti povezani uz međusobnu i dugotrajnu korist, čime se obezbeđuje dugoročan pozitivan uticaj na dobrobit preživelih i zajednica.

Dizajniranje programa reparacije mora uzeti u obzir kapacitet države da obezbedi reparacije. Malo je koristi od dizajniranja programa reparacije, ukoliko postoji mala politička volja ili sposobnost da se sprovede. Na taj način se može naškoditi očekivanjima žrtava i podriti svrha odštete, izazivajući nepoverenje između žrtava i države. Razvojni akteri mogu pomoći vlastima da razviju kapacitete za pružanje reparacije i ojačaju programe reparacije kroz infrastrukturu koja može da obezbedi reparacije, kao što su škole, bolnice i širenje informacija potencijalnim korisnicima.

Programi reparacije i razvojni programi takođe mogu da povećaju efikasnost jedni drugih. Na primer, programi reparacije, naročito za seksualno nasilje povezano sa sukobom, može da pomogne razvoj putem jačanja preživelih koji bi mogli zauzvrat da učestvuju u razvoju procesa odlučivanja i da imaju direktno više koristi od razvojnih programa. Slično tome, razvojni programi mogu da pomognu da se povećaju sredstva koja su na raspolaganju za reparacije i da nastave dugoročno jačanje ciljeva i zadataka programa reparacija. Ovo je važno posebno za rešavanje dugoročne štete i diskriminacije, jer nije nešto što se može rešiti u kratkom vremenskom periodu.

70 Osnovni principi i smernice o ostvarivanju prava na pravni lek i reparacije.

III. REPARACIJE ZA SEKSUALNO NASILJE POVEZANO SA SUKOBOM NA KOSOVU

Ovaj izveštaj se fokusira na prava i potrebe preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu danas, 16 godina nakon sukoba, i kako ih treba adresirati kroz sveobuhvatan program reparacija.⁷¹ Nužno se fokusira na perspektive i glasove preživelih žena da su samo preživele žene u stanju da učestvuju u konsultacijama fokusiranim na dizajniranje programa reparacija. Ovo se ne treba predložiti svim kosovskim ženama koje su preživele seksualno nasilje, ili žrtvama seksualnog nasilja koje nisu proživela druga iskustva tokom sukoba. Uistinu, neverovatan aktivizam žena tokom sukoba na Kosovu je dobro dokumentovan.⁷² Žene su bile angažovane u švercanju hrane pri prelazu kontrolnih punktova, pružanju humanitarne pomoći na linijama fronta i brigu o ranjenima u prvim danima sukoba. Kako se borba pojačavala, ženske organizacije se pružale pomoć izbeglim od nasilja pomažući raseljenima hranom, skloništima, podrškom, zdravstvenom negom i drugim potrebštinama, kao i radom sa međunarodnim nevladinim organizacijama u praćenju i izveštavanju kršenja ljudskih prava. U haosu sukoba, mnoge žene su takođe prepoznale potrebu da se radi na lečenju trauma i razvijanju

metoda za podršku osobama sa traumama.⁷³ Aktivizam je naplaćen, za mnoge žene hapšenja, ispitivanja, policijsko maltretiranje, kako fizičko, tako i psihičko nisu bili retki. U periodu posle sukoba, mnoge žene (uključujući preživele seksualnog nasilja) su postale glave domaćinstva, koje su trebale da se nose sa traumama i novim ekonomskim odgovornostima istovremeno.

Fokusiranje na ženske perspektive takođe ne ukazuje na to da su samo žene doživele seksualno nasilje. Preživeli muškarci seksualnog nasilja povezanog sa sukobom su govorili o svojim iskustvima i neki su tražili usluge organizacija civilnog društva koje pružaju psiho-socijalnu podršku.⁷⁴ Na žalost, infrastruktura za podršku muškarcima i dečacima koji su pretrpeli seksualno nasilje je ograničena, i iskustva muškaraca nisu bila u fokusu napora dokumentiranja. Do danas, samo je jedan pružalac usluga bio u mogućnosti da pomogne muškim preživelim. Drugom pružaocu usluga je navodno prišao znatan broj preživelih muškaraca za pomoć, ali nije imao kapaciteta da im odgovori. Tokom razgovora u fokus grupama, preživela žena seksualnog nasilja povezanog sa sukobom je naglasila da je mladi muškarac sa kojim je u rodu takođe

71 S obzirom na protok vremena od sukoba, deca žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom su danas odrasli i samim tim se nazivaju preživele žene i muškarce.

72 Pogledaj na primer: Kosovski centar za polne studije, Istorija je njena priča takođe: Istorija žena u civilnom društvu na Kosovu 1980. – 2004., (Priština, 2008.).

73 Isto, str.132.

74 Nedavni primer muškarca koji je iskusio nasilje tokom rata mož se naći na: Arton Konushevci, 'Rrëfimi i një burri, viktimë e dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë (Lit. Priča muškarca, žrtve seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu)' (2016.)(23. mart) *Radio Slobodna Evropa*.

pretrpio seksualno nasilje tokom sukoba, ali da nije bilo moguće povezati ga sa pružateljima usluga, prvenstveno zbog straha da ga ne povrede ako se prepozna i mogućih društvenih posledica koje mogu proisteći iz te identifikacije.

Seksualno nasilje povezano sa sukobom se dogodilo širom Kosova pre, za vreme i posle sukoba. Do danas, međutim, nije bilo nikakvog sistematskog dokumentovanja ili istraživanja seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu. Veći deo dokumentacije o seksualnom nasilju povezanom sa sukobom opisuje seksualno nasilje počinjeno od strane srpske policije ili paravojnih formacija protiv etničkih Albanci. Veruje se da je silovanje korišćeno sa ciljem dehumanizacije kosovskih Albanaca, i da su žene posebno bile potencijalno ciljane u nastojanju da se osujeti njihov aktivizam i podrška Oslobođilačkoj Vojski Kosova (OVK). Međutim, takođe je prijavljeno i seksualno nasilje protiv žena etničkih Roma, Aškalija, Egipćana i Srba od strane drugih počinitelja.⁷⁵ Seksualno nasilje nad muškarcima se takođe dogodilo, ali je još manje prijavljeno i dokumentovano.

U dokumentovanju seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, identifikovani su razni oblici seksualnog nasilja.⁷⁶ Ipak, nekoliko pružatelja usluga i aktera koji se bave javnim zagovaranjem za priznavanje žrtava seksualnog nasilja povezanog sa sukobom imaju ograničene poglede na seksualno nasilje smatrajući da je ono samo silovanje (akt penetracije). Na primer, jedna organizacija je navodno odbila usluge žrtvama prinudne golotinje i isključila ih je iz drugih aktivnosti.

Slično tome, identifikacija dela počinjenih nakon formalnog završetka sukoba predstavlja izazov. Poznato je da je seksualno nasilje nastavljeno posle zvaničnog prestanka neprijateljstava i smatra se da je olakšano zbog nedostatka infrastrukture u periodu neposredno nakon rata, kao što su nestanci struje i loše osvetljenje.⁷⁷ Ipak, sadašnji zakonski okvir za priznavanje žrtava seksualnog nasilja povezanog sa sukobom za pružanje mera reparacije je ograničen na osobe koje su pretrpele seksualno nasilje između 27. februara 1998. i 20. juna 1999. godine.⁷⁸

Seksualno nasilje povezano sa sukobom ima ozbiljne posledice na Kosovu. Žrtve su pretrpele fizičke povrede i fiziološke traume. Mnoge žene su obavile abortus u očajnim uslovima i druge rodile decu začetu silovanjem.⁷⁹ Socijalna sramota i stigma sa kojima se suočavaju preživeli seksualnog nasilja sprečavaju mnoge u pristupu uslugama zaštite i rehabilitacije. Doživljeni ili stvarni stavovi zajednice prema žrtvama seksualnog nasilja su doveli do nekoliko smrtnih slučajeva samoubistvom. Dodatni mali broj je umro od nasilja u porodici nad žrtvama u ime časti. Nekima je, ograničena ili potpuno izbrisana podobnost za udaju, dodatno uticala na njihov status u društvu. Druge su odbijene od strane njihovih muževa, ili su na neki drugi način postale finansijski teret i izvor dugotrajne sramote njihovim porodicama. Nakon 16 godina, mnoge još uvek nisu prevazišle strah od posledica, kao što je izbacivanje iz njihovih zajednica ili čak porodice. Preživeli su imali, a u mnogim slučajevima i dalje imaju jake podsticaje da ćute o svojim iskustvima što je zauzvrat pogoršalo njihovu psihičku traumu.⁸⁰ Treba napomenuti da ovo nije situacija svih preživelih. Mali broj uživa podršku

75 Kosovski centar za polne studije, *Istorija je njena priča takođe*, str. 275; Fond za humanitarno pravo, "Kosovski Romi: Ciljevi zlostavljanja i nasilja, 24. mart - 1. septembar 1999.". Dostupno na <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/hlc-march-sept-1999.html>; i pružalac usluga na Kosovu je prijavio pružanje usluga Romima, Aškalijama i Egipćanima koji su preživeli seksualno nasilje povezano sa sukobom.

76 Vidi, na primer: Human Rights Watch, "Kosovo: Silovanje kao oružje etničkog čišćenja", (2000.). Dostupno na <http://www.hrw.org/legacy/reports/2000/fry/index.htm#TopOfPage>.

77 CIVPOL je zabeležio 362 slučaja silovanja/ seksualnog zlostavljanja od 2000. - 2002. (godišnji izveštaji); Kosovski centar za polne studije, *Istorija je njena priča takođe* str. 275.

78 Zakon br. 04/L-172 član 4 (3.6).

79 Prema Guardian, humanitarne organizacije, kao što je Međunarodni Crveni krst procenjuju da je u januaru 2000. godine oko stotinu beba začeto silovanjem rođeno na Kosovu: Helena, S., "Bebe žrtve silovanja plaćaju cenu rata", The Guardian, 16. april 2000.

80 Kosovski centar za polne studije, *Istorija je njena priča takođe*, str.276.

članova njihovih porodica i imalo je izuzetnih koristi od psiho-socijalnih i drugih usluga koje pružaju organizacije civilnog društva.

Podrška za žrtve seksualnog nasilja je uvelike došla iz organizacija civilnog društva koje vode žene. Tokom sukoba, to su postali prostori za žene u kojima su se okupljale i delile svoja iskustva. Usluge i inicijative zagovaranja ovih organizacija su evoluirale tokom vremena, od pružanja nege zbog trauma za vreme i neposredno posle sukoba, do psiho-socijalnih usluga, i, od nedavno, manjeg obima mogućnosti za ostvarenje prihoda. Ove organizacije, posebno četiri koje pružaju usluge danas - Medica Kosovo, Medica Đakovica, Kosovski rehabilitacioni centar za žrtve torture (KRCT) i Centar za promociju ženskih prava - kao i grupe i mreže za zagovaranje i podršku, kao što je Kosovska ženska mreža, su bili izvanredne u svojoj adaptaciji rastućih potreba preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.

A. Trenutne inicijative reparacije za seksualno nasilje povezano sa sukobom na Kosovu

Različiti akteri su preduzeli niz koraka za postizanje priznanja i reparacija za seksualno nasilje povezano sa sukobom na Kosovu. Kompletan spisak ovih inicijativa je uključen u Aneksu I. Obaveza da se ispuni pravo na reparaciju žrtava seksualnog nasilja povezanog sa sukobom je obaveza države, fokus ove sekcije su koraci preduzeti do danas od strane kosovskih vlasti u ispunjavanju te obaveze.

U nekoliko kratkih godina, vlasti Kosova su preduzele niz monumentalnih koraka za adresiranje prava i potreba preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Oni se mogu sažeti na sledeći način:

- 4. juna 2012. stvorena je Međuministarska radna grupa za suočavanje sa prošlošću i pomirenje (MMRG SPP) na Kosovu, sa glavnim ciljem izrade "strategije tranzicione pravde."⁸¹ MMRG SPP ima četiri

81 Kosovska Međuministarska radna grupa za suo-

pod-radnih grupa strukturiranihna četiri tradicionalna stuba tranzicione pravde: pod-grupa pravo na reparaciju; pod-grupa pravo na pravdu; pod-grupa pravo da se zna i pod-grupa garancije neponavljanja. Ove grupe su održale polu-redovne sastanke koji su kulminirali u prikazivanju ciljeva njihovog rada, mapiranju inicijativa tranzicione pravde i identifikovanju ključnih pitanja za tranzicionu pravdu na Kosovu. MMRG SPP je trenutno u procesu pripreme za nacionalne konsultacije koje bi trebale početi 2016. godine.

- 29. januara 2014. godine, Vlada je usvojila Akcioni plan za implementaciju Rezolucije UN 1325, koji uključuje kao jedan od svoja tri ishoda pružanje obeštećenja preživelim seksualnog i rodno zasnovanog nasilja povezanog sa sukobom.
- 5. marta 2014., Predsednica Kosova je, posebnim predsedničkim dekretom, osnovala Nacionalni savet za preživjele seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu (Nacionalni savet). Nacionalni savet je okupio predstavnike ključnih ministarstava, civilnog društva i međunarodnih aktera koji mogu pružiti preživelim nasilja bolji, bolje koordinirani odgovor. Njegovi članovi su ministri, predstavnici pravosuđa i tužilaštva, kao i ugledne organizacije civilnog društva i međunarodnih organizacija.
- 20. marta 2014. godine, Skupština Kosova je usvojila *Zakon br. 04/L-172 o izmenama i dopunama Zakona br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana,*

čavanje sa prošlošću i pomirenje (MMRG SPP) je osnovana Vladinom odlukom br. 03/77 (4. jun 2012.). MMRG SPP čine 16 predstavnika iz vladinih institucija, i 8 predstavnika iz civilnog društva, uključujući predstavnike u svojstvu stručnjaka i posmatrača u aktivnostima i sastancimagrupe. Prvi sastanak MMRG SPP je održan 18. marta 2013. Dana 15. oktobra 2014., Vlada je usvojila Poslovnik MMRG SPP (Odluka br. 02/200 15. oktobar 2014.) koji definiše mandat MRG BPP, obaveze članova, sekretarijata i vođstva; i Radni plan MMRG SPP 2015.-2017. (Odluka br.03/200 15. oktobar 2014.) koji definiše aktivnosti na izradi Strategije tranzicijske pravde i vremenski okvir za realizaciju svake aktivnosti. Uredba br. 18/2014 (7. novembar 2014.) navodi rad MMRG SPP.

pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, Źrtava seksualnog nasilja u ratu, civilnih Źrtava rata i njihovih porodica, koji pravno priznaje status civilnih Źrtava seksualnog nasilja tokom poslednjeg oruŹanog sukoba na Kosovu.

- 30. decembra 2015. godine, Vlada Kosova je donela uredbu za sprovođenje amandmana na Zakon br. 04/L-054, posebno da prepozna i pruŹi beneficije koje pruŹa Zakon br. 04/L-172. Uredba br. 22/2015 o definisanju postupka za priznavanje i verifikaciju statusa Źrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata Kosova utvrđuje kriterijume i procedure za verifikaciju Źrtava seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Ona takođe daje ovlašćenje za osnivanje Vladine komisije o priznavanju i proveru statusa seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu.
- Vladina komisija o priznavanju i proveru statusa seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu je u procesu osnivanja. Pravna kancelarija Kancelarije premijera vodi procese potrebne za osnivanje Komisije.

1. Postojeći pravni okvir za adresiranje seksualnog nasilja povezanog sa sukobom

Uprkos tome Źto je početak spor, proces postizanja zakonodavne reforme za prepoznavanje preŹivelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu, je potvrda snage civilnog društva, spremnosti političkih stranaka i vlasti, i sposobnosti obe grupe da rade efikasno i efektivno zajedno ka ostvarenju zajedničkog cilja.⁸² Dopuna Zakona br. 04/L-054 za pruŹanje pravnog priznanja preŹivelima seksualnog nasilja povezanog sa sukobom je izneta u Skupštini Kosova od strane parlamentarne grupe Lëvizja Vetëvendosje u martu 2013. Razni relevantni skupštinski odbori su napravili dalje izmene pre nego Źtoje amandman postao

82 Koraci preduzeti od strane raznih aktera su navedeni u Aneksu I.

Zakon br. 04/L-172 o izmeni i dopuni Zakona br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, Źrtava seksualnog nasilja u ratu, civilnih Źrtava rata i njihovih porodica, koji je stupio na snagu u martu 2014. godine.

Sprovođenje propisa za izmenu i dopunu Zakona br. 04/L-054, odnosno Uredba br. 22/2015 O definisanju procedura za priznavanje i verifikaciju statusa seksualnih Źrtava nasilja tokom oslobodilačkog rata Kosova, je izrađena u inkluzivnom procesu pod vođstvom pravne kancelarije Ureda Premijera. Radna grupa Nacionalnog saveta sastavljena od predstavnika različitih ministarstava i aktera civilnog društva sarađivala je na draftu na osnovu lekcija naučenih iz sličnog procesa u susjednoj Bosni i Hercegovini. Uredba br. 22/2015 je stupila na snagu u februaru 2016.

Rezime beneficija na koje će preŹiveli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom imati pravo kada jednom budu potvrđeni od strane Komisije, zajedno sa beneficijama za druge kategorije osoba predviđenih Zakonom br. 04/L-054, mogu se naći u Aneksu II. Ukratko, odredbe zakonodavnih amandmana za Źrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom su:

Korisnici: "Źrtva seksualnog nasilja u ratu" je definisana kao osoba koja je preŹivela seksualno zlostavljanje i silovanje u period od 27. februara 1998. do 20. juna 1999.⁸³ Korisnici ovog zakona se trebaju utvrditi nakon razmatranja slučajeve od strane odgovorne vladine komisije.⁸⁴

Beneficije:

1. Penzija.⁸⁵ (Trebalo se utvrditi odlukom Vlade)⁸⁶
2. Ostale beneficije:⁸⁷

83 Zakon br. 04/L-172 član 4 (3.6).

84 Zakon br. 04/L-172 član7, dopuna Zakona br. 04/L-054 član 14 (dodan kao 2.8).

85 Zakon br. 04/L-172 član5 (1.2.3).

86 Zakon br. 04/L-172 član7, dopuna Zakona br. 04/L-054 član 14.

87 Primenljivi delovi člana 6. Zakona br.04/L-054.

- a. Zdravstvene usluge u inostranstvu za lečenje pogoršanih zdravstvenih stanja koja su posledica rata i za koje ne postoji tretman na Kosovu.⁸⁸
 - b. Prednost pri zapošljavanju u javnom i privatnom sektoru, u skladu sa Zakonom br. 03/L-19, za osposobljavanje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje.⁸⁹
 - c. Ukidanje poreza na imovinu za žrtve koje su u teškim ekonomskim uslovima.⁹⁰
 - d. Institucionalnu zaštitu u kolektivnom socijalnom stambenom zbrinjavanju za osobe u teškim ekonomskim uslovima.⁹¹
3. Uredba br. 22/2015 omogućava Komisiji a razmotri hitnu medicinsku pomoć.⁹²

Zakonodavni amandmani su veliki, pozitivni pomaci u adresiranju i rešavanju potreba preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Međutim, ograničena konstrukcija korisnika i koristi predstavlja određene poteškoće.

Vremenski okvir za koji se određuju beneficije je prekratak. Seksualno nasilje se dogodilo pre sukoba, i nakon formalnog prestanka neprijateljstva neposredno nakon oružanog sukoba. Ograničavanje potencijalnih korisnika na osobe koje su preživele seksualno zlostavljanje i silovanje u periodu od 27. februara 1998. do 20. juna 1999. isključuje osobe koje su preživele seksualno nasilje povezano sa sukobom izvan ovog vremenskog okvira. Naime, time se isključuje seksualno nasilje tokom osvetničkih napada, što utiče na osobe svih etničkih grupa, a naročito Srba. Prema Zakonu br. 04/L-172, nestali civili su oni prijavljeni kao nestali od 1. januara 1998. do 31. decembra 2000. Predlaže se ovaj vremenski

88 Zakon br. 04/L-054 član 6 (1.5).

89 Zakon br. 04/L-054 član 6 (1.8).

90 Zakon br. 04/L-054 član 6 (4).

91 Zakon br. 04/L-054 član 6 (6).

92 Uredba br. 22/2015, član 28.

okvir kao pogodniji za priznavanje seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.

U vreme pisanja ovog izveštaja, iznos penzije koji bi trebale primiti potvrđene žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom nije određen. Stoga nije poznato koliko će ovo biti efikasno u rešavanju potreba preživelih.

Odredba o besplatnim zdravstvenim uslugama izvan Kosova izvana izgleda kao korisna. Međutim, nedostatak pristupa besplatnoj zdravstvenoj zaštiti na Kosovu predstavlja veliki izazov za preživele. Osim toga, podobnost za zdravstvene usluge izvan zemlje je povezana sa uslovima u kojima se traži usluga, misleći se na pogoršanje stanja koje je rezultiralo iz seksualnog nasilja. Ovo je prag koji je skoro nemoguće da ispune mnoge žrtava koje pate od teških zdravstvenih stanja kao što su rak, epilepsija ili srčane bolesti.

Dok je pozitivna diskriminacija preživelih inventivna i privlačna, u praksi obezbeđivanje prioriteta potvrđenim žrtvama u oblasti zapošljavanja je zapravo teško ostvariva bez otkrivanja identiteta primaoca kao preživelog seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Slično tome, beneficije od pristupa poreskim olakšicama i socijalnom stanovanju za preživele u teškim ekonomskim uslovima će biti teško sprovesti bez otkrivanja da je podnosilac molbe preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Oslobođanje poreza na imovinu je ograničena pogodnost, pošto su većina preživelih žene, a tradicionalno žene ne poseduju imovinu na svoje ime. Pristup stanovanju može biti od velike koristi za neke preživele; međutim, nejasno je da li će preživeli biti uključeni u prioritetne grupe lica koje imaju pravo,⁹³ i trenutni pristup takvom stanovanju je ograničen.

Uredba br.22/2015 obezbeđuje okvir administrativnih procesa Vladine komisije za priznavanje i verifikaciju statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata Kosova i obrazac koji

93 Zakon br. 04/L-054 omogućava određivanje prioriteta u pristupu stambenom zbrinjavanju porodicama palih boraca i onih nestalih osoba, i invalida: član 6 (6)(6.1).

će se koristiti. Komisija, jednom uspostavljena, će odrediti specifičnosti procesa aplikacije i kriterijume na osnovu kojih će aplikacije biti rešene. Iako definicija korisnika u svim verzijama zakona predviđa žrtve seksualnog zlostavljanja i silovanja,⁹⁴ ime Komisije (kako je utvrđeno Zakonom br. 04/L-172) na zvaničnim jezicima na Kosovu, albanskom i srpskom, dovodi do zabrinutosti oko toga kako će Komisija definisati seksualno nasilje radi verifikacije.⁹⁵ Naziv Komisije i u albanskoj i u srpskoj verziji zakona znači "Vladina komisija za priznavanje i verifikaciju statusa osoba silovanih tokom oslobodilačkog rata Kosova" (naglasak dodat).⁹⁶ Naslov u engleskoj verziji zakona je "Vladina komisija za priznavanje i verifikaciju statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata Kosova" (naglasak dodat).

Druga poteškoća koju predstavljaju različiti prevodi odnosi se na izuzimanje osoba koje su preživele seksualno nasilje povezano sa sukobom od testiranja stepena invalidnosti koji se primenjuje na žrtve drugih vrsta nasilja. OVK i civilne žrtve sa invaliditetom koji se može pripisati konfliktu, su kategorisane po zakonu prema njihovom stepenu invalidnosti, sa beneficijama koje variraju po kategoriji.⁹⁷ U engleskoj verziji Zakona br. 04/L-172, član 7 propisuje da "žrtve seksualnog nasilja u ratu trebaju biti isključene iz stepena invalidnosti" (naglasak dodat). Veruje se da je to namera odredbe; međutim, ista odredba u albanskim i srpskim verzijama se prevodi: "žrtve silovanja u ratu trebaju biti isključene iz stepena invalidnosti" (naglasak dodat).⁹⁸ Ova greška ili previd u prevodu može dovesti do tumačenja da su jedino preživeli silovanja, ne drugih oblika seksualnog nasilja, izuzeti od toga da budu kategorisani prema stepenu invalidnosti. Ovo dovodi do pitanja kako se može proceniti

94 Zakon br. 04/L-172 član 4 (3.6).

95 Zvanični jezici na Kosovu su albanski i srpski: Zakon br. 02/L-37 o korišćenju jezika, član 2.1.

96 Albanski: Komisioni Qeveritar për Njohjen dhe Verifikimin e Statusit Gjatë Luftës Çlirimtare të Kosovës. Srpski: Vladina Komisija za Priznavanje i Verifikaciju Statusa Osoba Silovanih Tokom Oslobodilačkog Rata Kosova: Zakon br. 04/L-172 član 8. Vidi Aneks II.

97 Albanski: përjashtim nga shkalla e invaliditetit bëjnë personat e dhunuar gjatë luftës. Srpski: Za lica silovana tokom rata ne primenjuje se stepen invalidnosti. Zakon br. 04/L-172, član 7 (2.6).

stepen invalidnosti za preživelog seksualnog nasilja osim silovanja. Može se pretpostaviti da ovo neće biti samo težak zadatak u procenivanju, nego će odvratiti preživele seksualnog nasilja od prijave Komisiji za verifikaciju kako bi dobili pogodnosti predviđene zakonom.

Proces prijavljivanja za verifikaciju od strane Komisije je dizajniran u saradnji sa akterima civilnog društva koji pružaju usluge preživelim, na osnovu lekcija naučenih iz drugih programa reparacija, naročito u Bosni i Hercegovini. Podnosioci zahteva mogu da podnesu pisani obrazac za prijavu (u prilogu Uredbe br. 22/2015) Komisiji na tri načina: preko ovlašćenog NVO, preko regionalne kancelarije Departamenta porodica palih boraca i ratnih invalida (DPPBRI); ili Sekretarijatu Komisije direktno poštom ili ličnom dostavom.⁹⁹ Ove metode su uspostavljene kako bi se izbegla dalja stigmatizacija podnosioca zahteva. Korišćenje lokacija koje preživeli već posećuju može da obezbedi veći stepen poverljivosti, i pružanjem informacija u pisanoj formi se očekuje sprečavanje nepotrebne identifikacije preživelih. Važno je da sve osobe koje mogu doći u kontakt sa preživelim putem procesa aplikacije i verifikacije (osoblje NVO, DPPBRI i Komisije) imaju odgovarajuću obuku o ljudskim pravima, rodno osetljivom načinu ophođenja sa žrtvama i uslove tajnosti.

2. Nacionalni savet za preživele seksualnog nasilja tokom rata

Nacionalni savet za preživele seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu ("Nacionalni savet") je osnovala Predsednica Jahjaga u martu 2014. Godine 2013., zabrinuta zbog dotadašnjeg sporih napora za mere reparacije za žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i nekih od tačaka rasprave u Skupštini u procesu izrade i usvajanja Zakona br. 04/L-172, Predsednica je počela tražiti načine na koji Predsedništvo može pružiti svoju moć u podršci preživelim. U oktobru 2013., Predsednica je sazvala sastanak sa grupom preživelih da dobije konkretne informacije o njihovim problemima i potrebama. Tokom tog sastanka, većina zahteva preživelih je bila da

99 Uredba 22/2015, član 25.

im Predsednica pomogne u četiri oblasti reparacije: zakonskog priznavanja i pristupu pravdi; ekonomskoj podršci osnaživanju; zdravstvenoj zaštiti; i podizanju svesti u borbi protiv stigme i diskriminacije sa kojima se suočavaju. Počeci Nacionalnog saveta su proizašli iz ovog susreta, a svečano je osnovan 5. marta 2014.

Nacionalni savet je imao dve jedinstvene i visoko efikasne odlike. Prva je da su članstvo činili predstavnici ključnih vladinih institucija i institucija civilnog društva, i da je imao snažnu podršku oba sektora. Druga ključna odlika je da je imao četiri radne grupe uglavnom povezane sa potrebama naglašenim od strane preživelih. Snažna podrška Predsednice, Vlade i aktera civilnog društva, zajedno sa tematski fokusiranim radnim grupama, rezultirala je brojnim značajnim inicijativama i dostignućima.

a. Pravno priznavanje i pristup inicijativama u oblasti pravosuđa

Ubrzo nakon što je Zakon br. 04/L-172 usvojen u Parlamentu 20. marta 2014. godine, radna grupa Nacionalnog saveta je formirana da radi na sprovođenju zakona. Radna grupa, koju je predvodio direktor Pravne kancelarije Ureda premijera, usvojila je inkluzivni pristup u izradi propisa, obimno se konsultirajući o njegovom sadržaju. Uredba je usvojena u decembru 2015. godine i stupila na snagu u februaru 2016. godine. Koraci za funkcionalizaciju *Vladine Komisije za priznavanje i utvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu* se preduzimaju.

U Pravnoj radnoj grupi, kojom predsedava Ministarstvo pravde, uključeni su predstavnici Sudskog saveta Kosova, Tužilačkog saveta Kosova, Kosovske policije, Misije EU za vladavinu prava na Kosovu (EULEX), Kancelarije Predsednika, Kancelarije Premijera, organizacije civilnog društva koje rade sa preživelim seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i UN Women. Grupa je izradila Akcioni plan za pristup pravdi žrtvama seksualnog nasilja tokom rata koji iden-

tifikuje prepreke preživelih u pristupu pravdi i mogućnosti jačanja kapaciteta pravosudnih institucija da se bave slučajevima seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Akcioni plan ističe 16 aktivnosti i 26 akcija ili koraka koje treba preduzeti u pravcu ispunjavanja tri cilja: pravne i institucionalne reforme; razvoja kapaciteta relevantnih aktera; i podržavanju osnaživanja žrtava i podizanja javne svesti o pravu žrtava na pravdu. Ona takođe sadrži indikatore i rokove, i precizira institucije koje trebaju biti odgovorne za konkretne akcije. Neke od akcija uključenih u akcioni plan su preduzete, uključujući i nekoliko treninga za izgradnju kapaciteta za istragu i krivično gonjenje seksualnog nasilja povezanog sa sukobom za članove sudstva, tužilaštva i Kosovske policije u organizaciji UN Women i EULEX-a. Akcioni plan je formalno usvojen u novembru 2015. od strane Ministarstva pravde, koje će nastaviti njegovu implementaciju.

b. Aktivnosti ekonomskog osnaživanja

Organizacije civilnog društva koje pružaju psiho-socijalne i druge usluge preživelim su započele različite dohodovne aktivnosti sa malim grupama preživelih. Medica Kosovo već nekoliko godina pomaže ženama pogođenim sukobom, uključujući i preživеле seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, aktivnostima za stvaranje prihoda malih razmera. Većina ovih aktivnosti su poljoprivredne prirode, uključujući medarstvo, mlečne farme, pravljenje sira i ratarstvo. Medica Kosovo je pomogla ženama u sticanju obuke i mogućnostima izgradnje veština, i olakšala je snabdevanje potrebnim proizvodima i opremom, kao što su pesticidi, krave, pčele, košnice, traktori i druga oprema od strane opštinskih poljoprivrednih službi i donatora. Neka od veće opreme, kao što su traktori za nošenje drva za prodaju, koriste se u skladu sa planom rotacije, obezbeđujući pristup i mogućnost doslednog generisanja prihoda velikom broju žena.

U zadnje vreme Medica Đakovica takođe pomaže preživelim ženama u poljoprivrednim ak-

tivnostima za stvaranje prihoda; KRCT i Centar za promociju ženskih ljudskih prava su osnovali malu tekstilnu radionicu u kojoj su preživeli proizvodili male količine odeće spremne za nošenje, kao što su suknje i haljine. Radionica takođe ima kapaciteta za konfekciju i druge proizvode po porudžbini.

Ove aktivnosti za generisanje prihoda nisu bez poteškoća. Pristup kvalitetnim inputima, kontroli kvalitete, tržištu za prodaju proizvoda i zemljištu i imovini za preduzimanje aktivnosti predstavljaju i dalje izazov. Pružaoci usluga traže inovativne načine adresiranja ovih izazova. Na primer, Medica Kosovo među osobljem ima agronoma da pomaže u poljoprivrednom planiranju i kontroli kvaliteta, i Medica Đakovica je angažovala pomoć ženskih poslovnih asocijacija za savetovanje o kontroli kvalitete i tehnikama upravljanja poslovanjem. USAID sprovodi projekat na Kosovu sa ciljem razumevanja čitavog niza teškoća sa kojima se žene suočavaju u pristupu zemljištu i imovini da bi se ovi problemi rešili na nivou sistema. Uprkos ovim inicijativama, sadašnje dohodovne aktivnosti manjih razmera za preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom ne pružaju redovne izvore prihoda preživelim.

Preko Nacionalnog saveta Predsednica Jahjaga je pomogla u poboljšanju mogućnosti za stvaranje prihoda privlačenjem donatorskih sredstava za povećanje kapaciteta dva postojeća projekta, i nove pilot inicijative. Preko Predsednice, obezbeđena su sredstva za podršku kooperativnom planu osnovanom od strane Medica Đakovica, kao i podršku tekstilnom projektu osnovanom od strane KRCT i Centra za promociju prava žena. Finansiranje i predsednička podrška su takođe instrument za razvoj nove inicijative, projekta u saradnji sa privatnim sektorom, da trenira malu grupu preživelih u cilju pronalaženja zaposlenja za njih.

Projekat u saradnji sa privatnim sektorom je inovativan. On uključuje program obuke od tri meseca za 20 preživelih, od kojih su četiri naknadno zaposleni u sektoru. Predstavnicima organizacija i institucija uključenih u planiranje i facilitaciju projekta su pružili različite kritike. Kako mnogi od preživelih ne žive u blizini lok-

acije obuke, neki su često kasnili i nisu mogli na vreme da prisustvuju. Shodno tome, samo je otprilike 13 od 20 učesnika završilo obuku. Osim toga, pošto nije postojala obaveza privatnog sektora da regrutuje sve učesnike koji su završili obuku, samo ih je četiri zaposleno nakon obuke. Obuka je bila specifična za posao, i ne zna se koliko se veština razvijena tokom obuke može preneti na druge uloge. Ipak, izvešteno je da je projekat imao pozitivan uticaj na sve učesnike koji su opisali osećaj "normalizacije" jer imaju gde da budu i šta da rade tokom radnog vremena. Izvešteno je da je dosledno zapošljavanje četiri preostalih u sektoru njima promenilo život. Integracija u postojeći entitet sa velikom radnom snagom je pomogao u reintegraciji preživelih. To je dovelo do značajnog poboljšanja njihove ekonomske situacije i samim tim poboljšanja njihovog društvenog statusa i blagostanja.

c. Pristup zdravstvenim inicijativama

Organizacije civilnog društva su dugi niz godina pružale psihološku i socijalnu podršku preživelim seksualnog nasilja povezanog sa sukobom koji su tražili usluge. Obe organizacije i KRCT je i Medica Đakovica imaju lekara među osobljem za dijagnostiku opšte prakse i upućivanje. Osim toga, Medica Đakovica je u mogućnosti da pruži ograničene zdravstvene usluge (uglavnom ginekološke) za preživeli seksualnog nasilja. KRCT ima memorandum o razumevanju sa Ministarstvom zdravlja kako bi mogla da obezbedi lekove koji su na esencijalnoj listi recepata za preživeli, iako često nisu dostupni.

Zdravstvene potrebe mnogih preživelih su ogromne, a pristup medicinskim tretmanima i lekovima je i dalje teško za većinu. Predsednica Jahjaga je bila voljna da adresira najhitnije zdravstvene potrebe preživelih i traži dugoročna rešenja za prepreke sa kojima se preživeli suočavaju u pristupu kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti. Nekoliko inicijativa manjih razmera, čiji je cilj bio pomoć specifičnim preživelim su olakšane preko Nacionalnog saveta 2014. i 2015. godine. Uz podršku Nacionalnog saveta, Medica Đakovica je takođe bila u mogućnosti da osigura ugovor sa turskom agencijom pomoći TİKA za obezbeđivanje nekih medicinskih ma-

terijala i proizvoda za žensku higijenu. Kritički, TÍKA i Turska ambasada u Prištini, preko turskih medicinskih ustanova na Kosovu, takođe će napraviti određeni broj testiranja (kao PAPA testovi i testovi krvi) čime će se broj žena kojima je Medica Đakovica obezbedila uslugu testiranja znatno povećati.

U potrazi za dugoročnim rešenjem problema pristupa zdravstvenoj zaštiti, Nacionalni savet istražuje kreativna rešenja. Predsedništvo je dogovorilo sporazum sa Ministarstvom zdravlja da izmeni uredbu za implementaciju Zakona o zdravstvenom osiguranju, tako da obuhvati i preživele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, i da ih oslobodi potrebnih participacija. Trenutno Ministarstva zdravlja i Kancelarija Predsednika radi na tome kako ovaj sporazum sprovesti u praksi. Važno je da metode koje su osnovane za sprovođenje ovog sporazuma ne dovode do nepotrebne identifikacije preživelih.

d. Aktivnosti podizanja svesti

Nekoliko lidera zajednice, kao što su gradonačelnici, poslanici u svojim individualnim mogućnostima, ministri, poznate ličnosti i aktivisti zajednice su izrazili podršku za preživele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Neki istaknuti glasovi su težili da adresiraju stigmatizaciju žrtava seksualnog nasilja kroz finansiranje i podršku kampanja koje koriste kreativne umetničke forme, kao što su pesma "Tišina pesme",¹⁰⁰ film "Tri prozora i vešanje"¹⁰¹ kao i pozorišne i ulične predstave.¹⁰²

100 Pesma Elize Hoxha, "Heshija e Kangës" (lit: Tišina pesme), njen video i prikazivanje u Prištini su bili podržani od strane (tadašnje) Ministra za EU integraciju, Vlora Çitaku. Pesma je dostupna na: <https://www.youtube.com/watch?v=Kv7Qhid-8PhE>; i dodatne informacije dostupne na: Kosovovalive. *Eliza Hoxha theu "Heshija e Kangës" (lit: Eliza Hoxha je prekinula "Tišinu pesme")*, 14. maj 2014., dostupno na <http://www.kosovalive360.com/eliza-hoxha-theu-heshija-e-kanges.html>

101 U režiji Isa Qosja (2015) *Tri prozora i vešanje* [Motion Picture] Kosovo. Informacije dostupne na <http://www.arpaofilmfestival.com/feature-film-three-windows-and-a-hanging-2015-arpa-film-festival-selection/>; *Alissa Simon, Ocena filma: "Tri prozora i vešanje"*, 9. oktobar 2014. Dostupno na <http://variety.com/2014/film/festivals/film-review-three-windows-and-a-hanging-1201315280/>.

102 Kao što je pozorišna predstava "Dolina njenih pat-

Od osnivanja Nacionalnog saveta, aktivnosti za podizanje svesti su u većem broju i možda su stigle do šire publike zbog kolektivnog domašaja članova Saveta i istaknutosti Predsednice Kosova. Aktivnosti podizanja svesti koje se preduzimaju pod pokroviteljstvom Nacionalnog saveta uključuju: pozorište, panel diskusije, projekcije filmova, javne debate, i umetničku instalaciju.

Umetnička instalacija "Misleći na tebe", je održana u junu 2015.godine, pod pokroviteljstvom Predsednice Jahjaga. Događaj je dobio lokalnu, regionalnu i svetsku pažnju i bio je pokriven od strane svih glavnih svetskih medija.¹⁰³ Umetnica rođena na Kosovu Alketa Xhafa-Mripa organizovala je donaciju i kasnije instalaciju na hiljade haljina i suknji kao sredstvo za podizanje svesti i pružanja podrške preživelim seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Hiljade osoba na Kosovu i inostranstvu su odgovorile na poziv Predsednice da doniraju haljine u znak solidarnosti sa preživelim. Tokom perioda prikupljanja haljina, članovi zajednice i lideri zajednica, kao što je istaknuti član porodice Jashari,¹⁰⁴

nji" pozorišne grupe Artpolis, dalje informacije dostupne na <http://kvinnatillkvinna.se/en/2011/07/04/theatre-tour-on-womens-experiences-of-war/> i predstava "Ispitivanje" grupe za ulični performans Haveit, dalje informacije dostupne na <http://www.womensnetwork.org/?FaqlD=1&n=65>

103 Vidi, na primer: Cristina Marí, "Misleći na tebe: kolektivno lečenje među suknjama", Kosovo two point zero, 11. jun 2015. Dostupno na <http://www.kosovotwopointzero.com/en/article/1689/thinking-of-you-a-collective-healing-among-skirts>; KateBooth, "5000 suknji preobražavaju fudbalski stadion na Kosovu u mesto na kojemu se adresira ratno silovanje", The New York Times, 12.jun 2015. Dostupno na: <http://nytlive.nytimes.com/womenintheworld/2015/06/12/5000-dresses-transform-soccer-stadium-in-kosovo-to-venue-for-addressing-wartime-rape/>; i Natalia Zaba, "Kako je izlaganje haljina razbilo tabu ratnog silovanja", Balkan Insight, 6. jun 2016. Dostupno na: <http://www.balkaninsight.com/en/article/how-a-dress-display-broke-wartime-rape-taboo-06-06-2016>.

104 Producent i umetnici kampanje "Misleći na tebe" sreli su se sa Rifat Jasharijem, bratom kosovskog najpoznatijeg ratnog heroja (često navođenog kao otac OVK). Mr. Jashari je izjavio "Konačno je došlo vreme da podržimo naše sestre, majke i kćerke I da im kažemo da nije bila njihova krivica.": Adem Ferizaj, "Ratno silovanje se više ne drži u tajnosti na Kosovu", Open Democracy, 1. jul 2015. Dostupno na: <https://www.opendemocracy.net/5050/adem-ferizaj/wartime-rape-is-no-longer-kept-under-wraps-in-kosovo>; i Cristina Marí, "Misleći na tebe: kolektivno lečenje među suknjama", Kosovo two point zero, 11. jun 2015. Dostupno na <http://>

gradonačelnici, poslanici sa svojim kapacitetima, ministri, ambasadori, ugledni aktivisti i poznate ličnosti su izrazili podršku preživelim. Haljine su zatim obešene na konopce za veš na fudbalskom stadionu Prištine. Instalacija je imala za cilj i "prozračivanje prljavog veša" i donošenje ženskih haljina na tipično muški-dominantan teren kao sredstvo da se skrene pažnja na stradanja preživelih i iznošenja problema iz kuće i u javnost.

Jednako značajne su bile posete, i sastanci bivše Predsednice u svojstvu šefa države. Predsednica Jahjaga je nastojala da bude dostupna preživelim, održavajući sastanke sa grupama poluregularno i posećujući preživеле u njihovim lokalnim zajednicama. Čini se da je to imalo uticaja na status mnogih preživelih u okviru njihovih porodica i lokalne zajednice. Članovi porodice su navodno ponosno govorili da je njihov voljeni na sastanku sa Predsednicom i stoga nije kod kuće. Posete mestima izvan Prištine su navodno takođe služile za podizanje svesti o potrebama osoba koje su preživеле seksualno nasilje povezano sa sukobom u zajednici, čime je otvoren put za dijalog u zajednici i porast društvenog statusa za žrtve.

B. Perspektive preživelih na reparacije

Konsultacije sa preživelim su održane od oktobra 2015. do januara 2016. godine. To je bio period kategorisan istovremenim optimizmom, neizvesnošću i nezadovoljstvom. U najvećem delu, preživeli su osetili olakšanje i povećanje svesti o njihovim patnjama u priznavanju seksualnog nasilja koje je počinjeno tokom sukoba, međutim izražena su i osećanja razočaranja i ljutnje zbog tempa napora da se obezbede materijalne beneficije preživelim i nedostatka političkog priznanja u Parlamentu. Preživeli su učestvovali u diskusiji o brojnim temama. Njihove perspektive i glasovi o ovim temama su navedeni u nastavku.

www.kosovotwopointzero.com/en/article/1689/thinking-of-you-a-collective-healing-among-skirts.

1. Heterogenost glasova i agencija preživelih

Preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu - kako bi se očekivalo - ne dele zajedničku priču, niti imaju kolektivni glas. Do sada su mnoge od inicijativa učinjene na osnovu glasova preživelih sa više samopouzdanja i koji su pričljiviji i pružaoca usluga. Među pružaocima usluga postoji nejasan oblik apstraktne kolektivnosti (uglavnom formirane preko Nacionalnog saveta), međutim, terapeuti i drugi profesionalci koji se bave preživelim ne dele kolektivni glas ili jednak pristup (geografski i politički) za obaveštavanje centralnih donosioca odluka. Glasovi u ovom delu su glasovi 70 osoba koje su učestvovalе u konsultacijama.¹⁰⁵ Važno je napomenuti da su preživeli zajedno sa pružaocima usluga oni koji su se samo-identifikovali kao žrtve/preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i da traže pomoć.

Tokom konsultacija, preživeli su izrazili osećanja zahvalnosti zbog podrške nekoliko aktera civilnog društva, uključujući ali ne ograničavajući se na organizacije civilnog društva koje pružaju usluge kao što su medicinske, psiho-socijalne i usluge ekonomskih mogućnosti. Međutim, nepoverenje između organizacija civilnog društva čini se da je izašlo izvan organizacionih granica, jer je nekoliko preživelih ponavljalo izjave nezadovoljstva usmerenih prema organizacijama sa kojima nisu povezani. Na žalost, ovo je poslužilo da pojača nepoverenje među preživelim, a ne da im pomogne da ih okupi. Ipak, u vreme pisanja ovog izveštaja, obnavljaju se organski napori preživelih da se povežu sa preživelim koji su povezani sa različitim organizacijama. Nadamo se da organizacije civilnog društva mogu biti u mogućnosti da bolje olakšaju interakciju između preživelih u budućnosti.

Učesnici u konsultacijama su izrazili nezadovoljstvo što je njihovo dosadašnje učešće u procesima koji ih se direktno tiču ograničeno na prepričavanje njihovih prošlih iskustava. Nastavljaju se barijere kao što je nedostatak pristupa postupcima odlučivanja, kao i nedostatak kreativnih načina putem kojih učešće može da se ostvari bez da dovede do stigme, kao i ostracizam i strah od nasilja.

105 Vidi Poglavlje II. B. Metodologija.

- "Žene ovde su iscrpljene svojom prošlošću i pričanjem o svojoj prošlosti. One treba ne samo da se bave prošlošću, već i budućnošću—i tako da je sjajno, imati radionice [konsultacije] poput ove."
- "Uvek su organizacije govorile u naše ime. Mi nikada ne bi mogle imati hrabrosti kao veterani rata i govoriti javno i tražiti svoja prava od drugih institucija. Bilo je mnogo svedočenja. Mnogih dokumenta. Ali su uvek preživeli 'iza scene'. Ja se nikada ne bi mogla pojaviti javno kao veterani. Nikada nismo imali hrabrosti."

Mali broj preživelih su postali lideri u svojim zajednicama. Ove žene opisuju kako je biti lider pomoglo njima i drugima.

- "Došla sam na ideju da budem lider i da pomognem svim ženama u ovoj kategoriji. Prvo, moramo da steknemo hrabrost i da se nikada ne vraćamo unazad. Da nas ne ometa prošlost, bez obzira na okolnosti. Ukoliko gledate unapred, i želite da pomognete drugima iz dubine svog srca, možete nadjačati."

Preživeli traže uključivanje u procese koji ih se tiču. Potrebno je zaštititi njihovu bezbednost i privatnost pri tome. Na žalost, u više navrata, dobronamerni zastupnici i predstavnici medija nisu zaštitili identitet preživelih, što je dovelo do otkrivanja i nanelo štetu pojedinim preživelim.

- "Ukoliko se mi ne zalažemo za svoja prava, ko će?"
- "Stvar je u tome da nemamo poverenja u civilno društvo/lokalne institucije... Želimo da imamo svog predstavnika u Komisiji [koja će se osnovati da potvrdi preživele]. Sve ostale kategorije imaju to. Zašto ne i mi?"
- "Želim da imenujem ženu koja će biti lider preživelih seksualnog nasilja. Jedino žena može da to učini."

Oni žele podršku da stvore svoje mreže, i da razviju svopstvene glasove. Mnogi su posebno zatražili omogućavanje više međusobnih sastanaka.

- "To [udruženje preživelih seksualnog nasilja u vezi sukoba] je potrebno. Mi bismo bili mnogo jači i mnogo sigurniji. Što više udruženja imamo, bolje ćemo biti. Izostanak nastavka napretka je zbog nedostatka novca, a ne zbog nedostatka volje [preživelih]."
- "Uvek je veoma dobra saradnja između žena. Mi ne želimo da znamo o sporovima između organizacija. Treba da razmišljamo sami."

2. Zvanična priznanja

Priznanje, napori i pažnja Predsednice Jahjaga su veoma dobro primljeni i cenjeni od strane preživelih. Mnogi preživeli su pojedinačno i kolektivno izrazili konsultantu pozitivne stavove o naporima i pažnji Predsednice Jahjaga. Komentari poput "Od strane vlade, samo Predsednica je zainteresovana" su česti. Neki smatraju da činjenica da je Predsednica bila žena čini svu razliku, da je kao žena bila u stanju da razume stepen njihove patnje. Izjave poput "Ona je žena, ona razume" i "Žena razume ženu drugačije, mučkarsi su nas ismejivali", bile su uobičajene od strane preživelih.

Kraj mandata Predsednice Jahjaga izazvao je određenu zabrinutost među preživelim koji se brinu da će, bez snažne podrške Predsednika, reparativni procesi koji su u toku, zastati. Po rečima jedne preživele: "Mi smo srećni da imamo ženu predsednika, koja je osnovala Savet. Kada smo saznali da je njen mandat samo do aprila, naša krv se zaledila."

Mnogi preživeli, posebno oni koji su nekoliko godina bili uključeni u inicijative zalaganja, se osećaju razočarano nedostatkom podrške i priznanja od izabраниh zvaničnika, posebno u Parlamentu. Tokom konsultacija, nekoliko glas-

nih preživelih su oštro izrazili nezadovoljstvo komentarima parlamentaraca o preživelim seksualnog nasilja povezanog sasukobom, a koji su dati tokom rasprave o izmenama i dopunama Zakona br .04 / L – 054.¹⁰⁶

- "Najgore je političko priznanje. Drugo je položaj žena. Rodna ravnopravnost. Iako kažu da smo jednaki, ne osećamo se. Treće, gledaju nas kao životinje. Mi smo jače od ostalih. Samo Predsednica nas podržava. Stavovi zajednice su veliki problem."
- "Mi nemamo podršku Skupštine i njenih članova. Voleli bismo da vidimo parlamentarnu podršku za nas."
- "Mi želimo priznanje od strane Vlade, kao [i Skupštine], naša država nas ne prepoznaje ; Vlada bi trebalo da se izvini."
- "Ja bih osetila olakšanje, gotovo kao da se zločin nije dogodio, kada bi naša vlada priznala šta se dogodilo. To je ono što me najviše brine, činjenica da nas ne prepoznaju ni kao ljudska bića."

Najvažniji zahtev preživelih (posle onoga za pružanje finansijske naknade putem osnivanja Komisije) je zvanično priznanje i izvinjenje odstrane parlamentaraca i Vlade. To je najviše željeni oblik simboličke reparacije. Potvrda treba da bude nedvosmislena, da prizna preživele svih grupa, kao i da jasno istakne činjenicu da su žrtve sukoba. Preživeli su bili jasni da su ne

106 Neka od nezadovoljstva parlamentaraca obuhvataju, ali se ne ograničavaju na, način na koji je vođena diskusija o uključivanju u bazični Zakon br. 04/L-54. Neki od nepovoljnih komentara tokom tih razgovora uključivali su izraze sumnje o tvrdnjama preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, i sugestije da preživeli budu pregledani od strane lekara da se proveri da li su pretrpeli seksualno zlostavljanje. Vidi: Skupština Republike Kosovo, "Transkript i mblehdjes plenare të Kuvendit të Republikës së Kosovës, e mbajtur më 14, 15 dhe 19 mars 2013 (Lit. Transkript plenarne sednice Skupštine Republike Kosovo, održane 14.,15.i 19. marta 2013.)".mart 2013. Dostupno na: http://www.assembly-kosova.org/common/docs/proc/trans_s_2013_03_14_10_4805_al.pdf

samo albanske žene seksualno zlostavljane, a ne samo Srbi bili počinioci: "[mi smo] silovane i od strane Albanca, ne samo Srba! Takođe i Roma. Niko od nas nije znao ko je ko."¹⁰⁷ Preživele veruju da bi takva priznanja pomogla da se ojača njihovo pravo na adekvatne odštete, i da se promene društveni stavovi prema njima.

3. Komisija i naknada

Tokom diskusija u fokus grupama, Uredba br. 22/2015 je bila u formi nacrtu i preživeli su želeli da ona bude formalno usvojena. Veliki deo rasprave u ranoj fazi konsultacija je bio fokusiran na političku volju da se donese uredba, i uspostavi Vladina Komisija za priznavanje i utvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu, i da se obezbe beneficije predviđene zakonom. Uredba je u međuvremenu doneta kao zakon koji je stupio na snagu u februaru 2016. Kako će verifikacija od strane Komisije obezbediti pristup nizu materijalnih beneficija, preživeli koji su učestvovali u konsultacijama su takođe ozbiljno zabrinuti da se samo "prave žrtve" priznaju. Nedostatak pojašnjenja o iznosu koji se prima (koji će se utvrditi odlukom Vlade)¹⁰⁸ izgleda da pogorša ovu zabrinutost jer mnogi strahuju da bi iznos mogao da zavisi od broja preživelih koji će se prijaviti za verifikaciju.

- "Rekli su nam u februaru prošle godine [2015] da ćemo dobiti novac. Ali to se nikada nije dogodilo."
- "Mi smo svi frustrirani jer je potrebno veoma dugo vremena da se uspostavi Komisija."

U vreme finalizacije ovog izveštaja, Vlada još nije donela odredila iznos penzije koju će primati preživeli u skladu sa zakonom. Ovo nastavlja da izaziva nezadovoljstvo i zabrinutost među preživelim i pružateljima usluga koji mogu smatrati kašnjenje Vlade da finalizira beneficije

107 Neke preživele znaju koih je seksualno zlostavljao, ali to nije bila tema diskusije tokom konsultacija.

108 Zakon br. 04/L-172, Aneks 1; Uredba br. 22/2015, član 34.

obećane zakonom načinom da se prekine proces. Dok preživeli nisu doveli u pitanje prioritet beneficija za veterane i njihove porodice, neki su primetili da je pomoć preživelim mnogo sporija i da preživeli nisu u stanju da koriste istu taktiku kao veterani da privuku pažnju na njihove potrebe.

- “Za veterane je bilo brže.”
- “Ne možemo izaći na ulice i protestovati kao što su oni [veterani] radili. Ljudi bi mogli da prepoznaju nas i naše glasove.”
- *“Želim moju nadoknadu. Moja prava. Ne želim više da budem bez struje. Nemam ništa protiv veterana - zaslužuju to što dobiju. Ali ova kategorija je najviše povređena u duši i u krvi. A ako je ministar ikada razmišljao o ovoj kategoriji ... Gde preostaju naše nade? Gde možemo da pronađemo podršku? Trebamo nadoknadu što je pre moguće.”*
- “Nikoga nije briga za civilne žrtve. [Brinu] samo ako ste bili u OVK.”

Učesnici u diskusiji fokus grupa su takođe izrazili zabrinutost zbog procesa Komisije. Oni strahuju da će prijava Komisiji, ili pokušaj da dobiju prava koja im pripadaju, dovesti do njihove javne identifikacije. Izgleda da je glavna briga preživelih da li će oni koji su povezani sa radom Komisije poštovati obavezu tajnosti. Preživeli su istakli da je Kosovo mala zemlja, te su šanse da drugi poznaju osobe prilično visoke i uobičajeno je se dele informacije koje se u drugim sredinama mogu smatrati poverljivim. Za sigurnost podnosioca prijava i kredibilitet Komisije, važno je da osobe povezane sa Komisijom razumeju zahteve tajnosti te da su odgovorni za bilo kakve povrede iste (kako je predviđeno zakonom).

- “Znamo da Komisija ne može da funkcioniše bez informacija i podataka, ali ovaj proces je veoma otvoren. Naše porodice mogu na kraju saznati stvari.”
- “Mislim da bi ljudi mogli da saznaju ko su žrtve. Iako ja ne pričam, i vi ne pričate, drugi bi mogli progovoriti.”

Neki učesnici u diskusiji fokus grupa su takođe izrazili zabrinutost kako da objasne svojim porodicama odakle potiče novac koji će dobiti kao kompenzaciju, ili kako da to sakriju od svojih porodica. Mnogi strahuju da to može da dovede do njihove identifikacije, dalje stigmatizacije i potencijalnog nasilja. Tokom praćenja sprovođenja Zakona br. 04/L-054, Centar za istraživanje, dokumentaciju i publikacije prikupio je iskaze nasilja u porodici koje se javljaju u vezi penzija i beneficija za preživele rata i njihove porodice.¹⁰⁹ Od ključne je važnosti da se kampanje za podizanje svesti zajednica koriste za uklanjanje stigme povezane sa seksualnim nasiljem u vezi sukoba pre, za vreme i nakon što se Komisija osnuje i utvrdi preživele. Neophodno je istovremeno širiti informacije u vezi kazne za nasilje u porodici, i da se svi počinioci smatraju odgovornim.

- “Zabrinuti smo iz mnogih razloga. Veterani rata su imali koristi već godinama. Ne mi. Čak i ako je samo 10 € koje su veterani dobili, to čini razliku. Čak i ako preživeli seksualnog nasilja dobijaju 500€ njima je neprijatno. Veterani su zaposleni, [oni su] taksisti, turistički agenti. Oni su prilično osnaženi. Takođe se koristi veterana prenose u nasleđe. Ne za nas.”
- “Ne možemo promeniti stavove ljudi. Za 16 godina, ako sam sebe nazvala veteranom onda ja mogu biti ponosna - dok preživela seksualnog nasilja nije ovlašćena i živi u tišini. Čak i novac nam neće doneti sreću. Ali će olakšati teret. Rane se ne mogu izlečiti.”

4. Pristup informacijama

U principu, preživelim je teško da pristupe pravnom okviru za pružanje zvanične potvrde da su preživeli seksualnog nasilja u vezi sa sukobom, i procesima koji se preduzimaju da se osnuje Komisija i dobiju beneficije. Oni nisu

¹⁰⁹ Centar za istraživanje, dokumentaciju i publikacije, Izveštaj o zakonu: Nadgledanje Zakona br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica (mart 2014.), albanski, str. 43; engleski str. 89; i srpski str. 136.

uključeni u procese donošenja odluka i ograničeni su na primanje relevantnih informacija iz druge ili treće ruke. Dezinformacije u medijima o procesima dalje pogoršavaju ovaj izazov i pojačavaju frustracije. Na primer, nekoliko medijskih izveštaja je navelo da je mesečna penzija preživelim određena iako nije.¹¹⁰ Pored dezinformacija, neki preživeli su ponekad pogrešno interpretirali informacije, na primer, "U 2015. godini obavešteno je da je bilo 24 miliona Evra za žrtve seksualnog nasilja" i "Predsednik nam je obećao 2011. da će proći zakon ali sada je skoro 2017." Dezinformacije i pogrešna tumačenja informacija su glavni izvor nezadovoljstva vladom.

- "Sada će biti godina dana da nas posećuje XXX [organizacija] uz obećanje da ono što pripada veteranima, će takođe pripadati i nama, čak i lične karte žrtva. U martu [2015.], kada su došli, rekli su da će to predstaviti Parlamentu i svetu ... Ali gde smo sada? Političari ne ispunjavaju obećanja"

Pristup informacijama zahteva obezbeđivanje jasnih kanala komunikacije kojima mogu pristupiti preživeli, i da se idealno uključe u dvosmernu komunikaciju kako bi se izbeglo pogrešno tumačenje. Sporadično pružanje informacija neformalnim kanalima, samo u jednom smeru, povećava verovatnoću dezinformacija i pogrešnog tumačenja informacija.

Preživeli takođe žele da vide povećane napore da se šire tačne informacije o seksualnom nasilju tokom konflikta. Po rečima jedne prežive "Judi treba da znaju šta smo doživeli i ne da nam se smeju, jer smo mi ljudi takođe, mi smo žene." Pored korišćenja tačnih poruka koje mogu da prebace sramotu i stigmatu sa preživelih na počinioce, većina preživelih bi želela da vide tačnu

110 Vidi na primer: Amra Zejnell, "Koliko dugo možeš čuvati tajnu? Za kosovske žrtve ratnog silovanja, odgovor je: možda uvek" *Radio Slobodna Evropa*, 29. maj 2016., koji izveštava da zakon predviđa mesečnu isplatu od USD 400. Dostupno na <http://www.rferl.org/content/kosovo-wartime-rape-victims-kept-secret/25403115.html>; i Adem Ferizaj, "Ratno silovanje se više ne drži u tajnosti na Kosovu" *50:50 Inclusive Democracy*, 1. jul 2015., koji izveštava da postoji mesečna isplata od EUR 350. Dostupno na <https://www.opendemocracy.net/5050/adem-ferizaj/wartime-rape-is-no-longer-kept-under-wraps-in-kosovo>.

istorijsku dokumentaciju njihovih iskustava koja daje jednako priznanje kršenju njihovih prava s kršenjem prava žrtava drugih oblika nasilja. Pravo na ispravke uključuje i pravo na pristup relevantnim informacijama o povredama i o mehanizmima reparacije. Važno je da se preživelim pruža direktan pristup informacijama o procesu verifikacije i o pravima, kao i da se informacije o kršenjima tačno objavljuju.

5. Pristup zdravstvenoj zaštiti

Značajan problem za većinu preživelih je praktičan pristup medicinskoj i psihološkoj nezi. Svi učesnici su visoko ocenili savetodavne usluge koje primaju od organizacija civilnog društva: "Lokalne organizacije su nas spasile." Međutim, oni smatraju da postoje ograničenja ovih pružalaca usluga. Pristup medicinskoj nezi za ozbiljne slučajeve i mere prevencije su problematične zbog nedostatka specijalizovanih objekata i lokacije ovih objekata. Preživeli sa ozbiljnim bolestima treba da imaju pristup većim bolnicama u glavnom gradu ili inostranstvu. Usluge pregleda za sprečavanje bolesti su takođe ograničene. Na primer, iako u teoriji žene imaju pristup pregledima za rak dojke, u stvarnosti, ima premalo objekata za mamograme. Postoji samo jedna jedinica mobilnog mamografa na Kosovu koja često nije u stanju da ispuni zahteve za preglede na svakoj lokaciji. Kada je operativna, nije u stanju da pruži usluge svima koji traže pregled u ruralnim zajednicama. Iako skoro svi preživeli mogu fizički pristupiti opštoj bolnici, nedostatak finansijskih sredstava ih praktično sprečava da dobiju medicinsku pomoć, ili da kupe lekove potrebne za tretman. Sistem za pristup lekova na recept koji se nalaze na listi "esencijalnih lekova" je u funkciji na Kosovu. U teoriji, ukoliko se nekom licu propiše lek koji je na ovoj listi, trebao bi da bude dostupan besplatno; međutim, u praksi lek je često nedostupan i stoga su mnogi prinuđeni da ga kupe preko privatnih apoteka. Sistem nadoknade za lekove koji su nedostupni takođe postoji, mada mnogi ne znaju za njegovo postojanje, ili ne ispunjavaju njegove zahteve (pismo od doktora i obrazac iz opštinske kancelarije koje treba podneti Ministarstvu zdravlja).

- *“Mi želimo da preživeli imaju pristup lekovima sa esencijalne liste lekova. U Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, pominju se penzioneri sa hroničnim oboljenjima i gastrointestinalne bolesti. Želimo da se i mi uključimo.”*
- *“Želimo lekarske preglede. Znamo situaciju u zdravstvu koje obezbeđuje država. Vrlo su loši uslovi! Ništa nije stvoreno za nas. Ali kada nije lečenje obezbeđeno od strane države, želimo da budemo u stanju da odemo u privatne bolnice sa popustom na cene tretmana. Ili možda u određeni broj privatnih bolnica koji pružaju ovu opciju.”*
- *“Mi želimo da obezbedimo preživelim isto osiguranje/tretman kao veteranima. Želimo da nas se tretira kao prioritet.”*
- *“Ja sam pretrpela teške povrede - bila sam četiri puta godišnje u bolnici. Jedino što uživam je penzija zbog invalidskog statusa. Da bi dobila bolničko lečenje, treba mi najmanje € 150 - a penzija je 70 €! Morala sam da prekinem svoje lečenje. A da ne pominjem plaćanje posete psihologu! Želimo da se definiše naš status i prava.”*
- *“Nisam obrazovana. Imam samo 8-godišnju osnovnu školu, ali imam jaku volju.”*
- *“Imam svoje krave - prodajem mlečne proizvode, ali možda bih mogla biti čistačica.”*
- *“Žela bih da pravim slatkiše i imam svoj mali biznis.”*
- *“Bila sam u medicinskoj srednjoj školi - htela sam da budem medicinska sestra. Ali sam morala da vodim računa o mojoj deci bez muža! I dalje bih volela da radim kao medicinska sestra.”*
- *“Moj san je bio da radim sa decom u obdaništu. Ali ja ne mogu da se obrazujem. Sada bi prihvatila posao ili bilo šta, ukoliko bi vlada mogla da me podrži! Ja bih ipak volela da imam obdanište.”*
- *“Oduvek sam želela obrazovanje. Završila sam osnovno obrazovanje. Sada, u ovim godinama, mislim da ne mogu da odem i putujem na posao zbog zdravstvenih razloga. Ako bih mogla da sanjam, bila bih doktor. Možda to više nije moguće. Ukoliko bih mogla da radim u tvornici, ja bih radila. Ali moj grad je malo daleko za ovo ... ja bih rad sa skraćenim radnim vremenom zbog zdravstvenih razloga.”*

6. Pristup obrazovanju, obuka i mogućnosti zapošljavanja

Skoro svi preživeli koji su učestvovali u konsultacijama žele da rade. Većina je fizički sposobna da to učini. Težnje rada preživelih su različite, i u velikoj meri zavise od njihovog mesta stanovanja (ruralno/urbano). One uključuju poljoprivredu, krojaštvo, frizerstvo, pčelarstvo, rukotvorine, brigu o starima, mali biznis (prodavnica), gajenje lekovitog bilja i rad u/ili upravljanje obdaništem. Nemogućnost pristupa obrazovanju, obuci i mogućnostima zapošljavanja imaju negativne posledice za preživeli i njihove porodice. One takođe imaju potencijal da pređu generacije, ograničavajući mogućnosti i opstanak budućih generacija.

- *“Volela bih da naučim da šijem mašinom-krojaštvo.”*
- *“Šijem i imam neki mali prihod, ali bih volela da prodajem u inostranstvu. Volela bih veze za to.”*
- *“Najveća satisfakcija za mene bi bila da učinim više za žene i da ima više projekata - želim da učinim više za žene. Postoji toliko obradivog zemljišta koje se može obrađivati. Nama je potrebna podrška.”*
- *“Mogla bih bilo što - ja bih učinila bilo što! Diplomirala sam xx, ali ono što sam želela*

je nestalo. Ja ne znam da li bi mi moj muž dozvolio da radim.”

Značajan broj preživelih je izjavio da su pohađali brojne obuke. Veoma mali broj navodi da su veštine naučene tokom obuke dovele do zaposlenja i da je stvaranje prihoda iz radnog odnosa promenilo njihove živote. Mnogi drugi navode da nisu bili u mogućnosti da koriste veštine za stvaranja prihoda nakon pohađanja obuke. Jedna od preživelih navodi da je učestvovala u 14 obuka za pravljenje sira, ali da ne postoji tržište za to. Preživeli angažovani u proizvodnji rukotvorina i šivenju odeće dosledno su ponavljali svoje nade da budu povezani sa tržištem za prodaju njihovih proizvoda.

- “Ne primam socijalnu pomoć, iako sam samohrana majka jedne kćerke ... Moj muž je umro ...Nisam dobila sredstva mog muža. Ja sam ostala u kući mog oca. Srećom imam xx za podršku. Imala sam sreću –nalazim se u boljoj poziciji jer imam mašinu za šivanje.”

Neki preživeli su angažovani pojedinačno ili kolektivno u malim poslovnim aktivnostima kao što su pravljenje meda, poljoprivredni poslovi i krojenje/šivanje. Svaka organizacija koja pruža usluge preživelim je na neki način radila sa malim grupama preživelih da razviju aktivnosti koje ostvaruju prihode. Ovi procesi su u različitim fazama napretka. Imajući u vidu da je ekonomska strategija osnaživanja izvan njene osnovne delatnosti Medica Đakovica je angažovala lokalno privredno udruženje žena za pružanje pomoći grupi preživelih da osnuju i upravljaju zadrugom. Iako je ovaj projekat tek počeo, partnerstvo sa ženskim poslovnim udruženjem, koje ima dugogodišnju reputaciju podrške žena preduzetnica, će, nadajmo se, obezbediti održivost zadruge.

Pristup fondovima za uspostavljanje malih preduzeća ili proširenje postojećih je veliki izazov za preživete. Bez imovine koja se može koristiti kao zalog za kredit, velike sume su nedostupne, a neobezbeđene manje sume navodno zahtevaju više kamatne stope. Vlasništvo imovine od strane žena je veoma nisko na Kosovu. Samo

3,8% žena na Kosovu je nasledilo nepokretnu imovinu od svojih roditelja; i samo 2% žena ima zalog za kredit banci gde je zalog nepokretna imovina.¹¹¹ Pristup malim grantovima ili mikro-finansijske mogućnosti su takođe izazov, najvećim delom zbog nedostatka informacija o dostupnim programima. Preživeli su bili skeptični da mogu dobiti grant šeme i mikro-finansijske mogućnosti. Nekoliko je navelo da je pristup takvim finansijskim mogućnostima na osnovi poznanstva, ali ovi stavovi mogu biti više pokazatelji percepcije korupcije, a ne stvarne korupcije kao rezultat nedostatka informacija i transparentnosti o postupcima za prijavu i selekciju za grantove i mikro-finansijske mogućnosti.

- “Želela bih da podižem kredite sa nižom kamatnom stopom. Razumem da je za grantove tako, ali *na Kosovu ćete dobiti grantove samo ako poznajete ljude.*”
- “Uzela sam 500 Evra kredit i morala da platim 750 Evra.”

7. Pristup pravdi i pravnim službama

Oko 75% preživelih koji su učestvovali u fokus grupi su izrazili nadu da će osvedočiti krivično gonjenje počinilaca seksualnog nasilja. Stavovi zajednice prema preživelim seksualnog nasilja i nedostatka podrške porodice mogli bi da učine teškim davanje svedočenja za mnoge. Neki su ukazali da, ukoliko se promene stavovi zajednice i porodice, oni mogu razmotriti da svedoče pred sudom. Realnost za mnoge je da oni ne znaju ko je počinilac bio i zbog toga smatraju da je malo koristi u angažovanju u mehanizam istrage i tužilaštva. Neki od preživelih koji su učestvovali u fokus grupama su dali izjave EULEKS-u, ali koliko im je poznato ništa dalje nije urađeno u njihovim slučajevima.

- “Imali smo odličnu saradnju sa EULEKS-om – dali smo naša svedočenja - ali nije se mnogo toga desilo.”

111 USAID PRP Osnovno nacionalno istraživanje o imovinskom pravu na Kosovu, jun 2015. I GIZ i USAID su fokusirali napore na povećanju pristupa ženama na imovinu na Kosovu. Jedan od četiri stuba trenutnog USAID-ovog Programa imovinskog prava jeste da podstakne i olakša pristup ženama zemljištu i vlasništvu nad zemljištem i imovinom.

- “Najbolja stvar koju bi vlada mogla da uradi bi bila da podigne krivičnu optužnicu.”

Pristup pravdi za rešavanje drugih pitanja je takođe gorući problem preživelih. Pristup pravnim uslugama koje bi mogle da pruže podršku za sporove koji se odnose na imovinu, izdržavanje dece i žalbe porodica je težak uglavnom zbog nedostatka finansijskih sredstava. U većim gradovima, čini se da je pravna pomoć dostupna, međutim teško joj je prići iz ruralnih područja. Zbog ovih potreba, i Medica Đakovica i Medica Kosovo su pokušali da povežu preživjele sa ovim potrebama sa pravnicima koji im mogu pomoći.

8. Preživeli-Glave domaćinstava

Preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, koje su takođe samohrane majke, udovice ili udate za osobe sa invaliditetom suočavaju se sa posebnim teškoćama, uključujući nedostatak finansijskih sredstava za sebe i svoje porodice i nedostatak emocionalne podrške da se bave mnogim izazovima života.

- *“Moj sin pati od [ozbiljne bolesti]. Pre pet godina su obustavljene njegove beneficije. Ja ne dobijam ništa. Pre pet godina, moj muž je umro. Ponekad primam milostinju iz sela. Volela bih da imam krav.”*
- “Ja sam hranitelj porodice. Moj muž je ubijen. Ostali članovi porodice su umrli. Bolesna sam. Imam [bolest], imam anksioznost. Nemam novca. I nemam novca da se pregledam.”
- “Bez muževa, šta možemo dalje raditi sa samo malo [socijalne zaštite] novaca?”
- “Žene čiji su muževi veterani, primaju neke beneficije. Ali mi ... ništa!”
- “Moj muž je invalid i on je bolestan. Tako da ne može da mi pomogne. Ja mu pomažem. Moj sin ima xx godina, moja kćerka xx godina.”

Većina učesnika fokus grupe bili su mišljenja da preživeli, koji su takođe glave domaćinstva, treba da primaju dodatnu podršku zbog dodatne teškoće njihove situacije.

- “[Primanje dodatnih beneficija] je fer. Mi se borimo da im pomognemo.”
- “Kada su muževi malo bolesni smo izgubljeni bez njih. Zamislite kako se osećaju bez muževa!”
- “Nama nije tako loše kao onim ženama bez muževa. One su zaista u veoma lošem položaju.”
- “U našoj grupi, imamo 2 žene čiji su muževi ubijeni. Ne mogu im reći da sam srećna što imam muža.”
- “Većina nas ima muževe sa problemima koji ne mogu da rade, ali i dalje je daleko gore da se bude bez muža.”
- “Ja sam glava domaćinstva; Ja sam podigla svoju decu bez muža. Najstariji radi, sada je moj teret manji pa zašto ne da neko drugi nema koristi više od mene?”
- “Slažem se da oni kojima je više potrebno nego drugima dobiju veću podršku.”

Oko 86 % slučajeva smrti i nestanka na Kosovu tokom sukoba su bili muškarci.¹¹² Ovo sugeriše da žene čine većinu članova porodice koji su ostali. S obzirom na blizinu smrti i nestanak, kao i izveštaje žena i muškaraca koji su bili odvojeni tokom napada, moguće je da postoji značajno preklapanje između lica koja su pretrpela seksualno nasilje tokom konflikta i onih koji su ostali iza. Socijalna i ekonomska diskriminacija sa kojom se mogu suočiti preživeli seksualnog nasilja se može dodatno pogoršati zbog gubitka člana porodice.¹¹³

112 11, 674 muškaraca i 1,874 žena (civila i oružanih snaga) izveštava se da su mrtvi ili nestali tokom konflikta: Fond za Humanitarno Pravo, Knjiga sećanja Kosovo 1998. -2000., Dostupno na http://www.kosovomemorybook.org/?page_id=48&lang=de.

113 Radna grupa Ujedinjenih Nacija o prisilnom

9. Preživeli sa decom

Preživeli sa decom su prijavili ozbiljnu zabrinutost za budućnost svoje dece. Niko nije bio u stanju da pristupi medicinskoj ili psihološkoj službi za svoju decu. Jedan preživeli je ukazao da je mladi muški član porodice možda bio seksualno zlostavljan i da treba psihološku pomoć, ali nema gde da se odvede. Pristup obrazovanju, posebno srednjem i visokom obrazovanju je težak, ako ne i nemoguć za većinu. Otprilike polovina dece učesnika nije bila u mogućnosti da završi školovanje zbog finansijskih ograničenja. Kao posledica, ova deca se suočavaju sa diskriminacijom i ograničenim životnim mogućnostima. Posledice ovih povreda imaju međugeneracijski efekat. Mnogi preživeli su izrazili osećanje krivice zbog njihove nemogućnosti da obezbede bolji život za svoju decu.

- “Ako ja ne mogu pomoći da moja deca pohađaju školu i univerzitet, šta je svrha života? Ja sam vrlo oprezna kada je u pitanju obrazovanje. Ja ne mogu da dam poklon dobrog obrazovanja mojoj kćerci. Samo se nadam da će ona imati bolju sudbinu od mene.”
- “Mi svi imamo decu. Svima je potrebna podrška. Veoma nam je drago što nam organizacije pomažu. Sve organizacije koje nas okupljaju - mi smo srećni. Ali ono što nam zaista treba je podrška vlade. Mi treba da obezbedimo hranu za našu decu svakodnevno! Imam kćerku sa vrhunskim ocenama, ali ja ne mogu priuštiti da je pošaljemo u bolje i dalje obrazovanje. Ne mogu da investiram u nju. Bez plate, ništa u mom salonu? - kako mogu da opstanem?”
- “Njima [deci] je potreban pristup zdravstvenoj zaštiti.”

Učesnici su objasnili da je obrazovanje za decu besplatno, međutim pristup srednjim školama (od desetog razreda pa nadalje) je težak. Škole

nestanku, Opšti komentar o ženama (A/HRC/WGEID/98/2, 14. februar 2013.)stav 12 istiće posebne izazove žena koje su ostale iza kao rezultat prisilnih nestanka.

koje nude deseti razred i dalje zahtevaju prevoz radi pristupa koji izaziva dodatne troškove .

- “Imam xx dece. Ako nemaš platu, kako možeš ići dalje? Mi nemamo mogućnost da ih obrazujemo nakon devetog razreda.”
- “10-ti razred je najmanje tri kilometara od moje kuće. Moja deca bi trebala da idu autobusom. Za neke je čak ispod devetog razreda daleko od domova.”
- “Moja kćerka je diplomirala srednju školu, ali zbog nedostatka sredstava nije mogla da nastavi dalje.”
- “Moja kćerka je studirala xx četiri godine ali nisam mogla da je pošaljemo u Prištinu da nastavi.”

Slanje dece u školu podrazumeva i druge troškove koje preživeli nisu u mogućnosti da podmire. Obezbeđivanje odeće i sredstva za njihovu decu može biti izazov i nedostatak resursa može dovesti do diskriminacije njihove dece.

- “[Moja deca] vide ostale u školi sa više [odeće itd.]. Njima se smeju, oni su diskriminirani.”
- “[Imam] problema kod kuće. Ništa za oblačenje, nema novca za hranu - ne mogu im dati jedan Evro za ručak. Tako da ne žele da idu više!”
- “U xx [mesto], tražili su novac od nas da kupe školske zavese i da ofarbaju zidove.”

Preživeli su se takođe požalili na nedostatak prilika za zapošljavanje za njihovu decu. Kosovari generalno imaju jake porodične veze, a porodična jedinica je primarni izvor sigurnosti. Bez mogućnosti za zapošljavanje za njihovu decu, bezbedna budućnost njihovih porodica je neizvesna. Nekoliko učesnika je primetio da njihova deca žele da odu u inostranstvo da se oslobode ove situacije.

- "Jako je teško za stariju decu da se zaposle."
- "Moja najstarija ćerka traži posao - nema-
mo novaca za nju da nastavi studije."
- "Moj sin želi da ide u inostranstvo zbog
loših životnih uslova."

Učesnici su takođe izrazili zabrinutost za decu preživelih koji su u međuvremenu preminuli. Oni bi želeli da vide da ova deca imaju pristup zdravstvenim uslugama, obrazovanju i mogućnostima zapošljavanja.

- *"Imamo i one koji su preminuli zbog nasilnih iskustva. Želimo da njihovi naslednici imaju koristi. Za njihovu decu. Maloletna deca ne znaju. Mi se ne usuđujemo da im kažemo! Samo odrasloj deci."*

10. Strah od nasilja i/ili ostracizam

Strah od nasilja i odbacivanja u kući i/ili zajednici je veoma realan za mnoge preživjele. Nekoliko strahuje da će biti proterani iz svojih domova. Nije uobičajeno da žene budu vlasnici imovine, i one imaju malo pristupa pravdi ukoliko su isterane iz svojih domova. Mnogi su prijavili zadirkivanje od članova zajednice, a u jednom slučaju od strane policajca. Podsmeh dece preživelih doveo je do nekoliko napuštanja škole i nemogućnosti da se bude s decom slične starosne grupe. Preživeli su takođe u svojim izveštajima pokazali suošćanje s žrtvama seksualnog nasilja u vezi sukoba koji su izgubili svoje živote u nasilju u kući i samoubistvima.

Preživeli u jednom regionu su u strahu da njihovi muževi otkriju da su seksualno zlostavljane. Njihovi muževi smatraju da je njihovo loše zdravstveno stanje posledica stresa od sukoba. Žene strahuju da, ukoliko se otkrije, mogu da izgube svoje porodice i domove.

Jedna učesnica je opisala kako je u strahu od pripadnika svoje zajednice koji znaju da je ona pretrpela seksualno zlostavljanje tokom sukoba. Njena zajednica joj je rekla da će je ukoliko svedoči, oni ubiti. "Želim da me se pošalje u inostranstvo. Želim da odem."

Drugi učesnik je opisao članicu porodice koja je bila seksualno zlostavljana tokom sukoba koja je svoje patnje saopštila drugom članu porodice. Član porodice koji ju je saslušao nije od tada razgovarao sa preživelim.

Važno je naglasiti da neki preživeli imaju snažnu podršku svojih muževa i da se ne boje nasilja u svojim domovima. Mali broj pripisuju svoju snagu da se uključe u aktivnosti lobiranja i zagovaranja podršci svojih muževa."

- "Za mene je bilo lakše jer je moj muž obrazovan. Ali u nekim oblastima, teže je da se započnu ove teme. Oni ne žele da čuju priče o drugim ljudima, a kamoli o svojim ženama! Kada bi znali ne bi im dozvolili da rade. Oni možda imaju takav mentalitet da bi ih samo zbog ovog zaključali u kuću bez ikakve podrške. Ali morate shvatiti ovu kategoriju žena."
- "U mom selu imamo XX kuća. Sve žene su u braku. Samo x [broj] od nas je u mogućnosti da dođu ovde. Nikom drugom ne bi bilo dozvojeno ili bi se usudio! Nama su se uvek smejali, ali ja imam podršku porodice tako da se osećam dobro."

Stigmatizacija, ostracizam, i strah od nasilja su i uzroci i posledice nejednakosti i diskriminacije s kojima se preživeli suočavaju. Od ključne važnosti je da kampanje za podizanje svesti utiču na ove oblike nejednakosti i diskriminacije. Obuka stručnjaka i zvaničnika koji rade sa preživelim je takođe važna da bi se izbegla dalja stigmatizacija.

11. Kampanje podizanja svesti

Tema kampanje podizanja svesti je naišla na različite odgovore kod učesnika fokus grupe. Neki učesnici smatraju da bi opšta kampanja podizanja svesti bila od pomoći. Mnogi su izrazili zabrinutost da bi kampanja mogla pogoršati diskriminaciju s kojom se suočavaju i stoga bi bila opasna ukoliko bi dovela do identifikacije žrtava.

- “Ne želimo podizanje svest na osnovu pojedinačnih priča, ali ako je uopštena onda je u redu. Na primer, objave preko medija, kako bi građani osvestili da se nama to desilo protiv naše volje.”
- “Moramo da ih edukujemo da za žene sukob nije doneo cveće, već patnju. I da je ista sudbina mogla zadesiti njihove žene ili majke. To je veoma teško jer ako dodirnete čast albanskih žena i ako kriminalac seksualno zlostavi ženu, on direktno utiče na porodičnu čast. Pa čovek ne bi trebao da otvoreno prihvati te stvari.”
- “[Kampanje] su pomalo problem jer su sva naša deca odrasli sada ... naša deca mogu imati problema sa svojim prijateljima, jer oni mogu reći je on/ona dete žene koja ...”

Bilo je mešoviten odgovora kako opšte aktivnosti za podizanje svesti mogu da pomognu (ukoliko uopšte) preživelim u podeli njihovog iskustva sa njihovim muževima ili drugim članovima porodice. Neki su bili mišljenja da pre nego što kažu muževima, važno da se podigne opšta svest o temi. Drugi su smatrali da prvo dobijanje podrške od njihove porodice može da pomogne u podizanju svesti zajednice, ali nekoliko je navelo da se osećaju nespremni da uključe svoje muževe ili druge članove porodice u ovu temu.

- *“Postoje neke stvari na Kosovu koje muševi ne žele da znaju i neke žene se ne usuđuju da pomenu.”*
- *“Ako imamo kampanju podizanja javne svesti - i muševi još uvek ne znaju, ali su svesni i u principu podržavaju žrtve, kada shvate da se radi o njihovim ženama - onda! Onda neće odobravati. Dakle, kampanja može biti opasna. Ako kažu muževima i oni loše reaguju.”*

Preživele koje uživaju podršku svojih muževa i članova porodice u celini napomenule su da ako su članovi porodice uključeni u kampanje podizanja svesti to može da pomogne članovima zajednice da se pomire sa onim što se dogodilo. Dok su neki rekli da će njihovi muševi verovatno

biti voljni da pomognu, drugi smatraju da njihovi muševi i drugi članovi porodice ne bi.

- “Čak i oni koji su nas podržali su sada umorni od nas. Bez obzira ko si na kraju, ti si majka i imaš porodične obaveze. Moj muž se može umoriti od tih stvari!”

Opšti konsenzus među preživelim u vezi kampanje podizanja svesti je da oni treba da budu uključeni u njen dizajn kako bi se izbegla dalja stigmatizacija. Omogućavanje preživelim da učestvuju u procesima dizajna zahteva razmatranje njihovih potreba i problema. Neophodno je da se preduzmu odgovarajuće mere kako bi se zaštitila njihova sigurnost i privatnost, kao što je omogućavanje anonimnog učešća, sloboda od obaveze da budu fotografisani, i sloboda od drugih uslova koji su često povezani sa obavezama izveštavanja institucija i organizacija.

12. Memorijalizacija

Memorijalizacija za žrtve i prežive seksualnog nasilja povezanog sa sukobom je tema koja je izazvala različite rezultate koji su podložni promenama. U ranim razgovorima sa preživelim, skoro svi preživeli koji su konsultovani (ako ne i svi) bili su veoma jasni da ne žele nikakve inicijative za memorijalizaciju tokom njihovog života. Takve reakcije na koncept fizičkog spomena seksualnog nasilja tokom konflikta su moguće povezane sa činjenicom da su na Kosovu spomenici većinom za preminule osobe.

Trenutno postoji jedan fizički spomenik koji je navodno posvećen preživelim seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu, statua Heroinat u Pejtonu, u Prištini.¹¹⁴ Međutim, kako spomenik nema postavljen ploču koja bi objašnjavala njegove ciljeve, objašnjenja statue variraju, u rasponu da predstavlja doprinos žena tokom rata, patnje žena tokom rata, preživele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, i bilo koju kombinaciju od gore navedenog. Takođe je nejasno da li je namenjen komemoraciji žena iz svih etničkih grupa ili samo Albanci.¹¹⁵

¹¹⁴ Heroinat je množina za “heroine” na albanskom.

¹¹⁵ Na inauguraciji spomenika u junu 2015., premijer Isa Mustafa, ukazao je da Heroinat daju spomen

Spomenik Heroinat je 3D slika sa strane profila lice žene, napravljena od 20.000 medalja. Prema umetniku koji je osmislio spomenik, broj medalja predstavlja rano procenjeni broj žrtava seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu.¹¹⁶ Naknadno istraživanje je pokazalo da je ova procena neosnovana jer je pogrešno primenjena metodologija koja je korišćena za procenu. Broj žrtava seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu je i dalje nepoznat.¹¹⁷

Uprkos tome što je dobronamerna, mnoge žrtve su nezadovoljne statuom Heroinat. Mnogi su izrazili konfuziju oko toga čemu je posvećen spomenik: "Heroinat je previše široka, ne možete znati šta znači." Neki preživeli smatraju da je retorika u vezi spomenika uvredljiva, naročito kada ona nagoveštava da je seksualno nasilje žrtva ili doprinos. Zabrinutost je takođe izražena da Heroinat predstavlja samo Albanke, čime se isključuju žrtve drugih etničkih grupa, i muškarci i dečaci koji su takođe pretrpeli seksualno nasilje povezano sa sukobom. Drugi smatraju da je podizanje takvog spomenika bilo preuranjeno, preferirajući materijalne oblike reparacije nad simboličnim.

Tokom radionice validacije sa preživelim a aprilu 2016., mali broj preživelih je ukazao da

doprinosu žena tokom rata i na "sva tragična iskustva albanskih žena tokom užasa ovog rata, ali i kroz našu nacionalnu istoriju": Premijer Isa Mustafa, "Govor Premijera Ise Mustafa pri inauguraciji spomenika" Pejton, Priština, 12. juna 2015. Dostupno na <http://krieministri-ks.net/page=2,9,5030>

116 Fotografija spomenika i opis umetnika se može naći na: <https://competition.adesignaward.com/design.php?ID=33265>.

117 UN Women Kosovo je obezbedio dopis Nacionalnom savetu koji ističe istraživačku metodologiju korištenu za postizanje različite procene žrtava seksualnog nasilja na Kosovu (u rasponu od 20,000 do 45,600). Istraživanje opisuje kako je svaka od metodologija pogrešno primenjena, i da ne postoji način da se zna preciznija procena u ovom trenutku. Jedinu poznatu broj je onaj osoba koje su se same izjasnile kao preživele seksualnog nasilja koje su tražile usluge od organizacija civilnog društva u toku ili posle sukoba, a to je ukupno 767. Nesumnjivo je da nam ovaj podatak pruža nepotpunu sliku kao pošto mnogi preživeli nisu voljni da se identifikuju kao takvi: UN Women Kosovo, neobjavljeni dokument Nacionalnom savetu, 16. mart 2016.

su pozdravili memorijalizaciju u obliku Heroinat ili sličnog fizičkog spomenika. Jedna od preživelih u korist koncepta memorijalizacije se požalila da "Heroinat" nije na istaknutom položaju; "ostavljena je u mraku, kao preživeli." Druga je izjavila "Bila bi ponosna da je postojao spomenik jer ono što se dogodilo je zločin i ničija krivica. Volela bih da imamo zajednički spomenik sa muškarcima, jer se to dogodilo i muškarcima takođe. Ne možemo biti tako odvojeni."

Potrebno je pomenuti promenu u stavovima nekih preživelih prema memorijalizaciji i prema Heroinat. Izgleda da preživeli nisu bili konsultovani pre postavljanja statue Heroinat. Pošto su konsultovani o konceptu memorijalizacije uopšte, jasno je da su mnogi počeli da razmatraju što bi bio odgovarajući oblik memorijalizacije za žrtve seksualnog nasilja u vezi sa sukobom. Preživeli su željni i u mogućnosti da učestvuju u diskusijama o ovoj temi. Traže da budu konsultovani o izgradnji ploče koja će objasniti Heroinat, i o svim budućim spomenicima ili drugim oblicima simboličnog obeštećenja.

IV. PREPORUKE ZA SVEOBUHVATNI REPARACIONI PROGRAM ZA ŽRTVE SEKSUALNOG NASILJA POVEZANOG DA SUKOBOM NA KOSOVU

A. Vladi Kosova

1. Sprovoditi sadašnji pravni okvir i obezbediti da Vladina Komisija za priznavanje i utvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu može da funkcioniše efektivno, efikasno i bez diskriminacije

Posebne preporuke:

- a. Obavezati se realnim vremenskim periodom u kojem će Komisija biti uspostavljena i sposobna da sprovodi svoj mandat, i da se o ovom roku direktno obaveste preživeli.
- b. Izdvojiti budžetsku sumu za penzionu šemu predviđenu Zakonom br. 04/L - 054 (kao što je izmenjen i dopunjen Zakonom br. 04/L-172) za žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.
- c. Uspostaviti utvrđene iznose za žrtve seksualnog nasilja u skladu sa pretrpljenom štetom i njihovim potrebama. Razmotriti dodatni iznos za preživele koji su na čelu

domaćinstava i koji imaju decu. Na primer, obezbediti određeni iznos svake godine za školski pribor po detetu (za knjige, olovke, uniforme).

- d. Osigurati da sva lica u vezi sa radom Komisije i članovi Komisije dobiju odgovarajuću obuku o ljudskim pravima, o rodno osetljivim metodama rada sa žrtvama i o zahtevima tajnosti. Obezbediti odgovornost za kršenja tajnosti, bez obzira koliko su mala.
- e. Dati prioritet pružanju informacija o prednostima i podobnosti za priznavanje i proveru od strane Komisije. Iskoristiti kampanju za podizanje svesti da se istovremeno reši stigmatizacija preživelih i sprečiti nasilje protiv njih.

2. Izmeniti i dopuniti postojeći zakonski okvir da garantuje pravo na reparacije za sve preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, i obezbediti mere reparacije koje mogu da pomognu preživelim da ponovo izgrade svoje živote

Posebne preporuke:

- a. Izmeniti vremenski period za priznavanje žrtava seksualnog nasilja tako da obuhvati periode neposredno pre i nakon sukoba. Predlaže se vremenski period za nestale civile (od 1. januara 1998. do 31. decembra 2000. godine).
- b. Usvojiti definiciju seksualnog nasilja koja prevazilazi silovanje, i koja je u skladu s međunarodnim zakonom i Uputstvom Generalnog Sekretara.
- c. Izmeniti naziv Komisije u albanskim i srpskim verzijama Zakona br.04/L-172 (sada Zakon br. 04/L-054) u "Vladina Komisija za priznavanje i utvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu."
- d. Izmeniti Zakon br. 04/L-054 član 14 (2.6) (kao što je dodat Zakonom 04/L-172, čl. 7), tako da verzije na albanskom i srpskom obezbeđuju da su sve žrtve seksualnog nasilja tokom rata isključene iz stepena invaliditeta.
- e. Obuhvatiti žrtve i njihovu decu kategorijom "ugroženih grupa" u Zakonu o zdravstvenom osiguranju, oslobađajući ih od participacija predviđenih zakonom.
- f. Izmeniti član 6 (1.3) Zakona br. 04/L-054 tako da obuhvati žrtve seksualnog nasilja i njihovu deca među osobama koje imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu na Kosovu.
- g. Proširiti pristup besplatnoj potrošnji električne energije za prežive koji se suočavaju s ekonomskim poteškoćama (čl. 6(3) Zakon br. 04/L-054).

- h. Obezbediti pristup programima obrazovanja i obuke za preživele i njihovu decu. Osloboditi decu preživelih od univerzitetskih administrativnih plaćanja (član 6 (8) Zakon br. 04/L-054).
- i. Proširti pružanje prioriteta u zapošljavanju na decu preživelih (čl. 8(1.2) Zakon br. 04/L-054).

3. Dati prioritet priznavanju povreda i patnji preživelih, i ojačati poruke članstva i dostojanstva

Posebne preporuke:

- a. Nastaviti javna priznanja. Razmotriti priznavanje seksualnog nasilja u vezi sukoba u Parlamentu i Vladi. Potvrda treba da bude nedvosmislena i inkluzivna; te da prizna postojanje nedela na svim stranama i preživelim iz svih grupa kao žrtava sukoba. Ohrabriti lidere zajednice da javno priznaju svoju podršku za osobe koje su preživele seksualno nasilje povezano sa sukobom.
- b. Adresirati zabrinutost preživelih u vezi sa Statue Heroine. Angažovati preživele u adekvatnom obrazloženju svrhe spomen obilježja. Postaviti znak na statui da bi se izbeglo pogrešno tumačenje svrhe i priznavanje statue.

4. Obezbediti da se preživeli seksualnog nasilja u vezi sukoba uključe u faze konsultacija i odlučivanja svih procesa koji se na njih odnose

Posebne preporuke:

- a. Osigurati uključivanje preživelih u izradu, implementaciju, nadgledanje i evaluaciju svih programa i politika koje na njih utiču. Sami procesi treba da nastoje da osnaže preživele davanjem prioriteta njihovoj autonomiji i učešću u procesima donošenja odluka, i treba da se prilagode njihovim razvojnim kapacitetima.

- b. Osigurati da se rodna perspektiva uključi u glavne tokove, obezbeđujući pristup žena i učešće u ovim procesima-od njihovog dizajna do sprovođenja preporuka. Posebne mere su često potrebne da bi se osiguralo potpuno učešće žena kao što su: programi doseganja i informativni programi, odredbe kvota kako bi se osiguralo da su žene zastupljene u ovim procesima na rukovodećim položajima, postupci za zaštitu sigurnosti i dostojanstva žrtava i svedoka, mere da se nadoknade ograničenja i mobilnost, uključujući troškove putovanja i brigu za decu, osiguranje da se postupci vode na lokalnim jezicima, i, ako je potrebno, obezbeđenje identifikacijskih dokumenata kako bi se olakšalo učešće žena.
- c. Održati žrtve i preživeli u centru zagovaranja i napora za podizanje svesti. Preživeli su u najboljoj poziciji da komentarišu o mogućim negativnim uticajima kampanja za podizanje svesti i da olakšaju efikasnu isporuku poruka.
- d. Olakšati pristup informacijama o prekršajima i procesu reparacije. Koliko je to moguće, odrediti prioritet izravnih komunikacijskih kanala koji omogućuju preživelim da postavljaju pitanja i da se čuju kako bi se izbegle dezinformacije i pogrešno tumačenje.
- e. Izbegavati izuzimanje ili marginaliziranje grupa. Trebaju se učiniti napori da se uključe preživeli etnički Romi, Aškalije, Egipćani, i Srbi, kao i druge etničke manjine, i muškarci i dečaci.
- f. Osigurati da je nacionalni proces savetovanja (na čelu s Među- ministarskom radnom grupom za suočavanje s prošlošću i pomirenje- MMRG SPP) za izradu i provedbu nacionalne strategije tranzicijske pravde sveobuhvatan i da preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom imaju odgovarajuće načine angažovanja, uključujući:
 - i. Dati prioritet fokus grupama sastavljenim isključivo od žena i devojaka;
 - ii. Stvoriti metode za anonimni pristup procesu konsultacija putem sredstava kao što su zvučni i pisani podnesci.
- g. Osigurati da je postupak donošenja odluka u MMRG SPP rodno izbalansiran.

5. Nastaviti obrazovanje zajednica o seksualnom nasilju

Posebne preporuke:

- a. Obuhvatiti žrtve seksualnog nasilja u vezi sukoba u proces projektovanja obrazovnih kampanja za podizanje svesti o činjenicama seksualnog nasilja u vezi sukoba.
- b. Nastaviti obrazovanje zajednica o seksualnom nasilju i istaknuti vezu između prethodnih zlostavljanja i tekućih povreda.
- c. Ohrabriti lidere zajednica da javno osude nasiljenad ženama i djevojčicama, daju podršku za osobe koje su preživeli seksualno nasilje vezano za sukob i ojačaju poruke njihovog članstva i dostojanstva.

6. Facilitate the social and economic reintegration of survivors

Posebne preporuke:

- a. Stvoriti mehanizam koordinacije i olakšica za pristup preživelih inicijativama koje ih se direktno ne dotiču, ali od kojih mogu imati koristi (na primer, aktivnosti ekonomskog razvoja, grant šeme, obrazovanje i mogućnosti zapošljavanja). Ovaj mehanizam treba:
 - I. Identifikovati (i održavati aktuelni spisak) postojećih inicijativa i programa od kojih preživeli mogu da imaju koristi (vladinih i nevladinih), i identifikovati praznine.

- II. Podstaknuti institucije i aktere koje imaju relevantne programe i inicijative da prilagode svoje programe kako bi se omogućilo pristup preživelim.
 - III. Dati savete ovim institucijama i akterima o odgovarajućim metodama za delovanje s preživelim.
 - IV. Olakšati pristup preživelih postojećim programima i inicijativama kroz pružanje informacija i povezivanje s odgovarajućim akterima.
 - V. Podržati i olakšati učešće preživelih u dizajniranju budućih programa i inicijativa.
 - VI. Obezbediti da odluke u vezi sa isporukom vladinih programa i inicijativa nas toje da izmene neravnopravnost polova i rodnu diskriminaciju, ne da ih pojačaju.
- b. Prioritizirati uključivanje preživelih u otvaranje novih radnih mesta i strategija aktivnostima ekonomskog razvoja.
 - c. Prioritizirati pristup preživelih raspoloživoj zdravstvenoj zaštiti:
 - I. Obezbediti slobodan pristup lekovima koji suna osnovnoj listi preživelim i njihovoj deci. Usvojiti lakšu strategiju za naknadu ili nabavku ovih lekova, kada su oni nedostupnikod lokalnih javnih dobavljača.
 - II. Osigurati pristup mobilnim zdravstvenim jedinicama, kao što je jedinica za mobilni pregled dojke, kroz ciljanu dostavu informacija i koordinaciju sa pružateljima usluga koji pomažu preživele.
 - d. Osigurati metodu putem koje žrtve seksualnog nasilja mogu dobiti informacije anonimno i upute za usluge. Mogućnosti uključuju davanje takvih informacija putem telefonske linije koju će osnovati Komisija, ili osnivanje posebne besplatne telefonske linije za pružanje informacija široj grupi, uključujući i žrtve seksualnog nasilja i nasilja u porodici, kao i seksualnog nasilja u vezi sukoba.
- e. Dati prioritet registraciji ženskog vlasništva zemljišta i imovine.
 - f. Nastaviti sprovođenje Akcionog plana za pristup pravdi za žrtve seksualnog nasilja vezanog za sukob tokom rata da bi se promenila kultura nekažnjivosti. Ustanoviti mehanizme monitoringa za njegovo sprovođenje.
 - g. Postaviti visok prioritet na obezbeđivanje pune primene postojećih zakona i obaveza koje unapređuju zaštitu i osnaživanje žena. Rezolucija Saveta bezbednosti UN 1325 - koja je priznala različiti uticaj sukoba na žene i devojke, i potvrdila učešće i zastupljenost žena u rešavanju sukoba i oporavku nakon sukoba - nije u potpunosti sprovedena.

B. Vladi Kosova i nevladinim institucijama i akterima

1. Tražiti sinergiju između reparacija i razvojnih programa

Posebne preporuke:

- a. Suradivati da bi se olakšalo osnivanje Vlade Komisije za priznavanje i utvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu. Razvojni akteri mogli pomagati zadatke kao što su:
 - I. Obuka članova Komisije i Sekretarijata, kao i osoblja Vlade i organizacija civilnog društva, koje će služiti kao prijemne tačke za formulare Komisiji, o međunarodnim standardima dokumentovanja i identifikovanja sukoba vezanih za seksualno nasilje.
 - II. Dizajn i stvaranje sigurne baze podataka za Komisiju.

- III. Aktivnosti podizanja svesti da se identifikuju mogući preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom da ih se podstakne da se registruju kod Komisije.
- b. Sarađivati da se identifikuju i popune praznine u kapacitetima Vlade Kosova da se daju reparacije, kao što su :
 - I. Bavljenje problemom pristupa specijaliziranim zdravstvenim uslugama Kosovu za preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. U saradnji sa Vladom Kosova, akteri razvoja mogu izgraditi specijalizovane zdravstvene ustanove, olakšati pružanje mobilnih zdravstvenih ustanova (kao što je mobilna mamograf jedinica), olakšati nabavku lekova, opreme ili dijagnostičkih kapaciteta (posebno testova u veziseksualnog i reproduktivnog zdravlja), te pružiti obuku stručnjacima u tim objektima o međunarodnim standardima kao odgovor na seksualno nasilje povezano sa sukobom.
 - II. Identifikovati i podržati metode pristupa i pružanja usluga muškarcima i dečacima preživelim seksualnog nasilja u vezi sukoba.
 - III. Razviti sistem stipendiranja dece preživelih seksualnog nasilja u vezi sukoba.
 - c. Stvoriti partnerstvo za promociju domaćih struktura dostupnih da pomognu osetljive i marginalizirane osobe, i pomoći da se povežu preživeli s tim programima pomoći. Na primer, razni programi pomoći u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja, Ministarstva zdravstva, Ministarstva obrazovanja, znanosti i tehnologije i Ministarstva rada i socijalne skrbi, od kojih preživeli mogu imati koristi. Razmotriti uspostavu mikro-finansijskih aranžmana za inicijative za samozapošljavanje preživelih.
 - d. Sprovesti razvojne politike koje mogu upotpuniti reparativne ciljeve i ojačati poruku članstva i dostojanstva. Na primer, razvojna politika koja se fokusira na seksualno i rodno zasnovano nasilje, na diskriminaciju i rodne nejednakosti na temelju pola, može pomoći u rešavanju dugoročne diskriminacije i stigmatizacije preživelih seksualnog nasilja u vezi sukoba, kao i drugih marginaliziranih grupa.

C. Vladinoj Komisiji za priznavanje i utvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu

- a. Obezbediti da operacionalizacija reparacija kroz pružanje beneficija nakon provere Komisije ne isključuje, marginalizira ili penalizira žene ili muškarce.
- b. Usvojiti široku definiciju seksualnog nasilja koji prevazilazi silovanje; koja je u skladu s međunarodnim pravom i Uputstvom Generalnog Sekretara.
- c. Osigurati strogu poverljivost procesa i rada Komisije. Nastaviti odgovornost za povredu tajnosti.
- d. Prioritizirati sigurnost podnosioca zahteva Komisiji. Utvrditi pravila postupka koja specificuju metode rada, zahteve za obukom, protokole tajnosti i metode dopiranja do javnosti.

D. Nevladinim institucijama i akterima

1. Lokalnim organizacijama civilnog društva i akterima

- a. Dati prioritet povećanju delovanja preživelih. Pristup rehabilitaciji i usluge podrške ne bi trebale biti na račun ili gubitak delovanja. Povezivanje žena koje su preživeli seksualno nasilje vezano za sukob sa ženskim grupama može pomoći u tom pogledu.

- b. Omogućiti sudjelovanje preživelih u konzultacijama tranzicijske pravde i donošenju odluka o projektima i programima koji se odnose na njih. Sudelovanje treba prilagoditi tako da se razvija kapacitet.
- c. Omogućiti bolje veze i međusobnu izmenu ideja između civilnog društva i grupa žrtava.
- c. Nastaviti angažman procesa vladavine prava kao sredstva za jačanje garancija da se neće ponoviti.
- d. Dati prioritet jačanju transparentnosti na Kosovu kako bi se pomoglo jasnom protoku informacija, obnovi građanskog povjerenja i garantovanju da se neće ponoviti.

2. Međunarodnoj zajednici

- a. Pomoći Kosovskim vlastima i institucijama u ispunjavanju obveza pružanja reparacije sve preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.
 - I. Pomoći ispuniti bilo koji identifikovani nedostatak resursa u državnom programu reparacije. Dati podršku razvoju financiranja struktura po potrebi.
 - II. Podržati infrastrukturne projekte u područjima u kojima preživeli nemaju lak pristup zdravstvu, obrazovanju i objektima vode i sanitarnija.
 - III. Podržati mikro-kreditne projekte i ekonomske aktivnosti za preživjele u okviru razvojnih programa.
 - IV. Podržati druge oblike sprovođenja i unapređenja programa državnih reparacija kako je propisano (vidi potencijalna područja suradnje u delu V.B. gore). Nastojati osigurati da su svi procesi usredsređeni na žrtve, rodno osjetljivi i po prirodi transformativni.
- b. Dati prvenstvo, poticati i olakšati sudelovanje preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom u razvoju programa odlučivanja. Sudelovanje treba prilagoditi kako bi se razvijala sposobnost.

3. Za UN Women:

Razviti indikatore u skladu s Rezolucijom 1325 Saveta bezbednosti UN da bi se nadgledalo sprovođenje programa.

ANEKSI

Aneks I: Pregled reparativnih inicijativa za preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom na Kosovu

Datum	Akcija
novembar 2003.	Medica Kosovo je održala trodnevnu pravnu konferenciju o seksualnim zločinima tokom rata. To je bila prva javna inicijativa na Kosovu da se prizna situacija preživjelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom i da se pokušaju identifikovati poteškoće u dokumentaciji ovog nasilja.
rana 2005.	Međunarodni Ombudsman (tadašnji) Marek Antoni Nowicki je poslao pismo (tadašnjem) Premijeru Kosova Ramushu Haredinaju, zahtevajući da kosovske vlasti obezbede da su dostupne usluge za preživjele seksualnog nasilja u vezi sa sukobom.
2006.-2007.	Medica Kosovo i UN Women (tada UNIFEM) su se zalagali za izmenu nacrtu Zakona o priznavanju civilnih žrtava rata da obuhvati i žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom (najčešće žene), kao posebnu kategoriju civilnih žrtava.
decembar 2011.	Usvojen je Zakon br. 04 /L-054 O statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica. Žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom nisu bile uključene kao posebna kategorija civilnih žrtava.
22. februar 2012.	Radna grupa, pod pokroviteljstvom Ureda Premijera i vođstvom Agencije za ravnopravnost polova, osnovana je da sačini akcioni plan za sprovođenje Rezolucije UNSCR 1325.
8. mart 2012.	Mreža Žena Kosova - mrežno telo od preko 90 ženskih nevladinih organizacija u zemlji - istakla je pitanje seksualnog nasilja povezanog sa sukobom tokom obeležavanja međunarodnog dana žena.
9. mart 2012.	Ženska grupa u Skupštini Kosova incirala je skupštinsku rezoluciju koja poziva na podršku preživjelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom od strane domaćih i međunarodnih tužilaca da bi se kaznili počinioci tih zločina. Kao odgovor na komemoracije 8. marta i dostavljanje parlamentarne rezolucije, Vlora Çitaku, (tada) Ministar za evropske integracije, osnovala je radnu grupu za seksualno nasilje i torturu. Çitaku je takođe podržala javnu kampanju za podizanje svesti o preživjelima seksualnog nasilja u vezi sukoba.
jun 2012.	Vlora Çitaku, (tada) Ministar za evropske integracije, Suzan Novobërdaliu, (tada) član Skupštine, Medica Kosovo, KRCT, Institucija Ombudsmana na Kosovu i preživjeli nasilja povezanog sa sukobom su održali diskusiju o seksualnom nasilju povezanom sa sukobom, koja je dovela do posvećenosti uključenih stranaka u dalje napore zagovaranja.
4. jun 2012.	Međuministarska radna grupa za suočavanje sa prošlošću i pomirenje osnovana je pod pokroviteljstvom kancelarije Premijera.

12. septembar 2012.	Održan je forum za civilno društvo, Globalni dan otvorenih vrata, da bi se izrazila zabrinutost vrhu UN-a na Kosovu. U organizaciji UN Women, i uključujući žene poslanike i preživjele, forum se fokusirao na hitnu potrebu da se obezbedi obeštećenje za žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.
4.-6. decembar 2012.	UN Women je održao jednu debatu i dva okrugla stola na temu seksualnog nasilja povezanog sa sukobom sa ključnim akterima sa Kosova, uključujući kosovske institucije i predstavnike EULEKS-a. Okrugli stolovi su služili i kao forum za zainteresovane strane iz Bosne i Hercegovine da podelje svoje najbolje prakse i naučene lekcije kako preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom ostvaruju svoje pravo na reparacije. Navedeni su održani u Prištini i u Đakovici.
8. mart 2013.	Agencija za ravnopravnost polova organizovala je okrugli sto na kojem se Ministar pravde, Hajredin Kući obavezao da osigura da se izmeni Zakon br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica da bi se pravno priznao status preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.
14. mart 2013.	Skupština Kosova usvojila je u prvom čitanju nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona br. 04/L - 054, koji obezbeđuje pravno priznavanje statusa preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Amandman je podnela parlamentarna grupa Samopredeljenje (Vetevendosje). Razni relevantni skupštinski odbori su dalje izmenili amandmane pre nego što je otišao na drugo čitanje u 2014. godini.
23. april 2013.	Grupa za sigurnost i pol (multi - interesna grupa predstavnika civilnog društva, vlade i međunarodnih organizacija kojim predsedava UN Women) organizovala je javnu konsultaciju članova Skupštine i žena advokata i civilnog društva posle prvog čitanja amandmana. Nakon ove diskusije, Grupa je poslala komentare za poboljšanje amandmana svim članovima Skupštine.
Leto 2013.	OHCHR je objavio "Lečenje duha: Odšteta za žrtve seksualnog nasilja u vezi sa oružanim sukobima na Kosovu" čiji je autor Victoria S. Rames. Studija ima za cilj da ukaže na najčešće posledice seksualnog nasilja počinjenog tokom oružanog sukoba na Kosovu; da analizira trenutno stanje u vezi reparacija za ove zločine; i da istakne najpoželjnije forme i metode da se obezbedi obeštećenje za ove zločine iz perspektive preživelih.
29. januar 2014.	Vlada je usvojila Akcioni plan za implementaciju Rezolucije 1325, uz obaveznu da pokrije 51 odsto budžeta za njegovo sprovođenje. Akcioni plan predviđa tri rezultata, uključujući i ishod koji se fokusira na pružanje zadovoljenja za preživjele seksualnog nasilja u vezi sukoba: "Žrtve seksualnog nasilja, mučenja i drugih oblika nasilja u vezi sa sukobom/ratom su poboljšali pristup zaštiti, pristup pravdi, rehabilitaciju i reintegraciji."
5. mart 2014.	Predsednica Kosova, Atifete Jahjaga, je posebnom odlukom Predsednika osnovala Nacionalni savet za preživjele seksualnog nasilja tokom rata. Savet je okupio predstavnike ključnih ministarstava, civilnog društva i međunarodnih aktera da rade na poboljšanom, bolje koordiniranom odgovoru u vezi psiho-socijalnog i zdravstvenog tretmana, pristupa pravdi, zakonskog priznavanja i ekonomskog osnaživanja za žrtve seksualnog nasilja i na podizanju svesti u vezi teme.

20. mart 2014.	Skupština je usvojila Zakon br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava seksualnog nasilja tokom rata i njihovih porodica. Amandmani pravno priznaju status preživelih seksualnog nasilja u periodu između 27. februara 1998. i 20. juna 1999. godine na Kosovu.
jun 2014.	Pod pokroviteljstvom Nacionalnog saveta, događaji paralelno sa Globalnim samitom za okončanje seksualnog nasilja u konfliktima su organizovani u Prištini sa ciljem da se podigne svest javnosti o pitanju seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.
14.-17. januar 2015.	Sastanak je organizovan u cilju razmene iskustava između članova Saveta i relevantnih aktera iz Bosne i Hercegovine, sa ciljem da doprinese izradi podzakonskih akata o osnivanju Komisije i procedura da se prepoznaju i proveri status preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.
16. mart 2015.	Radna grupa kojom rukovode predstavnici Pravne kancelarije u okviru Kancelarije Premijera, uključujući i predstavnike institucija, civilnog društva i UN Women, formirana je da izradi propis za sprovođenje priznanja preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom po izmenjenom zakonu.
mart- jun 2015.	Niz radionica je organizovano sa članovima gore pomenute radne grupe za rad na propisima koji bi uspostavili procedure za priznavanje statusa preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, utvrdili relevantne komisije, i radili na obrascu koji će Komisija koristiti u budućnosti.
maj – jun 2015.	Savet je organizovao umetničku instalaciju "Misleći na tebe", gde su prikupljene na hiljade suknja/ženskih haljina širom Kosova i obešene u redove odeće na sportskom stadionu u Prištini 12. juna. Instalacija koju je osmislila i realizovala umetnica Alketa Xhafa Mripa, u produkciji Anne di Lellio, dobila je mnogo lokalne i međunarodne medijske pažnje. Dokumentarni film o procesu prikupljanja i samoj instalaciji je proizveden i prikazan u više navrata, kako na Kosovu tako i u inostranstvu.
novembar 2015.	Akcioni plan za pristup pravdi žrtava seksualnog nasilja u vezi sukoba odobren je od strane Ministarstva pravde, Tužilačkog saveta Kosova i Sudskog saveta Kosova, i Kancelarije Predsednika. Akcioni plan je sačinjen od strane radne grupe Saveta za pristup pravdi, kojim predsedava Ministarstvo pravde, zajedno sa članovima institucija, sektora vladavine prava, civilnog društva i UN Women.
30. decembar 2015.	Vlada je usvojila Uredbu br. 22/2015 O definisanju postupka za priznavanje i verifikaciju statusa žrtva seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata Kosova. Potpisana je od strane Premijera Ise Mustafa 2. februara 2016.
februar 2016.	Premijer Isa Mustafa je imenovao službenike iz kancelarije Premijera za članove Sekretarijata Komisije, prema odredbama Uredbe br. 22/2015.
mart 2016.	Kancelarija Predsednika i Ministarstvo zdravlja su potpisali Memorandum o razumevanju. Na ovaj način, Ministarstvo se obavezalo da uskladi postojeće zakonodavstvo, intenzivira saradnju sa nevladinim organizacijama, i da osigura da NVO koje pružaju usluge za preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom imaju lekove sa esencijalne liste.
30. mart 2016.	Nacionalni savet za preživjele seksualnog nasilja tokom rata održao je zatvoreni sastanak. Relevantna resorna ministarstava i organizacije civilnog društva su se zavetovale da nastave da rade na obezbeđivanju obeštećenja za preživjele seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.

Aneks II: Pregled naknada po Zakonu br. 04/L-054 i Zakonu br. 04/L-172

Naknade	Naknade članovima porodica						Naknade pojedincima																				
	Članovi OVK			Civilni			Članovi OVK																				
	Umrli i nestali borci 1997-1999	Umrli (dec'd)	Nestali	Zrtve (dec'd)	Nestali	Nakon smrti invalida	Tokom života invalida	Grupa I 81 - 100%	Grupa II 71- 80%	Grupa III 61-70%	Grupa IV 51-60%	Grupa V 41-50%	Grupa VI 31-40%	Grupa VII 20-30%	Grupa VIII 10 -19 %	Grupa I 81 - 100%	Grupa II 71 - 80%	Grupa III 61-70%	Grupa IV 51-60%	Grupa V 41 - 50%	Preživeli SNPS						
Penzije																											
Porodična penzija [1]	D	D	D	D	D																						
Lična invalidska penzija [2]																											
Porodična invalidska penzija [1]																											
Zdravstvo																											
Naknada za staranje																											
Medicinska & fizička rehabilitacija na Kosovu [3]																											
Zdravstvene usluge u javnim zdravstvenim ustanovama		D																									
Bolničke usluge u inostranstvu, ako se ne mogu lečiti na Kosovu																											
Bolničke usluge u inostranstvu za pogoršanje stanja, koje je posledica rata i koje se ne može lečiti na Kosovu																											
Protetika & ortopedska pomagala																											
Obrazovanje, obuka & zaposljavanje																											
Profesionalna obuka (obrazovanje za odrasle)																											
Prioritet pri upisu u javnim obrazovnim institucijama		D	D																								

Aneks III: Popis konsultovanih učesnika

Preživeli seksualnog nasilja povezanog sa sukobom

Održan je niz susreta sa otprilike 70 preživelih seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.

Kosovske institucije

Organizacija ili institucija	Položaj u organizaciji ili instituciji	Ime
Agencija za ravnopravnost polova	Šef pravnog odelja	Leonora Selmani
Međuministarska radna grupa za suočavanje sa prošlošću i pomirenje (MMRG SPP)	Podgrupa Pravo na reparaciju	Predstavnici podgrupa
Kosovski institut za pravosuđe	Vršilac dužnosti direktora, koordinator programa	Besim Morina
Kosovska policija	Šef sekcije za istraživanje ratnih zločina	Kapetan Ramadan Ahmeti
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja	Direktor odeljenja za razvoj politika, šef upravnog organa	Shqipe Dema
Ministarstvo zdravstva	Politički savetnik ministra	Dr. Valbon Krasniqi
Ministarstvo pravde	Pravni savetnik ministra	Dafina Buçaj
Ministarstvo rada i socijalne zaštite	CDF savetnik ministra	Merita Gashi
Ministarstvo trgovine i industrije, Agencija za investicije i podršku preduzećima Kosova (KIESA)	Šef sektora za promociju izvoza, direkcija promocije izvoza privatnog sektora, sektor promocije izvoza	Remzi Ahmeti
Državna agencija za zaštitu ličnih podataka	Šef pravne kancelarije	Valon Kryeziu
Kancelarija Premijera, pravna kancelarija	Direktor pravne kancelarije	Besim Kajtazi
Kancelarija Predsednika	Politički savetnik bivše Predsednice Atifete Jahjaga	Jeta Krasniqi
Državno tužilaštvo	Zamenik glavnog državnog tužioca	Sevdije Morina
Kosovski institute za ratne zločne	Stručni saradnik	Baki Svirca

Organizacije civilnog društva

Organizacija ili institucija	Položaj u organizaciji ili instituciji	Ime
Centar za promociju prava žena	Izvršni direktor	Kadire Tahiraj
Forum servis za građanski mir – Forum ZFD	Program menadžer	Nehari Sharri
Fond za humanitarno pravo Kosova	Izvršni direktor	Bekim Blakaj
INTEGRA	Izvršni direktor	Kushtrim Koliqi
Kosovski centar za rehabilitaciju žrtava torture (KRCT)	Izvršni direktor	Feride Rushiti
Mreža žena Kosova (KWN)	Izvršni direktor	Igballe Rogova
Medica Đakovica	Izvršni direktor	Mirlinda Sada
Medica Kosovo	Izvršni direktor	Vepore Shehu
Inicijativa mladih za ljudska prava – Kosovo	Izvršni direktor	Edona Tolaj

Međunarodne organizacije

Organizacija ili institucija	Položaj u organizaciji ili instituciji	Ime
Misija Evropske Unije vladavine prava na Kosovu, EULEX	Šef kancelarije Specijalnog tužilaštva Kosova	Jonathan Ratel
Misija Evropske Unije vladavine prava na Kosovu, EULEX	Međunarodni rodni savetnik	Lina Andeer
Misija Evropske Unije vladavine prava na Kosovu, EULEX	Tužilac, kancelarija Specijalnog tužilaštva Kosova	Damaré Theriot
Međunarodni centar za tranziciju pravdu	Viši stručni saradnik, Program za reparativnu pravdu	Cristián Correa
Međunarodna organizacija za migracije	Službenik za zemljište, nekretnine i reparacije	Igor Cvetkovski
Međunarodna organizacija za migracije	Službenik razvojnog projekta	Patrik Shirak
Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih Nacija za ljudska prava	Službenik nacionalnog programa	Ljubiša Bašćarevič
Kancelarija koordinatora UN razvoja	Koordinator za razvoj, stalni predstavnik, UNDP	Andrew Russell
Agencija Sjedinjenih država za međunarodni razvoj	Projekt menadžer prava na imovinu, program realizuje Tetra Tech	Don Cuizon

Aneks IV: Lista ključnih dokumenata koji su konsultovani

Opšta literatura

Centar za istraživanje, dokumentaciju i publikacije, *Izveštaj o zakonu: Nadgledanje Zakona br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica* (2014.). <http://crdp-ks.org/wp-content/uploads/2014/03/2014-raporti-mpi-lig-jin-WEBFINAL.pdf>.

Coomaraswamy, Radhika. *Sprečavanje sukoba transformacija pravda I obezbeđivanje mira* (2015.). <http://wps.unwomen.org/~media/files/un%20women/wps/highlights/unw-global-study-1325-2015.pdf>.

Correa, Cristián. *Integracija razvoja i reparacije za žrtve masovnih zločina* (Univerzitet Notre Dame, 2014.).

Farnsworth, Nicole (ed.). *Kosovski centar za rodne studije, Istorija je njena priča takođe: Istorija žena u civilnom društvu na Kosovu 1980. – 2004.* (Priština/Priština: Kosovski centar za rodne studije, 2008.).

Heinman, Elizabeth D. *Seksualno nasilje u zona-ma konflikta: od antičkog sveta do ere ljudskih prava.* (Philadelphia, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 2011.).

Human Rights Watch, *Kosovo: Silovanje kao oružje etničkog čišćenja* (2000.). Dostupno na <http://www.hrw.org/legacy/reports/2000/fry/index.htm#TopOfPage>.

Fond za humanitarno pravo, *Kosovski Romi: Mete zlostavljanja i nasilja 24. mart – 1 septembar 1999.* <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/hlc-march-sept-1999.html>.

Fond za humanitarno pravo. *Kosovska knjiga sećanja 1998-2000.* http://www.kosovomemorybook.org/?page_id=48&lang=de.

Hyde, Melanie, Emma Palmer and Sarah Williams. *Transformativne reparacije za seksualno i rodno osnovano nasilje u Posebnim većima sudova u Kambodži: izveštaj radionice* (28. novembar 2014.). http://www.eastwestcenter.org/sites/default/files/file-manager/Research_Program/Politics_Governance_and_Security/AIJI/Reparations%20Workshop%20Report.pdf.

Ní Aoláin, Fionnula, Catherine O'Rourke, and Aisling Swaine. *Transformacija reparacija za seksualno nasilje povezano sa sukobom: Principi i praksa.* *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 28, broj 1 (jul 2015.).

Rames, Victoria S. *Lečenje duha: Reparacije za žrtve seksualnog nasilja u vezi sa oružanim sukobom na Kosovu* (Priština/Priština: OHCHR Neyavisna kancelarija na Kosovu 2013). <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/PeaceAndSecurity/StudyHealingTheSpirit.pdf>.

Rubio-Marin, Ruth. "Reparacije za nasilje povezano sa sukobom i reproduktivno nasilje: dekalog." *William & Mary Journal of Women and the Law*, 19(1) (2012). <http://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1349&context=wmjowl>.

Agencija Ujedinjenih Država za međunarodni razvoj. *Program za imovinska prava (PIP) - Nacionalna podloga za imovinska prava na Kosovu* (Washington, DC, 2015.). <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/1.%20National%20Baseline%20Survey%20for%20Property%20Rights%20in%20Kosovo.pdf>.

Kosovsko zakonodavstvo

Odluka br. 03/77 Nacrt odluke O ustanovljavanju međuministarske radna grupa za sučavanje sa prošlošću i pomirenjem (MMRG SPP) (04. jun 2012.). <http://www.recom.link/wp-content/uploads/2012/06/Decision-on-the-establishment-of-Inter-Ministerial-Working-Group-on-Deal>

- ing-with-the-Past-and-Reconciliation1.pdf.
- Zakon br. 02/L-37 o upotrebi jezika (27. juli 2006.). http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_en.pdf.
- Zakon br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, ųrtava seksualnog nasilja u ratu, civilnih ųrtava rata i njihovih porodica (8. decembar 2011.). <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20the%20status%20of%20the%20martyrs%20of%20war.pdf>.
- Zakon br. 04/L-172 o izmeni i dopuni Zakona br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, ųrtava seksualnog nasilja u ratu, civilnih ųrtava rata i njihovih porodica (20.mart 2014.). <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/04-L-172%20a.pdf>.
- Uredba br.18/2014 o radu radne grupe za suočavanje sa prošlošću i izmirenje (7. novembar 2014.). http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/RREGULLORE_QRK_Nr__18_2014__PER__PUNEN__E_GRUPIT_PUNUES_PER_BALLAFAQIM_ME_TE_KALU-AREN_DHE_PAJTIM.pdf.
- Uredba br. 22/2015 O definisanju postupka za priznavanje i verifikaciju statusa ųrtva seksualnog nasilja tokom oslobođilačkog rata Kosova (20. februar 2016.). [http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_\(QRK\)_nr__222015__per_per_caktimin_e_procedurave_per_njohjen_dhe_verifikimin_e_statusit_te_viktimave_te_dhunes_seksuale_gjate_luftes_.pdf](http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_(QRK)_nr__222015__per_per_caktimin_e_procedurave_per_njohjen_dhe_verifikimin_e_statusit_te_viktimave_te_dhunes_seksuale_gjate_luftes_.pdf).
- Zvanični dokumenti Ujedinjenih Nacija**
- Akcija Ujedinjenih Nacija protiv seksualnog nasilja u konfliktu. *Analitički i konceptualni okvir seksualnog nasilja povezanog sa sukobom*. Maj 2011.
- Ujedinjene Nacije, Komitet protiv torture. Opšti komentar br. 3. 19. novembar 2012. CAT/C/GC/3.
- Ujedinjene Nacije, Konvencija za eliminaciju svih oblika diskriminacije protiv ųena (CEDAW). Opšta preporuka br. 30 o ųenama u prevenciji sukoba, konfliktu i post-konfliktnim situacijama. 18. oktobar 2013. CEDAW/C/GC/30.
- Ujedinjene Nacije, Generalna Skupština. Osnovni principi i smernice o ostvarivanju prava na pravni lek i reparacije za ųrtve teških kršenja međunarodnih ljudskih prava i teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava. 21. mart 2006. A/RES/60/147.
- Ujedinjene Nacije, Generalna Skupština. Konvencija protiv torture i drugog okrutnog, nehumanog ili poniųavajućeg tretmana ili kazne. 10. decembar 1984. A/RES/39/46.
- Ujedinjene Nacije, Generalna Skupština. Konvencija o pravima deteta. 20. novembar 1989. A/RES/44/25.
- Ujedinjene Nacije, Generalna Skupština. *Izveštaj specijalnog izvestioca o promociji istine, pravde, reparacija i garancija neponavljanja*, Pablo de Greiff. 23. oktobar 2014. A/69/518.
- Ujedinjene Nacije, Generalna Skupština. Rimski Statut Međunarodnog krivičnog suda. 17. jul 1998. A/CONF.183/9.
- Ujedinjene Nacije, Generalna Skupština. Međunarodna konvencija o građanskim i političkim pravima. 23. mart 1976. A/RES/2200A(XXI).
- Ujedinjene Nacije, Generalna Skupština. Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije. 21. decembar 1965. A/RES/2106(XX).

- Ujedinjene Nacije, Generalna Skupština. Međunarodna konvencija za zaštitu svih lica od prisilnih nestanaka. 20. decembar 2006. A/RES/61/177.
- Ujedinjene Nacije, Komitet za ljudska prava. Opšti komentar br. 31: Priroda opšte pravne obaveze se nameće državama potpisnica Konvencije. 29. mart 2004. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13.
- Ujedinjene Nacije, Savet za ljudska prava. Izveštaj Specijalnog Izvestioca o promociji istine, pravde, reparacija i garancija da se neće ponoviti, Pablo de Greiff. 9. avgust 2012. A/HRC/21/46.
- Ujedinjene Nacije, Savet za ljudska prava. Radna grupa UN o prisilnim nestancima, Opšti komentar o ženama koje su pogođene prisilnim nestancima koje je usvojila radna grupa za prisilne ili nevoljne nestanke. 14. februar 2013. A/HRC/WGEID/98/2.
- Ujedinjene Nacije, Savet Bezbednosti. Rezolucija 1325. 31. oktobar 2000. S/RES/1325.
- Ujedinjene Nacije, Savet Bezbednosti. Rezolucija 1820. 19. jun 2008. S/RES/1820.
- Ujedinjene Nacije, Savet Bezbednosti. Rezolucija 1960. 16. decembar 2010. S/RES/1960.
- Ujedinjene Nacije, Savet Bezbednosti. Rezolucija 2106. 26. jun 2013. S/RES/2106.
- Ujedinjene Nacije, Savet Bezbednosti. Rezolucija 2122. 18. oktobar 2013. S/RES/2122.
- Ujedinjene Nacije, Savet Bezbednosti. Rezolucija 2242. 13. oktobar 2015. S/RES/2242.
- UN Women. *Izveštaj sa sastanka grupe stručnjaka o sprečavanju nasilja nad ženama i djevođicama*. 20. septembar 2012. EGM/PP/2012/ Report.
- Ujedinjene Nacije. *Uputstvo Generalnog Sekretara Ujedinjenih Nacija o obeštećenju za seksualno nasilje povezano sa sukobom*. Jun 2014.
- Ujedinjene Nacije. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*. 10. decembar 1948.

Vesti i mediji

Booth, Kate. "5000 sukunji preobražavaju fudbalski stadion na Kosovu u mesto na kome se adresira ratno silovanje," *The New York Times* (11. jun 2015.). <http://nytlive.nytimes.com/womenintheworld/2015/06/12/5000-dresses-transform-soccer-stadium-in-kosovo-to-venue-for-addressing-wartime-rape/>.

Carlman, Åsa. "Pozorišna turneja o ženskim iskustvima rata." *Kvinnatillkvinna* (24. april 2013). <http://kvinnatillkvinna.se/en/2011/07/04/theatre-tour-on-womens-experiences-of-war/>.

Ferizaj, Adem, "Ratno silovanje se više ne drži u tajnosti na Kosovu," *Open Democracy* (1. jul 2015.). <https://www.opendemocracy.net/5050/adem-ferizaj/wartime-rape-is-no-longer-kept-under-wraps-in-kosovo>.

Haveit, Ulična performans grupa. "Examination." <http://www.womensnetwork.org/?-FaqlD=1&n=65>.

"Heroinat Memorial od Ilir Blakçori." Nagrada za dizajn & takmičenje (26. februar 2014.). <https://competition.adesignaward.com/design.php?ID=33265>.

Hoxha, Eliza. "Tišina pesme." (16. maj 2014.). <https://www.youtube.com/watch?v=Kv7Qhid8PhE>.

Konuschevi, Arton. "Rrëfimi i një burri, viktimë e dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë (Lit. Priča muškaraca žrtve seksualnog nasilja to-

kom rata na Kosovu),”*Radio Slobodna Evropa* (23. mart 2016.).<http://www.evropaelire.org/a/27630991.html>.

Kosovalive. “Eliza Hoxha theu ‘Heshtjen e Kenges” (lit: Eliza Hoxha je prekinula “Tišinu pesme”) (14. maj 2014.).<http://www.kosovalive360.com/eliza-hoxha-theu-heshtjen-e-kanges.html>.

Mari, Cristina. “Misleći na tebe: kolektivno lečenje među suknjama.”*Kosovo two point zero* (11. jun 2015.). <http://www.kosovotwopointzero.com/en/article/1689/thinking-of-you-a-collective-healing-among-skirts>.

Qosja, Isa. *Tri prozora i vešanje* (2015.). <http://www.arpafilmfestival.com/feature-film-three-windows-and-a-hanging-2015-arpa-film-festival-selection/>

Simon, Alissa. Ocena filma: Tri prozora i vešanje,” *Variety* (9. oktobar 2014.). <http://variety.com/2014/film/festivals/film-review-three-windows-and-a-hanging-1201315280/>.

Smith, Helena. “Bebe žrtava silovanja plaćaju cenu rata,” *The Guardian* (16. april 2000.).<https://www.theguardian.com/world/2000/apr/16/balkans>.

Testa, Andrew, “Završna igra na Kosovu,” *New York Times* (9. decembar 2007.). http://www.nytimes.com/packages/html/world/20071209_KOSOVO_FEATURE/index.html.

Ženski sud – Feministički pristup pravdi (2012.). <http://www.zenskisud.org/en/index.html>.

Zehbekum Amra. “Koliko dugo možeš čuvati tajnu? Za kosovske žrtve ratnog silovanja, odgovor je: možda uvek,” *Radio Slobodna Evropa* (2014.). <http://www.rferl.org/content/kosovo-wartime-rape-victims-kept-secret/25403115.html>.

**UN WOMEN JE ORGANIZACIJA UN-A
POSVEĆENA RAVNOPRAVNOSTI
POLOVA I OSNAŽIVANJU ŽENA.
GLOBALNI LIDER ZA ŽENE I DEVOJKE,
UN WOMEN JE OSNOVANA SA CILJEM DA
UBRZA NAPREDAK U ISPUNJAVANJU
NJIHOVIH POTREBA ŠIROM SVETA.**

UN Women podržava države članice UN-a u njihovom postavljanju globalnih standarda za postizanje rodne ravnopravnosti, i radi sa vladama i civilnim društvom na osmišljavanju zakona, politika, programa i usluga koje su potrebne za sprovođenje ovih standarda. Podržava ravnopravno učešće žena u svim aspektima života, sa fokusom na pet prioriternih oblasti: povećanje ženskog liderstva i učešća; zaustavljanje nasilja nad ženama; angažovanje žena u svim aspektima mira i procesima sigurnosti; poboljšanje ekonomskog osnaživanja žena; i postavljanje ravnopravnosti polova u središte planiranja nacionalnog razvoja i budžeta. UN Women takođe koordinira i unapređuje rada UN sistema u unapređenju rodne ravnopravnosti.

UN Women ured na Kosovu
Ul. Hyzri Talla 26/1
10000 Priština
Kosovo

Tel: +381 38 554 645

www.unwomen.org

www.facebook.com/unwomen

www.twitter.com/un_women